

ادبِ خزانے

حصہ اوّل

(پنجابی اُمتیاری)

یارھوئیں جماعت لئی

پنجاب ٹیکسٹ بک بورڈ، لاہور

ادبِ غریبے

حصہ اول

(پنجابی اختیاری)

یارھویں جماعت لئی

پنجاب ٹیکسٹ بک بورڈ، لاہور

تعداد اشاعت
۱۵۰۰۰

بار
دہم

ایڈیشن
اول

سال اشاعت
اپریل ۲۰۰۰ء

ب

جملہ حقوق بحق پنجاب ٹیکسٹ بک بورڈ، لاہور محفوظ ہیں۔

تیار کردہ :- پنجاب ٹیکسٹ بک بورڈ، لاہور۔

منظور کردہ :- قومی ریویو کمیٹی، وفاقی وزارت تعلیم حکومت پاکستان، اسلام آباد۔

بموجب مراسلہ (No. F-9-5/92-UR) مورخہ ۲ جنوری ۱۹۹۳ء

- مؤلفین ڈاکٹر تید اختر جعفری
- ڈاکٹر محمد اسلم رانا (مرحوم)
- ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد

ایڈیٹرز ○ سجاد حیدر (مرحوم)

○ نائیکہ صف

نگران ○ نائیکہ صف

سید محمد صفدر شاہ

کتابت ○ منعمیم مجتہد سیالوی

○ پرائیس زمان آرٹ پریس، لاہور

طابع ○ تخلیق مرکز لاہور

○ مطبع ندیم افضل پرنٹرز آؤٹ فال روڈ لاہور

ج ترتیب

(حصہ شتر)

۱	مولوی محمد سعید	۱ - معراج شریف
۵	محمد آصف خاں	۲ - پنجابی زبان دی کہانی
۱۰	ڈاکٹر مہر عبدالحق	۳ - حضرت بہاء الدین زکریا ملتانیؒ
۱۵	ڈاکٹر محمد باقر	۴ - پاکستان بن گیا اے -
۲۴	اشفاق احمد	۵ - ٹاہلی تھلے
۳۶	بشیر حسین ناظم	۶ - شاہ عبداللطیف بھٹائیؒ
۴۲	محمد منشا یاد	۷ - کھوپڑیاں تے کہنے
۴۹	ارشاد میر	۸ - لندن سے ٹیوب ٹیشن
۵۸	پروفیسر محمد اسلم	۹ - راتے احمد خاں کھرل شہید
۶۳	عبدالمجید مالک	۱۰ - کیاہ وچ
۶۷	ڈاکٹر سید اختر جعفری	۱۱ - لوک گیت
۷۵	ناصر بوج	۱۲ - ان ڈٹھے روگ

نظم (حصہ سوم)

۸۲	میاں محمد بخشؒ	۱ - حمد
۸۵	حفیظ تائب	۲ - نعت
۸۷	حضرت بابا فرید الدین مسعود گنج شکرؒ	۳ - شلوک
۸۹	شاہ حسینؒ	۴ - کافیاں

- ۵ - ابیات حضرت سلطان باہو ۹۱
- ۶ - چار بیتے / دو ہڑے شاہ مراد ۹۳
- ۷ - ابیات سی حرفی علی حیدر ملتانی ۹۵
- ۸ - کافی سید بلھے شاہ ۹۷
- ۹ - منت دزاری کردن بردارن سید وارث شاہ ۹۹
- ۱۰ - دو ہڑے ہاشم شاہ ۱۰۱
- ۱۱ - کافی خواجہ غلام فرید ۱۰۳
- ۱۲ - حضرت یوسف علیہ السلام اپنی ماں کی قبر تے مولوی غلام رسول عالمپوری ۱۰۵
- ۱۳ - کلام عشق لہر استاد عشق لہر ۱۰۸
- ۱۴ - سی حرفی / ابیات احمد علی سائیں ۱۱۰
- ۱۵ - غزل پیر فضل گجراتی ۱۱۲
- ۱۶ - غازی تے شہید ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ۱۱۵
- ۱۷ - اپنی سہان حکیم شیر محمد ناصر ۱۱۸
- ۱۸ - توقیر حسین داتم اقبال داتم ۱۲۱
- ۱۹ - اوڈک ہوندی لو شریف کنجاہی ۱۲۳
- ۲۰ - غزل عارف عبد المتین ۱۲۵
- ۲۱ - نواں نواں بُوُر احمد راہی ۱۲۷
- ۲۲ - بک بوٹا باقی صدیقی ۱۲۹
- ۲۳ - تن نظاماں منیر نیازی ۱۳۲
- ۲۴ - جمعہ بازار انور مسعود ۱۳۵
- فرہنگ ۱۳۹

اپنی گل

پاکستان وچ پنجابی بولن والیاں دی تعداد وینج کر وڑے لگ بھگ اے۔ پرانے
دقماں وچ چتھے مسلمان صوفیاں تے مبلغاں نے اسلام دی تبلیغ لئی پنجابی زبان نوں وسیلہ
بنایا اوتھے تحریک پاکستان وچ دی ایس زبان نے مان یوگ کردار ادا کیتا ایس توں دکھانج دے
دور دے نویں علوم تے ویلے دیاں لوڑاں نوں نکھر رکھ کے نظم تے نشرو ویاں صورتاں
وچ قابل قدر ادب دی ایس زبان وچ تخلیق ہويا اے تے ہو رہیلاے۔

قرآن مجید فرقان حمید دے ترجمے تے تفسیراں توں لے کے اجوکے دور دیاں زبانناں
دے فن پاریاں دے ترجمے دی ایس زبان وچ ہوئے نیں۔ ایہہ سبھے کچھ ایس گل دی
دلیل اے پئی نویں نسل دے کردار تے اخلاق دی تعمیر تے تشکیل لئی پنجابی زبان وچ قہریم
دے مضمون تے علوم بیان کرن دی صلاحیت موجود اے۔

انج دی ایس حقیقت نوں جھٹلایا نہیں جاسکدا پئی جتنی چھیتی طالب علم اپنی ماں بولی
وچ علم سکھدا اے کسے ہور زبان وچ نہیں سکھدا۔ ایسے طرحاں چنے پنے دھنگ نال اوہ
اپنے خیالاں تے جذبات دا اظہار اپنی ماں بولی وچ کر سکدا اے ہور کسے زبان وچ ممکن
نہیں۔ کیوں جے اپنی تہذیب، ثقافت زبان تے دھرتی نال اوہ مضبوط رشتہ ہوند اے۔
ایسے حقیقت نوں نکھر رکھدے ہمیاں حکومت نے پنجابی زبان تے ادب دی تدریس لئی
انٹرمیڈیٹ دے طالب علماں لئی اک نصاب مرتب کیتا اے۔ ”ادب خرنیے“ دی نینہ
اوہ نصاب دیاں مقرر کیتیاں گیتاں خداں اُتے اُساری گئی اے۔

”ادب خرنیے“ مرتب کرن ویلے ایس گل دا خاص خیال رکھیا گیا اے پئی پنجابی

زبان دے مشہور لکھاریاں نال طالب علماں دی جان پچھان ہو جاتے تے نظم، نثر دی کوئی
دی مشہور صنف اوہناں توں اولے نہ رہ جاتے۔ طالب علم جتھے مختلف ادبی صنفیں نال تہی
حاصل کرن او تھے اوہناں اندر ادب پارے نوں پرکھن تے جانچن لئی تنقیدی شعور
دی پیدا ہووے تے اوہناں دیاں تخلیقی صلاحیتاں بیدار ہون۔

کتاب دی ترتیب وچ دلچسپی دے کچھ خاص خیال رکھدے ہوئیاں سوکھیاں تے
دلچسپ تحریاں شامل کیتیاں گئیاں نیں۔ ایہدے نال نال ایس گل ول وی دھیان دتا گیا اے
کہ پنجاب دے سبھے علاقیاں تے لہجیاں دے شاعراں تے ادیبوں نوں جتھوں تیک
ہو سکے دودھ توں دودھ نمائندگی دتی جاوے۔ کوشش کیتی گئی اے کہ پنجابی زبان نوں
ہندی یا سنسکرت دی بجائے قومی زبان دے زیادہ توں زیادہ نیڑے رکھیا جائے تاں جے
تدریس دے فائدے دی حاصل ہون تے قومی ایکتا نوں ودھان وچ مدد ملے۔

”ادب خزینے“ لئی ادب پاریاں دی چون کر دے ہوئیاں ایس گل نوں خاص طور
تے ٹکھ رکھیا گیا اے کہ ایہہاں تحریاں شامل کیتیاں جان جیہاں وچ اسلام، نظریہ پاکستان
حُب الوطنی تے اپنی تہذیب تے ثقافت دی بُو باس رچی بسی ہووے تے نالے ایہہ
تحریاں انٹرمیڈیٹ دے طالب علماں دی ذہنی سطح دے مطابق ہون۔

ایہہ حقیقت اے پئی پنجابی وچ نثر گھٹ تے شاعری بوہتی موجود اے تے اجو کے دور
وچ وی نثر نالوں نظم بوہتی لکھی جا رہی اے۔ ایس لئی نثر دے نال نال ”ادب خزینے“
وچ نظم غزل دوویں شامل نیں۔ ادب بھرے بھنڈار وچوں کجھ انتخاب کرنا واقعی اک
اوکھا کم اے، پڑ ادب خزینے ”وچ کوشش کیتی گئی اے کہ اوہ سارے شاعر تے نثر نگار شامل
ہو جان جیہاں پنجابی ادب نوں نویں مہاڑ عطا کیتے نیں تے ادبی دنیا وچ خاص مقام
رکھدے نیں۔

مولوی محمد سعید

مولوی محمد سعید بالکوٹ دے اک پنڈ کلاس والا دے رہن والے سن۔ آپ نے اپنے پنڈ دے مولوی عبدالحی توں دینی تعلیم حاصل کیتی۔ مولوی عبدالحی قرآن پاک تے حدیث دے بہت وڈے عالم سن۔ آنحضرت محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ صلی اللہ علیہ وسلم دی پاک جیاتی دے چنگے جانو سن۔ مولوی محمد سعید اوہناں دی حدوں ودھ عزت تے احترام کر دے سن۔ آپ نے حضور پُر نور صلی اللہ علیہ وسلم دی پاک سیرت بارے جانکاری اوہناں توں حاصل کیتی۔ فیرا وہے ویچ اپنا علم تے محبت شامل کر کے دلچسپ اسلوب راہیں بیان کیتا۔ آپ دی کتاب محمد صلی اللہ علیہ وسلم "مفید معلومات تے من کچھیں اسلوب پاروں عوام ویچ بہت مقبول ہوئی ایتھے ایس کتاب وچوں اک اقتباس پیش کیا گیا اے۔

معراج شریف

نبوت نوں دس ورھے ہو گئے سن۔ ڈاڈھے اوکھے دس ورھے۔ رجب دی ۲ تاریخ تے سوموار سی۔ انگریزی ۲۲ مارچ ۶۱۰ سی۔ ایس رات حضور اپنے چاچے ابوطالب دی بیٹی اُمّ ہانی دے گھر تے ہوئے سن کہ اللہ تعالیٰ نے اوہناں نوں اسماناں دی سیر کرائی تے ادھ بھیت دے جیہڑے آدم دی اولاد وچوں کے نوں ہنہیں دے گئے۔ قرآن مجید دی دسویں سورت اسج شروع ہندی اے۔

ترجمہ: "ادھ ذات بڑی پاک اے جیہڑی اک رات اپنے بندے نوں خانہ کعبہ توں اوس دُراڈی مسیت تک لے گئی۔ جیہدا آل دوالا برکتاں مال بھریا ہویا اے۔

تے ایس واسطے لے گئی کہ اوہنوں پانیاں کجھ نشانیاں دکھائے ۔
 دیکھو مولا دے رنگ ، جدوں دنیا تنگ ہوئی تے اسماناں دے بُوہے کھل گئے ۔
 فیرا جیسے کھلے کہ اج تیک ایس سفر نے دنیا نوں حیران کیتا ہویا اے کہ کسویں اک بندہ
 تاریاں تے چناں توں لنگھدا ہویا اوہناں تھاواں تیک پہنچیا جتھے نہ وہم جاندا اے نہ
 خیال ۔ تے فیر دنیا داکوئی بشر نہیں جیہدے واسطے ایہے وچ کوئی نہ کوئی سبق نہ ہووے ۔
 صوفیاں ایہنوں ہو طر حال سمجھیا ۔ علماں ہو طر حال جانیا ۔ شاعران ایس سفر توں ہو طر حال نہ
 لئی ۔ ہر کس نے اپنے اپنے مقدر نال ایہنوں جانچیا ۔ اُبھل نے سُن کے ٹھٹھا ماریا ۔ اُبھل
 نے سُن کے آمنا و صدقنا آکھیا ۔ اک گمراہواں واسطہ دار بن گیا ، دو جانی کماں داسر دار بن گیا ۔
 قرآن شریف وچ تے صرف ایناں ای اشارہ اے ۔ پر حدیثاں وچ گل بوٹی کول
 کے بیان ہوئی اے ۔

حضور فرمادے نیں ۔ میں گورہی نیندر رُتتا ہویا ساں جدوں جبریل آئے تے نال
 براق لیائے ۔ ایس جانور جیہا کوئی جانور زمین اُتے نہیں ۔ ایہہ کھوتے توں ذرا وڈا تے
 پنچرتوں ذرا اچھوٹا سی ۔ اوہدی جت برن نالوں ودھ چٹی سی ۔ مونہ آدمی وانگوں سی ۔ پرنیاں
 وانگوں دوپرسن ۔ اوہدی ایال پوشل تے کھنڈ تے سینہ انمول موتیاں نال جڑے ہوئے
 سن تے رنج لشکارے مار دے سن جوین تاریاں دیاں لڑیاں ہون ۔
 میں ایس جانور دی کند تے بہہ گیا ۔ اکھ جھپکدیاں ایہہ مینوں حرم شریف توں مسجد
 اقصیٰ لے گیا ۔

ایتھوں دیہلے ہو کے میں براق سمیت صحفرہ تے چڑھ گیا (صحفرہ اک وڈا پتھر سی جیہدے
 اُتے اج کل اک سوہنا جیہا گنبد بنیا ہویا اے تے اوہ بیت المقدس دے اندر حضرت
 عمرؓ دی مسجد وچ لے) ایسے پتھر توں میں اسماناں وں چڑھ گیا ۔ حضرت جبریلؑ نال سُن ۔
 شاں اسماناں وچ جیہڑے پیغمبر میرے راہ وچ آئے میں اوہناں وچوں حضرت

ایراہیمؑ، حضرت موسیٰؑ، تے حضرت عیسیٰؑ نوں ملیا بفرجاری سی۔ میں ایس طرحاں دی آواز سنی
جس طرحاں دی آواز لکھن لگیاں قلماں وچوں نکل دی اے۔ کتاب تقدیر دی سی تے آوازاں
حمد، ثنا کہ دیاں ہویاں فرشتیاں دیاں سن۔

آخر میں بدرۃ المنتہیٰ تے پہنچ گیا (سردہ ہیری دے درخت نوں آہندے نیں۔
ایہ خاص درخت اوس حد دے اُتے اک نشانی وانگوں کھلوتا ہويا اے چھوٹا تیک
فرشتیاں دی پہنچ اے) ایتھے اُڑ کے جبریلؑ نے کیا ”بس حضور، میری اُڑ ایتھوں تیک
امی سی۔ ایہہ علم دی آخری حد اے۔ میں اک پیر دی اگاتہہ پٹیا تے تجلی نال میرے پر
سڑ جان گے حضور تئیں نبیاں دے سردار او۔ دنیا جہان دے مالک دے یار او۔ اگاتہہ
ودھ دے جاؤ، اتانہہ چڑھ دے جاؤ تے اپنے نور دے لشکاریاں وچ پیئہ امکاں دے جاؤ۔“
پیئہ آخر تک گیا تے آپ رب دے حضور جاپہنچے تے اوس تجلی دا جہنوں کوئی
نہیں سی جھل سکیا، کھل کے نظارہ کیتا۔ سبحان اللہ۔ اک شاعر آکھدا اے ”حضور تہاڑے
کیا کہنے۔ طور پہاڑ تے اک لشکارا پیاتے موسیٰؑ یہوش ہو کے ڈھیہ پئے۔ تہاں ذات پاک
نوں عین سامنے دیکھیا تے لبیاں تے مسکراہٹ رہی“ ایس ملاقات وچ جیہڑا تحفہ اللہ
دی ذات و توں حضور نوں ملیا اوہ پنجابہ (۵۰) نمازاں سن۔ روایت اے کہ واپسی تے
حضرت موسیٰؑ ملے۔ گل بات ہوئی تے حضرت موسیٰؑ کہن لگے۔ اُمّت تے بڑا بھار ہے،
گھٹ کراؤ۔ واپس گئے۔ خیر نمازاں گھٹ ہوندیاں ہوندیاں پنج (۵) رہ گیاں۔ پنجاں
تے پہنچ کے حضور غیر پت کے نہ گئے پتی اُمّت تے ایہہ بھار کوئی بوٹھا بھار نہیں بلکہ
آکھیا کہ نماز مومن دی معراج اے۔

حضور نوں مولا کریمؑ نے گزے ہوئے نبیاں توں علاوہ رنگ برنگ مخلوق دکھائی۔ میں
دنیا وچ ایس آکھنے ہاں ”ایک ماہی داؤتے۔ کوئی روئے تے کوئی ہتے“ ایسے نقشے اُتے اسی
اکلا جگ اے۔ کوئی ہمد اے کوئی روندا اے۔ ہمدے اوہ میں جیہناں نیک عمل کیتے

تے روندے اوہ میں جینیاں دے کر توت بھیڑے رہے۔

حضور نوں بہشت دکھان لے گئے۔ نیک لوک تے نیک بیبیاں سوہنے دسدے
ٹھنڈیاں چھاؤاں، دُفھر شہد دیاں نہراں، پھلاں نال لدیاں ہویاں ٹہنیاں جھک
جھک کے زمین نوں چھوندیاں۔ چار چوہیرے رنگ برنگے پرندیاں دی چہکار سلامتی
سلامتی دیاں آوازاں۔ سوہنے موٹہ تے سوہنیاں گلاں۔

حضور نے ایہ وی دیکھیا کہ اک دے بھانبر پے بلدے نیں۔ اک شوکر اس تے
بھبھکاں انج بھردی اے جویں غصے نال کسے داو جو دپاٹ رہیا ہووے۔ انگیارے انج لکدے
جویں لال اوٹھاں دے اجڑ کھلوتے ہوتے ہون۔ خلتاں دھوئیں تے لمبواں دیاں مایاں
باہر نکھن نوں دوڑن تے دربان چک چک فیروچ ٹٹن جھلیاں ہویاں چمڑیاں ترس
دے مارے ہوتے اوٹھاں دانگوں پانی لئی جھلے ہوئے کوہجے مونہہ کو بھیاں بولیاں
چیکاں تے فریاداں۔ اللہ رحم کرے۔ گل کر دیاں وجود کسب جاندا اے۔

حضور نے ایہ سب کچھ دیکھیا تے جو کچھ دیکھیا تے آکے دتیا۔ ایتھوں اک گل بڑی پکی طرحاں
ثابت ہوندی اے کہ ایس لوک اسی جا جا کے اوہ دنیا آباد کرنے ہاں۔ جے ایہہ دُنیا سنوڑی
ہوتی اے تے اگلی وی سنوڑی ہوتی اے۔ جے معاملے ایتھے چوڑ چپٹ نیں تے
اگے دی چوڑ چپٹ۔ اتھے دے سکھ تے دکھ ایس زندگی دا پھل نیں تے ایہہ دنیا کوئی
مداری دا کھید نہیں۔ گھڑی نظر دے فریب وچ پھسے تے خیر سرب دانگوں اے۔

محمد آصف خاں

محمد آصف خاں ہو ریہ ۲۹ نومبر ۱۹۲۹ء نوں بٹی دانشنداں خلیج جالندھر، مشرقی پنجاب (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ ۱۹۴۷ء وچ پاکستان بنن مگروں ہجرت کر کے لاہور آن وئے۔ سرکاری ملازمت دے نال نال اُردو وچ علمی تے ادبی کم دی کر دے رہے۔ ۱۹۵۶ء وچ پنجابی زبان نوں اپنے دپاراں دے اظہار۔ دا ذریعہ بنایا تے ایسے دوران ایم اے پنجابی تیک تعلیم مکمل کیتی۔ فیر پنجابی مجلس دے سیکرٹری تے رسالہ ”پنجابی ادب“ دے مدیر وی رہے۔ پہلاں شاہ حسین کالج لاہور وچ پنجابی دے استاد رہے، فیر پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ ایم اے دے طالب علمان نوں پڑھاندے۔ محمد آصف خاں کہانی کار، محقق، نقاد تے لسانیات دے ماہر سن۔ آپ اُردو، فارسی، انگریزی، پنجابی، سندھی تے ہندی زبانان دے چنگے ماہر سن۔ ہُن تیک اوہناں دیاں تحقیق، تنقید تے ترتیب دتیاں ہوئیاں ایہہ کتاباں چھپ چکیاں نیں: ”اجوکی کہانی“ ”مڈھلی لفظالی“ ”اکھیاں بابا فرید نے“ ”احمد خان کھرل“ ”ہیر دمودر“ ”ہنگ مسک“ ”سندھی ادب“ ”اکھیاں تھلے شاہ نے“۔ آپ پاکستان پنجابی ادبی بورڈ دے سیکرٹری تے سہ ماہی رسالہ ”پنجابی ادب“ دے مدیر وی رہے۔ ۷ مارچ ۲۰۰۰ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

پنجابی زبان دی کہانی

ایہہ اک مُتّی پرستی حقیقت اے پئی زبان وسیب توں امی پُٹدی اے تے وسیب بندیاں تال ای پُنگرے دالے۔ جے بندے نہیں ہون گے تے وسیب نہیں جو دے گا۔

تے جدوں ویسب نہیں ہوئے گاتے فیر زبان دا کدھہ نہاں تھیہ نہیں ہوئے گا۔
 زبان دی لوڑ اوہدوں محسوس ہوندی اے، جدوں بندیاں وچکار لین دین تے
 وچار وٹاندرا ہوندا اے۔ کیوں جے اوہ زبان راہیں اپنیاں سوچاں، سدھراں تے
 خیال دوہجے لوکاں تیک اپڑاندے نہیں تے ادھناں دے خیالاں تے سوچاں نال
 واقعی حاصل کر دے نہیں۔ ایس طرحاں زبان بندیاں وچکار اک اچھا رابطہ اے جیہڑا ادھناں
 نوں اک دوجے دے نیڑے لیاؤندا تے ادھناں وچ محبت تے بھائی چارہ پیدا کر دالے۔
 تاریخ دسدی اے پتی پنجاب دے علاقے پوٹھوہار وچ سواں دریا دے کنڈھے
 پٹنگرن والا ویسب، دُنیا دے سبھ توں پُرلنے ویسباں وچ خاص اُچھ رکھدا اے۔ ایس
 توں اسیں ایہہ وی گویڑ لاسکدے ہاں کہ اچھا ویسب پورے پنجاب وچ پُسریا ہویا
 سی۔ لوڑ صرف ایس گل دی اے کہ ہور پھر والا پھر ولی کیتی جاوے۔

تاریخ توں ایہہ معلوم ہوندا اے پتی اُج توں پنج ہزار دسھ پھلاں پنجاب تے سندھ
 وچ دراوڑی تہذیب ٹیسی اُتے سی۔ دراوڑی ایتھوں دے وٹیک نہیں سُن، سگوں
 باہروں آکے ایتھے آباد ہوئے سُن تے دکھری زبان بولدے سُن۔ ادھناں دے ویسب
 تے زبان نے دی مقامی زبان تے چوکھا اثر پایا۔

فیر ۱۵۰۰ ق م دے نیڑے تیرے وسط ایشیا توں آریہ قوم پنجاب وچ دخل
 ہوئی۔ ایس قوم دی زبان سنسکرت سی۔ پہلاں ایہناں پنجاب وچ دستوں اختیار کیتی
 تے ایتھے بہہ کے اپنی مذہبی کتاب ”رگ وید“ تیار کیتی۔ ایہناں دا جدوں ایتھوں دے وٹیکاں
 نال میل جول ہویا تاں ایہناں دی زبان دے کئی لفظ پنجاب وچ بولی جان والی زبان وچ
 شامل ہو گئے۔

فیر بھارت وچ اک نویں مذہب بُدھ مت دا ظہور ہویا۔ بُدھ پیر وکاراں نے
 پالی زبان نوں مذہبی زبان دا درجہ دتا۔ اپنے مذہب دے پرچار لئی اوہ پنجاب وچ دی آئے۔

راجہ اشوک دے زمانے وچ بُدھ مت نوں سرکاری مذہب دی حیثیت مل گئی۔ راجہ نے پاٹلی پتر چھٹکے ٹیکسلا نوں اپنی راجدھانی بنایا۔ انج پالی زبان نے وی پنجاب دی زبان نوں چوکھا متاثر کیتا۔

ایس طرح اسیں دیکھدے ہاں کہ جیہڑے جیہڑے قبیلے تے توہاں باہروں پنجاب وچ وندے گئے، اوہناں دیاں زبانوں دے لفظ متعلق زبان وچ شامل ہوندے گئے۔ میانیاں دی کھوج پاروں اسیں آج ایسے جوگے ہو گئے آں کہ دس کیتے پتی کیہڑے کیہڑے لفظ منڈاری، دراوڑی، سنسکرت تے پالی زبانوں توں ساڈی زبان وچ شامل ہو گئے ہن۔ فی بعد وچ عربی تے فارسی زبانوں دے ڈھیر سارے لفظ ساڈی لفظی واحصہ بن گئے۔

سیلے آکھدے نیں کہ باروں کوہاں تے زبان بدل جاندی اے۔ ہر علاقے دے طبعی، سیاسی تے سماجی حالات وکھو وکھو ہوندے نیں۔ ایہہ حالات اک پاسے اُچار انگاں نوں متاثر کردے نیں تے دوجے پاسے لوکاں دی رہیت بہت اُتے اپنے اثرات قائم کردے نیں۔ ایوں باروں کوہاں تے باکے لوکاں دا بھج بدل جاندا اے۔ ایس بدے ہوتے پہچے نوں علاقے دی مناسبت ناں وکھڑاں تے وچا جاندا اے۔ جوہن لاہوری ملتان دی وغیرہ۔

چوتھی صدی ہجری وچ اک عرب سیاح ابن حوقل ریضیغیر پاکستان تے ہند آیا۔ اوس نے اپنے سفر نامے وچ ملتان دی زبان نوں متانی تے سندھ دی زبان نوں ہندی لکھیا اے۔ اوس مگروں اک تذکرہ نگار محمد عوفی نے دیباپتی لاہور دے اک مشہور شاعر مسعود سلمان نے شاعری تے تن دیوان لکھے جیہناں وچوں اک عربی، دوجا فارسی تے تریجا ہندی وچ سی۔ یعنی یاہوویں صدی عیسوی تیک پنجابی نوں ہندی یا ہندی لکھیا جاندا سی۔ مولوی عبد الکریم جھنگوی نے ۱۸۶۷ء وچ ”نجات المومنین“ اک کتاب پنجابی وچ لکھی تے آکھیا۔

فرض مسائل فقہ دے ہندی کہ تعلیم
کاراں مرداں اُمیاں جوڑے عبد کریم

ابو الحسن یمن الدین امیر خسرو (۶۱۲۵ تا ۶۱۳۵) نے پنجابی زبان توں لاہوری
زبان آکھیا اے۔ اوس زمانے وچ لاہور تے ملتان دو دھڑے دھڑے دھڑے دھڑے۔ ایس
پاروں صوبہ ملتان دی زبان توں ملتان تے صوبہ لاہور دی زبان توں لاہوری آکھیا
جاندا سی۔

شہنشاہ جلال الدین اکبر (۱۵۵۶ تا ۱۵۶۰) دے زمانے وچ صوبہ لاہور، ملتان
تے پوٹھوہار دے علاقے توں ایسوں دے پنج دریاواں دی مناسبت نال پنجاب داتاں
دئا گیا تے ایسوں دی زبان توں پنجابی آکھیا جان لگ پیا۔
سب توں پہلاں نہت نوشتہ گنج بخش (۱۵۵۲ - ۱۶۵۴) نے ایس زبان توں
اپنے شعراں وچ پنجابی لکھیا۔

حافظ بہ خور دار نے اپنی کتاب مفتاح الفقہ (۱۶۶۹) وچ وی پنجاب دی زبان
توں پنجابی آکھیا۔

حضرت نعمان دافد مایا اس وچ اوہ مسائل
ترت پنجابی آکھیاں جے کوئی ہوئے مائل

ایس طرح پنجاب دے وسیع علاقے وچ بولی جان والی زبان، پنجابی دے ناں
نال مشہور ہو گئی۔ ایہہ زبان دلی توں لے کے خیر پور (سندھ) تے پشاور (صوبہ سرحد)
توں لے کے جموں (مقبوضہ کشمیر) تین بولی تے سمجھی جاندی اے۔ پر مختلف علاقیاں
وچ ایہہ دے دھڑے دھڑے ناں نیں۔

ایہناں ناواں دی ہکی ونڈا اچ کیتی جاسکدی اے جویں مشرقی پنجابی، مغربی پنجابی
تے مرکزی پنجابی، بھارت دے کچھ علاقیاں وچ بولی جاندی اے تے مغربی

پنجابی، پاکستان دے کچھ علاقیاں وچ دکرے دکرے ڈھنگ یاں لہجے نال بولی جاندی اے۔ جویں پوٹھوہاری، جہلم توں لے کے اٹک تیکر۔ سرانگی، ملتان۔ بہاول پور۔ ڈیرہ غازی خان تے ہندکو، پشاور توں مانسہرہ تیک تے لہندقی، راولپنڈی پار شروع ہو کے شمال وچ پوٹھوہار دے علاقے تیک بولی تے سمجھی جاندی اے۔

ایسے طرحاں رادی تے بیاس دریاواں دے وچکار لے علاقے نوں ماجھا آکھیا بانڈا اے تے ایس علاقے دی بولی نوں ماجھی یاں مرکزی پنجابی داناں دتا گیا اے۔

پنجابی زبان دیاں ایہناں بولیاں یاں لہجیاں توں صاف ظاہر ہوندا اے پئی پنجابی زبان دا کھلار تے پسار کیڈا وڈا اے تے پنجابی زبان دیاں سرحدیں کتھوں تیک پھیلیاں ہوئیاں نیں۔

ڈاکٹر مہر عبد الحق

جنم یکم جون ۱۹۱۵ء لیہ ضلع مظفر گڑھ۔ ۱۹۵۶ء وچ پنجاب یونیورسٹی توں ایم۔ اے اُردو کیتا تے ۱۹۵۷ء وچ پی ایچ ڈی دی ڈگری لئی۔ جوانی وچ علامہ اقبال مولوی محمد شفیع تے سید عطار اللہ شاہ بخاری ورگے عالماں کولوں فیض حاصل کیتا۔ درس و تدریس نوں پیشہ بنایا۔ قصیدہ بُردہ تے قرآن مجید داسرائیکی وچ ترجمہ کیتا۔ خواجہ فرید دیاں کافیاں دا دیوان مرتب کرن دا اعزاز وی ایہناں نوں حاصل ہویا۔ پنجاب دی تاریخی تے تہذیبی زندگی بارے ڈونگھا مطالعہ رکھدے سن۔ صوفیا کرام بارے آپ دے لکھے گئے مضامین بوہت سلاہے گئے۔ زبان وچ روانی تے بیان وچ علمیت جھلکدی اے۔
۱۹۹۵ء نوں رب نوں پیارے ہو گئے۔

حضرت بہار الدین زکریا ملتانی

آپ ۵۶۶ ہجری وچ رمضان شریف دی ۲ تاریخ نوں جمعہ دے دن لیہ دے علاقے کوٹ کر وڑ وچ پیدا ہوئے۔ بعض کتاباں وچ آپ دے حمن داسال ۵۶۰ ہجری تے ۵۴۲ ہجری وی لکھیا ہویا اے۔ آپ دے والد حضرت شیخ وحیہ الدین جہڑے شیخ محمد غوث دے ناں نال وی مشہور سن بڑے اُچے بزرگ سن اوہناں نوں شہراں تے مُلکاں وچ پھرن تے سیر سیاحت کرن دا بڑا شوق سی۔ حضرت زکریا دی والدہ دانال فاطمہ سی تے اوہ حضرت شیخ حسام الدین دی دھی سن۔ شیخ حسام الدین ہوراں نوں شیخ عیسیٰ شمس الدین دی کندے سن۔ کوٹ کر وڑ دا شہر ایہناں دے ناں پچھے کر وڑ لال عیسن پکھلاند اے۔ ایہھے ہر سال بھادوں دی چودھویں نوں بڑا بھاری میلہ لگدا اے

تے حضرت لال عیسن صاحب د اعرس منایا جاندا اے۔

حضرت زکریا دی عمر اچے ست سال وی نہیں ہوئی سی کہ آپ نے سنا قرآن نال قرآن کریم حفظ کر لیا تے آپ دا دل روشن ہو گیا۔ آپ بارہاں سال دے سن کہ آپ یتیم ہو گئے۔ آپ دے چاچے حضرت شیخ احمد غوث ہورال نے آپ نوں فضیلت دی پگ بدھی تے باپ دی گدی تے بٹھا دتا۔ کجھ چرتک آپ ملتان تے آس پاس دے عالم فاضل لوکاں توں علم حاصل کر دے رہے۔ کندے نیں کہ آپ نے ساڈھے چار سو استادان توں علم حاصل کیا پر علم دی پیاس ایتھے کتھے بجھنی سی۔ آپ ملتان چھڈ کے خراسان چلے گئے تے او تھے ست سال رہ کے ظاہری تے باطنی علماں دیاں چشمیاں توں رج رج کے اپنی پیاس بجھاندے رہے۔ آپ دی علمی قابلیت دا اندازہ ایتھوں لگدا اے کہ خراسان جان توں پہلاں آپ نے بچپن وچ دو ایہیاں کتاباں لکھیاں جیہڑیاں اچ وی بڑیاں اچیاں کتاباں منیاں جاندیاں نیں تے ساڈے اسلامی درسوں وچ پڑھائیاں جاندیاں نیں۔ اک کتاب داناں ”صرف بہائی“ تے دوجی داناں ”کنز العباد“۔ پہلی عربی زبان پڑھن لئی گرامری کتاب اے تے دوجی فقہ دے مسائل اُتے لکھی گئی اے۔

خراسان دے بعد آپ بخارا چلے گئے تے او تھوں پھر دے پھراندے تے تھیں تھیں دے عالماں توں فیض حاصل کر دے مدینہ شریف اپڑ گئے۔ ایتھے پنج سال گزار کے بیت المقدس ول ٹر پتے تے سارے نبیاں دے مزاراں دی زیارت کر کے کواکب اخیر بغداد شریف پہنچ گئے۔ ایتھے جناب حضرت شیخ الشیوخ مولانا شہاب الدین بہروردی دابر اچر چاسی۔ آپ حضرت شیخ دی بارگاہ وچ حاضر ہو کے اوہناں دے مُرید ہو گئے تے صرف اٹھارہاں دناں وچ کمال نوں پہنچ گئے۔

شیخ شہاب الدین ہورماں دے سینکڑے مُرید تے روحانی چلیے سن۔ اوہناں نے

جدوں دیکھیا کہ باہر توں آیا ہو یا اک شخص دناں دناں وچ مُرشد دے نیڑے تے اگے
ہوندا جاندا اے تے اوہناں حد کر کے حضرت شیخ دے اگے فریاد کیتی۔ حضرت شیخ
سکراتے تے آکھن لگے: ”تیس سارے اک اک کبوتر پھڑکے لے جاؤ تے ایسی تھاں تے
ذبح کر لیاؤ جتھے تھانوں ذبح کر دیاں کوئی دیکھدا نہ ہووے۔“ اوہ چلے گئے تے اپنے اپنے
گھراں وچ کوٹھیاں دے اندر لگ چھپ کے کبوتران نوں ذبح کر کے لے آئے۔ حضرت
زکریا ہوری اپنا کبوتر جیوندا ای لے کے آگے۔ شیخ نے وجہ پچھی تے آپ نے فرمایا: ”مینوں
ایس دھرتی تے کوئی دی تھاں ایہی نظر نہیں آئی۔ جیہڑی مولا پاک دے وجود توں خالی
ہووے۔ میں کبوتر نوں کتھے ذبح کردا۔“ حضرت شیخ نے فرمایا: ”اچھا، میں تیں میت وچ
وچھان لئی گھاہ پٹ لیاؤ۔“ سارے مرید ہر ہر تازہ لکڑا گھاہ پٹ کے پلے تے زکریا
ہوراں دے سر تے ٹکے سڑے گھاہ دی جتھی دیکھ کے ہس پئے۔ زکریا ہوراں مُرشد دے
اگے عرض کیتی کہ میں جتھے دی گیا ہر تے تازہ گھاہ رب پاک دے ذکر وچ مشغول سی تے
ایہہ سکا گھاہ مینوں تبسح توں فارغ نظر آیتے میں ایہنوں لے آیاں کہ میت وچ لوکاں
دے سجدیاں لئی ٹھیک اے۔“ حضرت شیخ نے مریداں نوں آکھیا: ”تھاڈا چھیکر لا درجہ۔“
ایس دا ٹھلا درجہ لے تے ایہہ تھاتھوں سینکڑیاں منزلاں اگانہ ددھ چکيا لے تیس
حد نہ کرو۔“

بعد اوتوں خلافت حاصل کر کے آپ ۶۰۴ ہجری وچ مُلتان ول واپس ٹر پئے۔
اوس وقت آپ دی عمر جوانی دی سی تے طبیعت وچ جوش و ولولہ تے نالے حوصلہ دی سی۔
آپ دے مُلتان وچ آون تے ایتھے دُسن دا ارادہ رکھن دی خبر مُلتان دے عالماں تے
پیراں فقیراں نوں پہنچی تے اوہ بڑے گھبرائے تے حد کرن لگ پئے۔ اوہناں نے
آپ نوں اک پیالہ دودھ دا بھریا ہو یا بھجیا، جیہدا مطلب ایہہ سی پئی ایتھے مُلتان پہلے ای
پیراں توں پُر لے تھیں سکے ہو رہا ہوں۔ آپ پیالہ دیکھ کے مسکرائے تے پیالے

دج گلاب دے پھل دیاں پتیاں پادرتیاں، جیہڑیاں دودھ دے اُتے امی اُتے ترن لگ پتیاں
 یس دما مطلب ایہہ سی پتی جسرطحاں دودھ دے پیالے دج پھل دی پتی سما سکدی
 اسے ایسے طرحاں یس دی ٹھاڈے دج پیار ہواں گاتے تھانوں ذرا دی تکلیف نہ دیاں گا
 نامے ایہہ وی اشارہ سی کہ اسیں گلاب دی خوشبو ورگیاں نور دیاں پٹاں ہر پاسے کھلا
 دینیاں نیں تے تیں آپے امی ساڈی خوشبو نال مست ہو جاؤ گے۔

ملتان دج اوہناں دتاں دج قرامطیہ فرقے دا زور سی تے شہر دے لوکاں توں
 علاوہ پنڈاں دج وی قرامطیہ مذہب پھیلدا جاندا سی۔ حضرت زکریاؑ نے لوکاں نوں
 وعظ نصیحت نال ایس بُرائی توں بچایا تے سچے اسلام دی راہ دل موڑ دتا۔ آپ دا چچا
 بند سندھ دج ہون لگ پیا تے آپ دے مُریاں وی اک ایہی جماعت بن گئی جیہناں دا
 عمل تے قول اک سی۔ آپ نے اپنے مُریاں نوں سندھ تے کچ مکران دل دورے کر کے
 تبلیغ کرن دا حکم دتا ایس طرحاں لکھاں گمراہ انساناں تیکر اسلام پہنچا دتا۔ آپ دیاں کچھ
 ٹوہیاں کشمیر تے دلی ول تُہیںیاں تے کچھ افغانی قبیلیاں دل چلیاں گئیاں ایس طرحاں سارے
 ملک دج اسلام دا چرچا ہون لگ پیا۔

آپ دی خدمت دج دڈے دڈے سردار، نواب تے بادشاہ حاضر ہون دے سُن
 تے بدایت دے نور نال اپنے دل دی ہنیری کوٹھڑی دج پانن کر دے سُن۔ کافر ٹوہیاں
 دی صورت دج آؤندے سُن تے آپ دے مبارک ہتھ تے بیعت کر کے لا اِلٰہَ اِلاَّہُ دا ورد
 تے دُم بہا، الحق دا نعرہ مار دے لگے جان دے سُن آپ دے دم قدم نال ملتان دی حالت
 بالکل بدل گئی۔ ہر پاسے میٹیاں، خانقاہواں تے سنگراناں بن گئے تے اک بوہت وڈا
 مدرسہ ملتان دج قائم ہو گیا، جیہڑا سارے ہندوستان لئی مرکزی اسلامی یونیورسٹی داکم
 دندا سی۔ ایس مدرسے دج دین تے دنیا دے سارے علم پڑساتے جان دے سُن تے
 معقولات تے منقولات دی تعلیم دتی جان دی سی۔ حضرت زکریاؑ ایس سب توں وڈی

یونیورسٹی دے کارمختار تے طالبان دے پیر تے مُرشد سُن۔ طالبان دی گنتی ہزاراں تک
 پہنچ گئی سی، کیوں جے ایتھے تعلیم مُفت دتی جاندی سی۔ کھان پین تے رہن سہن دا
 انتظام وی مدرسے دلوں ہوندا سی۔ کتاباں تے لکھن پڑھن دے سامان دا خرچ وی
 نہیں سی لیا جاند ا۔ علم پڑھن والے ہندوستان توں علاوہ چین، پاکستان، مصر، بغداد
 عراق تے عرب توں وی ایتھے پہنچدے سُن تے عالماں وچوں حضرت خواجہ غریب نواز
 حضرت قطب الاقطاب قاضی حمید الدین ناگوری، حضرت جلال الدین تبریزی تے بابا
 فرید الدین گنج شکر وُر گے ولی اللہ تے باکمال صوفی ایتھے آؤندے جائے ہندے سُن۔
 ہندوستان وِجی صوفیاں دا سہروردی سلسلہ حضرت بہاؤ الدین زکریا توں شروع ہوندا اے
 ۶۶۶ ہجری دے صفر دے مہینے دی ستویں تاریخ نوں ظہر دی نماز دے بعد آپ
 دے دُڑے صاحبزادے شیخ صدر الدین عارف خلوت خانے دے بُوے اگے کھلوتے
 سُن کہ اک سفید پوش شخص نے سلام کیتا تے اک مُہربند لفاظی دے کے آکھیا کہ ایہہ
 خط حضرت بہاؤ الدین زکریا دی خدمت وِجی پیش کر دیو۔ حضرت زکریا یاد الہی وِجی مُنوا
 سُن فارغ ہوئے تاں صدر الدین عارف ہوراں نے اوہ خط پیش کر دتا۔ حضرت نے
 خط کھول کے پڑھیا تے اللہ ہو دانہ ہمارے اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ مکان دے
 ہر کونے توں آواز آئی۔

”دوست بدوست ریزہ۔ دوست اپنے دوست نال بل گیا۔ وصال دے وقت
 آپ دی مُسوسال سی۔ آپ دامزار ملتان دے پُرانے قلعے تے سب توں اچھی تھارتے
 تے آج وی ہزاراں لکھن مریداں دی تیار ت گاہ بنیا ہویا اے۔“

ڈاکٹر محمد باقر

ڈاکٹر محمد باقر فیصل آباد دسے نیڑے اک پنڈوچ ملک حکیم دین ہواں دسے گھر
۷ اپریل ۱۹۱۸ء نوں پیدا ہوئے۔ آپ نے گورنمنٹ ہائی سکول گوجرانوالہ توں
۱۹۲۵ء وچ میٹرک، گورنمنٹ کالج گجرات توں انٹرمیڈیٹ، ایس ای کالج بہاولپور
توں بی اے تے پنجاب یونیورسٹی اورینٹل کالج لاہور توں ایم اے فارسی ۱۹۳۳ء وچ
پاس کیتا۔ انگلستان توں پی ایچ ڈی دی ڈگری لے کے مختلف کالجاں وچ پڑھاؤ دے
رہے۔ فیر اورینٹل کالج لاہور وچ پہلاں پروفیسر بعد وچ پرنسپل ہو گئے۔

۱۹۵۷ء توں پنجابی ادبی اکیڈمی دے چیئرمین سن۔ آپ نے پنجابی زبان تے
دب دی ترقی تے بوہت کم کیتا اے تے پنجابی قصے کہانیاں دی چھان پھٹک کر
ہے، وہناں نوں دوجیاں زبانان رپیں غیر پنجابی لوکاں تک اپڑایا۔ آپ ۲۰ اپریل
۱۹۹۷ء نوں اپنے ربناں جاتے۔ آپ دے ناول ”ہٹھ“ نوں پنجابی دب وچ چا
مقام حاصل ہے۔

”پاکستان بن گیا“ آپ دے ناول ہٹھ دچوں اقتباس ہے جیہڑی مکتبی
۱۰ ارہو احمد مجید، فاحما، دلی وچ افسر سی۔ اک دیہاڑے اوہ دفتر گیا۔ پچھوں اوہ
می تے پچیاں نوں غیر مسلمان تے قتل کر دتا۔ باؤ احمد مجید سوادیاں وانگر پھر دا
سناں دے کیمپ لال قلعے گیا تے او تھوں گڈی راہیں پاکستان اپڑیا۔۔۔۔۔

پاکستان بن گیا

قلعے وچ احما کچھ دن تے رہو شاں وانگر پھر دارہیا۔ اوہنوں اسج معلوم ہوندا

سی جویں اوہدا دماغ ہل گیا اے۔ بعضے لوک تے اوہنوں سچے سچے پاکل سمجھدے
 سُن۔ اوہنے کھانا پینا تے اپنا آپ سنبھالنا چھڈ دتا۔ کوئی جانو اوہنوں پھر کے
 زیر دستی دال چاول کھوادیندا، پر جیہاں لوکاں نوں اپنے کھان لسی دال تے
 چاول نہ لبھدے اوہوں اوہ اچھے نوں وی کچھ نہ دیندے۔ پر اچھے نوں ایس گل دی
 پرواہ نہیں سی۔ اوہدے کپڑے پہلے میلے ہوتے فیر پاٹن لگ پتے۔ جیہناں لوکاں کُل
 پیسے ہین، اوہ تے ٹھکٹ لے کے جہاں راہیں لاہور تے کراچی جان لگ پتے۔ پر اچھے
 کوں تے ہُن کچھ وی نہیں سی۔ اوہ اپنا تیر کُہا کے تے سب کچھ لٹوا کے نیم بہوشی دی حالت
 وِج قلعے وِج آڈیا سی۔ اوہنوں من تا نگھ دی کوئی نہیں سی کہ اوہدا کچھ بن دا اے کہ نہیں
 اوہ تے ہوتے چھتر پا کے سارا دن قلعے وِج پھر دار بند۔ نہ اوہ راشن لین باندانہ کسے
 کوں کوئی ہور شے منگدا۔ اوہدے جانو کدی کدی اوہدے نال ہمدردی کر دے
 ہوتے آکھدے۔

”احمد مجید صاحب تیں اپنا راشن تے لے لیا کرو“

تے اوہ کچھ سوچ کے جواب دیندا۔

”کاہدے لئی؟“

”اپنے کھان پین لئی“

”جیہنوں بھکھو ای نہ لگے اوہنے کیہ کھانا پینا اے“

”آخر بندہ بشر اے نا۔ بھکھ لگ ای پیدی اے“

”پتہ نہیں، میری بھکھ کتھے ٹر گئی اے۔ مینوں تے بھکھ نہیں لگدی“

ایہہ کہہ کے اچھا اگانہہ نگھ جاتا اے کوں گلاں کر دے۔

”جیہدا ڈھڈ کھان نال بھریا ہووے اوہنوں کیہ بھکھ لگتی اے“

”اچھا باؤ تے اپنی لاش نوں چکی پھر والے۔ دیکھو سک کے تیا، ہو گیلے رون دم دا بھان

”پرہے بڑی ہٹھ والا۔ مجال اسے جے کسے نوں اپنا دکھ دس جاتے یا کہے کوں
بمدر دی منگے۔ اپنے آپ تے امی سب کجھ جردا لے۔ ایہہ وی اللہ دی دین لے بندے
دا حوصلہ تے دیکھو، کپڑے کپڑے غم دیکھ کے وی جیوندار ہندا لے“

”بھائی مرنا تے اپنی آئی نال امی ہوندا لے۔ پر ایہہ وی کیہڑا جیون دیاں وچوں آ
لاش لے بس لاش“

کدی کدی اچھے نے کٹھ کیتی ہوندی تے لوک ادھیاں گلاں کر دے رہندے۔
اوہ چُپ چاپ ایہہ سب کجھ سُن کے جھولی پالیندا تے کہے ڈھکی سوچ وچ ڈبار ہندا۔
اوہنے حیاتی گزارن لئی بڑا اسی ڈوا جکڑا بنایا سی۔ پُہن تے گل سرورں لنگھ گئی سی۔ اوہنوں
کدی کدی رنج جا پدا جسویں حالات ادھسے وڈے جگرے نوں چبا کے کچر کچر کھا گئے نیں
تے اوہدے جگرے والی جگہ امی خالی ہو گئی اے۔

فیرا وہ سوچیں پنہ جاندا تے اپنے آپ نوں آکھدا

”اھمیا!“

توں نہ تے پاگل ہو کیوں نہ مر کیوں۔ تے فیر صبر تے حوصلے دے سوا ہو کیہڑا کم کر
سکناں ایں؟ دیکھ مولادے رنگ۔ توں پاکستان بنان لئی ایسے سال تڑفدار مہیوں۔
پاکستان بن دی گیا تے تیری ترفاٹ وچ فرق نہ پیا۔ پتہ نہیں مولانے اگوں کیہ رنگ
دکھانے نیں“

اوہ ایہہ گلاں سوچ ی رہیا سی کہ اعلان ہو یا کہ جیہڑے لوک گڈی راہیں
پاکستان جانا چاہندے نیں، اوہ اپنے ناں لکھا دیں۔ کہے نے اچھے داناں دی دفتر
وچ جا کے لکھا دتا تے دُوبے امی دن اچھے نوں لاہور جان والی گڈی وچ بٹھا دتا گیا۔
گڈی وچ اینی بھیڑ سی کہ اچھے نوں لوکاں دھکیاں دھکیاں ڈپے وچوں باہر
کٹھ دتا۔ نفسوسی پنی ہوتی سی۔ جہوں گڈی نکونک بھر گئی تے لاہور چین لئی تیار ہوئی

کے نے اچھے نوں گھیٹ کے گڈی دی چھت تے بہا دتا۔ اوتھے ہور دی کئی سو آدمی بیٹھے ہوئے سن۔ احماد اک نوں بکلی جگہ دیکھ کے اوتھے لیٹ گیا۔

شام دے نیڑے گڈی امرتسر پہنچی تے گڈی تے حملہ ہو گیا۔ ہنیرے وچ ہندوواں تے سکھاں نے گڈی دے اندر بیٹھیاں ہوئیاں مسافراں نوں لٹا تے مارنا شروع کر دتا۔ بابا کارپتی تے احماد اک کے بہہ گیا۔ اوہنے چھت توں بیٹھاں اترن دی کوشش دی کیتی پر اوہنوں کوئی راہ نہ بھیا۔ اوہ تھوڑا جیہا ای چلیا سی کہ دوسرے مسافر نے اوہنوں گھیٹ کے اپنے کول لٹا پالیا۔ تے آکھن لگا۔

”شدائیا کتھے چلیا ایں؟ بیٹھاں تے وڈھدے ٹکدے پتے نیں۔ توں ایتھے ای چپ کر کے بیٹھا رہ۔“

اچھے پچھیا

”کون کہنوں وڈھدا نکدا پیالے؟“

”ہندو تے سکھ، مسلماناں نوں وڈھدے پتے نیں۔“

اچھے نوں اپنی سوانی تے بچے خون وچ تودے ہوئے یاد آ گئے۔ اوہدا ال کیتا کہ میں گڈی دی چھت توں بیٹھاں لہر کے مارے ہندوواں تے سکھاں دیاں سوانیاں تے بچیاں نوں خون وچ ڈوب دیاں، پرنال ای اوہنوں خیل آ گیا۔

اوہ خورے کون ہندو تے سکھ سن جیہڑے میرے بھرتوں خون وچ نہوا گئے سن۔ ایتھے تے شاید اوہناں وچوں کوئی وی نہیں، مینوں تے ہمیشہ ایہو ای دیا گیا اے پی انصاف کرنا چاہی دالے۔ تے ایہہ کاہدا انصاف ہو یا جے مارن والے تے رہ جان تے میں ایتھے امرتسر وچ دوجیاں نوں مارن لگ پواں۔ فیراک ہور اوکھت دی سی۔ اوہدے کول ہے ای کیہ چیز سی جیہدے نال اوہ کہے نوں مار

سکدا۔

ایہو سوچ سوچ کے اوہ فیر چھت تے لما پندر گیا۔ ہو رلوک سہے ہوتے
چپ سن۔ اچھے نوں اوہ دیاں سوچاں نے چپ کرایا ہو یا سی۔

گڈی امرتسراری رات کھلوتی رہی۔ پتہ نہیں کیہ وجہ سی؟ پہلے پہلے اچھے
نوں زخمیاں دیاں چیکاں تے کوکاں سُنائی دیندیاں رہیاں۔ فیر ہوئے ہوئے بیہوشی
یاں موت نے سب دے گلے گھٹ دتے۔ احماسونا چاہندا سی پر ات دی رات نیندر
کدھرے نس گتی ہوئی سی۔ اوہ سوچن لگ پیا: پتہ نہیں گڈی پاکستان کدوں پہنچے
گی؟ پہنچے گی دی یاں نہیں؟ اوہ تے نال دے ساتھی کو لوں پچھیا۔
”ایہہ گڈی پاکستان کدوں پہنچے گی؟“
ساتھی نے کیا۔

”جدوں خدا پچائے گا۔“

پتہ نہیں اچھے نوں ایہہ خیال کیہ آیا؟

ایہہ شیطانی کم اسے، جدوں خلقت دے دلوں وچوں خدا اترس تک جات
ہدوں شیطان دی چڑھ مچدی اے۔ اوہ فیضت بن کے لوکاں دے دلوں وچ وڑ
جاندا اے۔ کہ سی دوسلماناں کوں منہ وہاں سکھاں دے گلے کٹواندا اے تے
کہ سی ہندوواں سکھاں کہ لہاں مسلماناں دیاں جوداں پٹاندا اے۔ تے کہ سی اوہ مسلماناں
کو لوں مسلماناں نوں امی موزہ شروع کر دیندا اے۔ شیطان دیاں ٹیپس عجیب
کھیڈاں نیں۔ خدا دی کھیڈ سب مخلوق دس تعاف نظر آوندی اے شیطان دی
کھیڈ نوں آج تک کوئی نہیں سمجھ سکیا۔

بندیا تیرا دل مومن اے۔ ایسے لہی توں اپنا بال بچہ کھا کے دی سے ہندو

سکھ دے بال نوں انگلی نیں لانا چاہندا

پاکستان وچ تے اسیں مارے اسی مومن ہوداں گے۔ اوتھے تے کوئی کسے
توں آزار نہیں پہنچائے گا۔

اوہدے اندر لا احماد زور لا کے کہنا چاہندا سی۔

پاکستان کا مطلب کیا ؟

لا الہ الا اللہ

پرا ایہہ لفظ اوہدے ہونٹھاں تے آکے ٹسک جاندے سن۔ گڈی ہن چل پتی سی۔
تے بولی بولی امرتسر دے شیشن توں باہر نکل آئی سی۔ گڈی راہ وچ ٹک ٹک کے ہنیرے
موتہ لاہور پہنچ گئی۔

شیشن تے بڑا ہنیرا سی۔ ایناں ہنیرا احمے نے ایدوں پہلے کدی نہیں دیکھیا سی۔
مسافر چھتاں توں بیٹھاں اُترن لگ پئے۔ احمادی ملک چھت توں بیٹھاں لہہ آیا۔
اوہ پاکستان پہنچ گیا سی۔ اوہدا بڑا دل کر داسی اوہ نعرہ مارے۔

پاکستان زندہ باد

پرفیر ایہہ لفظ وی اوہدے ہونٹھاں اُتے آکے ایویں ٹسک گئے جو یں رتیں
لا الہ الا اللہ دے لفظ اوہدے گلے وچ چھس گئے سن۔

ڈبیاں دے اکوٹ لنگھدا ہو یا پلیٹ فارم تے ٹرن لگ پیا۔ ڈبیاں چوں
بوہیاں تک خون ویہندا پیا سی۔ لوک مُردیاں تے زخمیاں توں ڈبلیں چوں کھدے
پئے سن۔ صرف چھت والے مسافر ای بچے سن۔ باقی زخمی ہو گئے سن یاں قتل۔ احماد دا ڈر دا
پلیٹ فارم دے سرے تے پہنچ گیا۔ اوہنوں کوئی پتہ نہیں سی ہن اوہنے کتھے جانا
اے۔ پلیٹ فارم دے تک بان نال اوہنوں انج چا پیا جو یں اوہ زندگی دی اک نوپ
منزل تے پہنچ گیا اے۔ پرا ایس منزل توں اگے اوہنوں کوئی راہ نہیں پیا ملدا سی تے ایس
منزل تے ٹھہرن دی کوئی جگہ نہیں سی۔ اوہ حیران ہو کے پلیٹ فارم دے سرے تے

کھلو گیا۔

آواگت کے لئے اکھیا!

”سٹر احمد مجید! یہ آپ یس؟ بھئی یہ کیا حالت بنا رکھی ہے؟ اور یہاں کیا کر رہے ہو؟“

احمد دے سامنے احمد دے ہائی سکول دا اک جماعتی کھلوتا ہویا سی۔ احمد نے اوہاناں یاد کرن دی کوشش کیتی پر چیتے نے اوہا ساتھ نہ دتا۔ اوہ حیران ہو کے اوہدے دل ویکھدا پیا سی۔ جماعتی نوں سمجھ آگئی پئی احمد نے اوہنوں پہچان تے لیا اے پر اوہاناں یاد نہیں پیا آؤندا۔
جماعتی نے اکھیا۔

”مجید صاحب، یس رفیع ہوں۔ رفیع جو نویں دسویں میں آپ کے ساتھ تھا میں پارٹیشن سے پہلے بمبئی میں تھا۔ اب بال بچوں سمیت یہاں آگیا ہوں۔ میرے خسر نے فسادات کے دوران ہی مجھے یہاں بلا لیا تھا۔ انہوں نے ایک خالی کوٹھی مجھے دلا دی ہے میں بمبئی میں جہازوں کی ایک کمپنی میں ہیڈ کلرک تھا۔ یہاں انہوں نے مجھے راشننگ کنٹرولر لگوا دیا ہے۔ پاکستان بن گیا ہے۔ ہم بڑے مزے میں ہیں۔ خدانے بڑی مہربانی کی ہے۔ اب بتاؤ یہاں کیا کر رہے ہو؟“

احمد بڑی دیر تک رفیع دل ویکھدا رہیا۔ پاکستان بن گیا اے۔ ایہہ لوک بڑے مزے وچ نیں۔ خدانے بڑی مہربانی کیتی اے۔

اوہ سوچیں پیٹہ گیا۔

پرایہہ ساریاں گلاں شاید اوہدے لئی ٹھیک نہیں سن۔ اوہدیاں اکھاں کچھلے پاسیوں دُور کدھرے دتی دیاں سڑکاں تے لال نشان لگی ہوئی کوٹھی نوں پٹیاں ویکھدیاں سن، جیہہ وچ اک بے گناہ عورت تے دو معصوم بچے خون وچ تڑدے پتے سن۔ فیرات دے

ہنیرے وچ ایہناں بیکساں دیاں لاشاں توں دو چار آدمیاں نے ٹوہیاں وچ سٹ
 دتا تے فیر قلعے دا کاکورولا۔ چادل تے وال یین لئی لوک ہر روز ہتھاں وچ ٹھوٹھے
 پھڑکے بگل دے۔ بعضیاں دے ٹھوٹھیاں وچ کچھ پنہ جاندا تے اوہ جانوراں وانگر برک
 مارن لگ پئیدے۔ بعضے خالی ٹھوٹھے واپس لیا کے نیلے آسمان ول دیکھدے رہندے
 احمہ حیران ہو کے چھتران نوں گھسیٹدا قلعے دی اچی نیویں زمین تے اپنی جیوندی
 لاش نوں گھسیٹدا پھردا۔

رفیع نے یکایک احمہ نوں مونڈھیاں توں پھڑکے جھٹکا دتا۔
 ”دوست بولتے کیوں نہیں؟“
 احمہ تے ہلکورایا تے کہن لگا۔
 ”میں ایس گڈی توں اُتریا ہاں“

رفیع نوں جدوں احمہ دا حال پتہ لگاتے اوہ اونہوں اپنی موٹر وچ بہا کے
 اپنے گھر لے گیا۔ رفیع کول چوداں کمریاں دی اک دڈی ساری کوٹھی سی۔ اوہنے احمہ
 نوں اک کمرہ دے دتا تے احمہ دے کہن تے اوہ وعدہ کر کے دفتر ٹر گیا۔ کہیں تیرے
 لئی کوئی کم لبھنا ہاں۔

رفیع نے اپنے کچھ کپڑے دی احمہ نوں دتے پر احمہ نے اوہ کپڑے اپنی منجی
 دی پواندی رکھ چھڈے تے اوہ دن رفیع دی بیوی کولوں صابن منگ کے غسل خانے
 وچ اپنے کپڑے دھوتے۔

رفیع شام نوں دفتر واپس آیا تے اوہنے قہر اصرار کیا کہ احمہ پاٹے ہوئے
 کپڑے لاہ کے اوہدے کپڑے پا توے پر احمہ کے طرھاں دی نہ منیا۔ اوہ بار بار بیتاب
 ہو کے پچھدا،

”میرے لئی کوئی کم لبھا اے کہ نہیں؟“

رفیع اکھیا۔

”یار کیہڑی گل اے، کم مل اسی جائے گا۔ توں حالی ایتھے آرام کرتے سُر ت
ٹھیک کر میں انشا اللہ، جلدی تیرے لئی کم لہو لوں گا۔ توں وئی وچ افسریں۔ ایتھے
ہو رومی وڈا افسر ہو جائیں گا۔ گھبراننا نہیں چاہیدا۔ دفتران واسعہ اے۔ نوکری
دے کاغذ دفتران وچوں کڈھان وچ وی کچھ وقت لگ واسے۔۔۔۔“

اشفاق احمد

اشفاق احمد ۲۲ اگست ۱۹۲۵ء نوں مکتب ضلع فیروز پور وچ پیدا ہوئے آپ دے والد ڈاکٹر محمد خاں ویٹرنری ڈاکٹر سن آپ نے مڈھلی تعلیم مکتب تے فیروز پور وچ حاصل کیتی۔ ۱۹۴۶ء وچ پاکستان آئے تے ۱۹۵۰ء وچ گورنمنٹ کالج لاہور توں ایم اے اُردو دا امتحان پاس کیتا۔ فیروزپال سنگھ کالج لاہور وچ لیکچرار ہو گئے۔ ۱۹۵۳ء وچ روم یونیورسٹی (اٹلی) وچ اُردو دے پروفیسر بن گئے کچھ چھ ریڈیو روم توں پروگرام وی پیش کر دے رہے۔

پاکستان پرتے تے ہفت روزہ ”لیل و نہار“ دے ایڈیٹر بن گئے تے اپنا اک رسالہ ”داستان گو“ وی جاری کیتا۔ بعد وچ عرصے تک مرکزی اُردو سائنس بورڈ دے ڈائریکٹر رہے۔ آپ نے ریڈیو تے ٹیلی ویژن لئی اُن گنت ڈرامے لکھے۔ لاہور ریڈیو توں آپ دا اک طویل تے دلچسپ پروگرام ”تلقین شاہ“ دے ناں نال چلدا رہیا۔ آپ دے پنجابی ڈرامیاں دا مجموعہ ”ٹاہلی تھلے“ چھپ چکیا اے۔ آپ دے ڈرامیاں وچ معاشرتی تے سماجی قدراں دی ترجمانی دے نال نال، ہاسا، مزاح، مٹھیاں مٹھیاں ٹکوراں تے مت دیاں گلاں وی ہوندیاں نیں۔ زبان سادہ، عام فہم تے مَن وچ کھن والی زبان دی ورتوں دے نال نال پنڈ دے اُن پٹھ طبقے دی بولی نال ڈرامے وچ مزاح پیدا کر دے نیں۔ ڈرامیاں دا دوجا مجموعہ ”اُچھے بُرج لہور دے“ دی شائع ہو چکیا اے۔

ٹاہلی تھلے

کردار :-

گاگو: اک نوجوان - چوہدری: پنڈ (ٹاہلی والا) دامبردار
پھتو: سادہ لوح جوان -

گاگو: زمین تے ٹاہلی والے تھڑے نال ٹیک نائی بیٹھا اے۔ اوہ سرچک کے ٹاہلی ول
ونکھدا اے تے مُکرا وندا اے۔ دُولو گاندا اے
دُولو: جیہناں نوں دتا غُسل فرشتیاں پڑھ شریٹ تو ابی
سر دیندے رب دے واسطے خود تھیندے غازی
حوراں پایاں کپڑے پوشاک گلابی
اوہناں جا کے پائی بہشت وچ شہادت شادی
اوہ جا حضور رسول دے ہوئے معراجی
(دُولو چپ ہو جاندا اے۔)

پھتو: واہ بی واہ۔ نہیں ریاں تیریاں۔ کدھر نیں تیریاں بکریاں؟
دُولو: ایدھر کدھرے امی چردیاں پھردیاں نیں۔ پرہن ایہناں بکریاں وچ دل
نہیں لگدا میرا۔

گاگو: بلے بی جتناں تیرا امی اے۔

دُولو: (گاؤندا اے) اوّل دلی تراہ کر اپنی بسائی
پھیر لئی چوہاناں انگ خوش کر لائی
پھیر لئی غوریاں کوئی مدت دسائی
پھیر لئی پٹھاناں گھر چوتھے آئی
پھیر لئی چغتیاں گھت مار کٹائی
ہن داری میری دیئے پھر پڑھ لکائی

(دو گوگیت گاؤندا، لاٹھی ٹیک دا اگانہ ودھر جاندا اے)

پھتو: بڑے حوصلے آلا بند اے۔ ہئے کہ نہیں گاگو؟

گاگو: اوئے ایس پنڈ وچ سارے ای حوصلے آئے بندے نیں۔

پھتو: آنے ویلے دی مناج تے کویلے دیاں ٹکراں۔

ہُن کوئی دیلا رہ گیا اے بے حوصلہ ہون دا۔

میں کیہا گاگو... تیری واج نوں کیہ ہو گیا اے یار؟

گاگو: کیوں؟

پھتو: اوئے ایہہ تاں سدھی جیہی ہو گئی اے۔ ساڈے ورگی، پہلاں جدوں توں

بولد اسی تے ایویں لگدا سی جو یں گھرے وچ مکھی مریجا صاحبیاں گاندی ہوئے۔

توں ہُن تاں ماشا اللہ۔ تیری واج واواہ ہو گئی اے تے نامے لم لیٹ جیہا کیہ

ہو یا پیا ایں؟

گاگو: اینویں بس ٹاہلی دے پیراں تے پیار آندا سی پیا۔ ٹاہنیاں باہیاں ہلا ہلا کے

مینوں کوں بہا لیا تے میں بہہ گیا۔ پھیر ویکھدا رہیا، ویکھدا رہیا تے ویکھدا رہیا۔

پھتو: لے سچ۔ میں تے بھل ای گیا سی۔ تیرا تے ناں پتہ دے دتا اے چونکی وچ چوہری

نے، بتی تہاں دناں دا ساڈے پنڈ دا عملی گاگو پگ جتیاں نے گیب اے تے

کوئی اوہدی ہرج مَرَج دا بجے دار نہیں تے توں ہُن کنھوں آ گیا ایں؟

گاگو: کدھروں دی نہیں بس ایتھے ای سی۔ شہر گیا سی تے شہروں ای باپس آ گیا

آں۔

پھتو: لے فیر ہُن جدوں چوہری نوں پتہ لگیا نا بتی توں ٹاہلی تھلے بیٹھا ایں تے

اوس تیری واہ واہ کھنڈ ٹھنڈی لے۔

گاگو: پھیر کیہ ہو یا جو اوس کھنڈ ٹھپ چھڑی۔ اپنا چوہری جو ہو یا ساڈا ڈوڈیرا۔

پر توں چوہری نوں کدھر بھالدا پھرتا ایں؟
 پھتو: میں؟ میں چوہری نوں بھالنا پھرتا آں؟ تینوں کس دیا اے؟ میرا کدھ کم
 چوہری نال؟

گاگو: کم ہو دے یا نہ ہو دے بھال دتے پھرتا ایں۔

پھتو: نئے ہے پھیراؤ ہیو گل۔ اوئے تینوں کس دیا اے اینویں خواہ مخواہ۔

گاگو: اوئے جھٹیا، چوہری نوں تے واجاں ماردا توں ایدھر آیا سی تے ہُن میتھوں

ای کھپن ڈیہ بیا ایں پئی میتھوں کس دیا اے؟

پھتو: چوہری نوں؟ آہو اوئے نوں تے میں بھدا پھرتا آں۔ چنگا بند ایں۔ میتھوں

لکائی جاندا ایں سب کش، کدھر گیا اے؟

گاگو: (ہس کے) نئے ہے میتھوں کیہ پتہ اے کدھر گیا اے۔ اُدھر ہوئے گا، پیلیاں

دل۔

پھتو: پیلیاں دل اودا کیہ کم؟ اوہ تے پھڑن گیا اے جسوساں نوں۔

گاگو: جسوساں نوں؟ کدھر نہیں جسوس؟

پھتو: نئے اوہ کوئی مینوں حاجری دے کے جاندا ہے نیں جو میں تینوں دس دیاں بتی

کستھیں۔ جنگلاں بیلیاں وچ ٹکے پھر دے نیں۔

گاگو: تے توں نال نہیں گیا پاگلا؟

پھتو: میں! میں کوں جاندا چوہری نال؟ جیہڑا چنگا کم ہوندا اے اوہے تے آپ رُ

پیندا اے تے جیہڑا ماڑا مولی کم ہوندا اے اوہے تے میتھوں بہا جاندا اے۔

گاگو: اوئے توں کیہڑے شکیں لگیاں ایں؟ ایہے توں ودھ کے ہو ر کیہڑا کم سی بھدا۔

پھتو: مینوں دے گیا سی کھتاہیں تے بکٹاں دے ڈبے، بتی ایہناں دیاں پوٹلیاں

بنائی آ۔ آپاں لام تے بھیجیاں نیں اپنے بھرتواں نوں، جیہڑے اوکھے

لڑے میں پئے۔

گاگو: اوسے توں ایہنوں ماڑا کم سمجھا ایں جھلیا؟ اوہناں لئی تے جوگش دی ہوئے
جناں دی ہوئے تھوڑا اے۔ میرے درگے مردود تے کسے جوگے نہیں، نہیں
تے میں دی دودو ہتھ و خاندنا۔

پھتو: دودو ہتھ او تھے فرنٹ تے و خاویں۔ اپنا بھرا کھشی محمد ساڈے سردی پگ تے
متھے دی کلگی۔ میں اوسے دی چٹھی نے کے تے آیا سی چوہری نوں و خان۔
پر کوئی پتہ نہیں دس رہیا۔ . . . .

گاگو: چٹھی؟ اوسے چٹھی میرے بھرا کھشی محمد دی چٹھی؟ اوسے جالماں مینوں دی دس۔
کیہ لکھیا اے اوس نے؟
پھتو: چٹھی سننی اے کھشی محمد دی؟ کھڑو جا۔ ٹھہر جا۔ لے ٹوں ایتھے بہہ جاؤنترے
تے۔

رگاگو: چوہتری تے اُتے بہہ جاند اے
پھتو: رکھیں پھول کے چٹھی کڈھدا اے) لے گوہ نال سنیں تے میرے ول دھیان
رکھیں۔

گاگو: توں چالوتے کر میتھوں بور صیر نہیں ہوندا۔

پھتو: (چٹھی پڑھدا اے) جناب میرے بھائی صاحب فتح دین صاحب پھتو گجٹ
کو سلام علیکم ہو۔

گاگو: وعلیکم السلام۔

پھتو: اوسے ایہہ تے مینوں سلام لکھیا اے، کلتے نوں۔ توں خواہ مخواہ جواب دلی جانا

ایں۔ تہاڈے لوکاں دے سلام تے پھیر آن کے اخیر وچ۔

گاگو: اوسے وچوں روکیا نہ کر اوسے پھتو۔

پھتو: چھیتی نال، جناب میرے بھائی صاحب فتح الدین پھتو گجٹ صاحب کو سلام یکم ہو۔ بعد سلاما یکم کے واضیا ہو کہ میں یہاں پر راضی خوشی ہوں اور آپ کی خیریت خداوند کریم سے نیک مطلوب چاہتا ہوں۔۔۔ پنڈ سے چل کر میں باپس اپنی یونٹ میں پہنچ گیا ہوں اور صاحب کو رپورٹ بول دی ہے۔ صاحب نے میرے کو دل سے لگا کر تھاپی دتی ہے اور ہماری یونٹ کو فرنٹ پر جانے کا آڈر بول دیا ہے۔ ہم تے آڈر سننے ہی یا علی یا علی کے نعرے مارے اور اک دو بجے کے گلوں میں پھولوں کے ہار پاتے۔ کل سویرے ہمارا (Move) ہے۔ سب کو درجہ بدرجہ سلام دینا۔ بے دی قبرتے جا کر ٹھیل پانا اور میرا سلام بولنا۔ پنڈ میں کسی قسم کا فکر نہیں ہونا چاہیے۔ ہر آدمی کو اپنے کم پر لگے رہنا چاہیے جو جو آدمی جس جس کا رپر لگیا ہو یا ہے اوس میں بڑھ چڑھ کر کم کرنا فرنٹ پر لڑنے کے برابر ہے۔ میں انشاء اللہ غازی بن کے تمھے پاکے سب گرائیاں دے کول آزاں گا۔

گاگو: انشا اللہ۔ انشا اللہ

پھتو: اگے لکھدا اے بنی اماں ریاں کو کہہ کے میرے کو ٹھے کی چھتاں لبنار کھنا اور نم کے بوٹے کو تن ڈنگ پانی دیتے رہنا۔ سب بھائیوں کو درجہ بدرجہ سلام اور سب کو بول دینا اپنے اپنے کام پر کھڑے ہو کر جہاد میں حصہ لین۔ ہر شخص کا کم ایمان داری اور نیکی کے ساتھ کریا ہو یا جنگ جتن میں ہماری بوہت مدت کرے گا۔ ماسی کو ہتھیں بندھیں سلام دے کر بولنا کھشی محمد آڈر پانے پر باپس آگیا ہے۔ سپاہی کو جب کاشن ملتا ہے تو وہ رہ نہیں سکدا۔

جونسا کالا جنڈرا میں تم کو دے آیا تھا وہ میرے کو ٹھے کو مار دینا۔ پُرانا جنڈرالاہ کے بابے کھیرے کو دے دینا۔

سب کو درجہ بدرجہ سلام۔ بھائی دین محمد دینے اور گاگو کو سلام۔

گاگو: وعلیکم السلام وعلیکم السلام

پھتو: چوہدری صاحب کو سلام تاتے کو بوہت بوہت سلام۔ پنڈ کے اک اک بندے کو سلام۔ سب سے بولنا ہمارے ملک کے حق اندر دعا کریں۔

تمہارا سکا بھائی
لانس نائیک خوشی محمد

گاگو: واہ بی واہ۔ دل خوش ہو گیا پھتو۔

پھتو: میں کیا پھیریاں دا خطیاریاں دے تاں۔

گاگو: من گئے آں بھئی تیری یاری نوں۔ جیوندے رہو تے مو جہاں مانو۔

پھتو: لے پھیر بن میں چلاں۔۔۔۔

گاگو: میں کیا یار پھتو۔ اک گل تے دس۔

پھتو: گل؟ فیرا کو اسی پھیں تے نالے اک گل ہو دے بی۔

گاگو: لے بن توں آپے اسی پھٹ پیا ایں خواہ مخواہ

پھتو: اچھا دس فیر۔

گاگو: گل ایہہ اے بی توں تاں ال داناں کو کو نہیں جان داتے توں ایہہ چھٹی

کینویں پڑھی سی جاندا پیا۔

پھتو: ایہہ چھٹی؟ ایہہ میرے یار کُشتی محمد دی اے تے آپے اسی بولدی جاندی لے

مُونہوں میں سنی سی منتشی ہو راں کو لوں تن ڈاری۔ دس واری میں سوتے تے

بہہ کے پکائی۔ جتھوں جھلدا اسی ناں میں۔۔۔ جس جس حرف توں بھل جاندا

سی، اوہ میں پھیر جاکے کچھ لیندا سی منتشی ہو راں کو لوں، تے بس اینویں دیندے

دیندے یاد ہو گئی۔

گاگو: نہیں ریاں تیریاں پھتو گجٹ، نہیں ریاں تیریاں۔

پھتو: اچھا علیا۔ توں بیٹھ کے ارمان کر لئیں چوہدری نوں دس آناں بی ایہہ چٹھی آئی
اے۔ تے دھیان رکھیں۔ متے چوہدری دے اڑکے پڑھ جائیں۔

گاگو: نہیں نہیں کھیر سدا اے کش نہیں آہندا چوہدری۔ توں بے پھکرہ
پھتو: نئے پھیر سدا علیکم۔

گاگو: وعلیکم السلام۔ (پھتو چلا جاندا اے) (گاگو ایہہ اودھر دیکھدا اے)
پھتو: (واپس آکے) ادے گاگو۔ گاگو۔ اک گل ہو رسی پار کھن والی..... تے
اوہ گل کیہ سی بھلا؟

گاگو: لے مینوں کیہ پتہ اے؟
پھتو: اوہ گل ایہہ سی... آہو... بھلا کیہ سی؟ ہاں سچ گل ایہہ اے بی توں
اینے دن گیب کدھر رہا اوئے؟
گاگو: تینوں دیتا تے سی۔

پھتو: دیاسی؟ کدوں بھلا؟... آہنے جیتے دیاسی تا؟ آہو دیتا تے
سی پھیر، چنگا کوئی گل نہیں آپے یاد آجائے گا۔ اچھالے فیر رب رکھا۔
گاگو: رب رکھا۔

{ پھتو دے جان مگروں گاگو ایہہ اودھر دیکھ کے زمین اُتے لٹا پتہ باندا اے
دُور دے دے گاؤں دی آواز آؤندی اے۔ گاگو آواز سن والے تے مگروں اے }

(چوہدری ہتھ وچ بندوق پھڑکے آؤندا اے)

چوہدری: اوئے توں کدھروں آگیا ایں بدبختا؟

گاگو: (اٹھ کے) میں... چوہدری جی... میں؟

چوہدری: ہو میں تیرے کے اگلے پشلے نوں پھنساں آں پیار۔ کدھر دفع ہو یا سی اوئے

توں؟

گاگو: میں جی ایدھرا می سی، جی بس۔

چوہدری: تینوں پتہ نہیں۔ اوتے بے شرما، ایس ویلے ملک تے کیسی بھیڑ بنی ہوئی
اے تے توں کے نوں دے پچھے بناں ای کھک گیا۔ اوتے تینوں شرم نہ آئی؟
تیرا دل نہ ڈولیا۔ پنڈ نوں چھڑ دیاں ہونیاں؟

گاگو: میں تاں شہر گیا سی۔

چوہدری: کنے اکھیا سی تینوں شہر جان نوں، تے کیندھے کو لوں پچھے کے گیا سی توں،
اوتے شہر نوں؟ لوکیں تے اپنے اپنے پنڈ دیاں گٹھاں مجبوظ کر کے بیٹھن،
تے میرے پنڈ دے سونے شہر رُ جان منڈ دے دیکھن نوں۔
گاگو: میں منڈ وہ دیکھن تے نہیں گیا سی جی۔

چوہدری: تے فیر کوئی ہورتہ پانی کرن گیا ہونا ایں۔

پھتو: (چھیتی نال) چوہدری جی۔ چوہدری جی۔ میں تہانوں بھالدا آیا آں۔ جی کھوہ
تے نامے پلایاں وچ، بابے وریام دی ڈھیری تے۔ پر تہاڈی کوئی اُگ سگ
امی نہیں ملی۔ میں سی کاہلی وچ تے تہاڈا بلناسی بوہت جبروری۔

چوہدری: کیوں کھیرتاں ہے؟

پھتو: کھیر چوہدری جی کھیر لے۔۔۔۔ نہیں جی سب اللہ دافضل اے۔ کھیر میرا
چارے پاسے تے نامے جی میں تہانوں بھالیا کھجوراں آلی وستی وے دی۔ ایہہ
میں بھل گیا سی۔ سناؤ تگرے جے؟

چوہدری: اوتے گل کیہ انے؟ بھالدا کیوں پھر داسی؟

پھتو: گل چوہدری جی۔۔۔۔ گل تے کوئی کھاش نہیں میں تہاڈے نال کم سی اک

جبروری؟

چوہدری: اوستے دس تاں۔ کیہ کم سی جروری؟

پھتو: (سرکھڑک کے) اوہ میں لیانا آں جی پڑتال کر کے۔ پہلاں میں ٹراں گا گھروں تے

سدھا آؤں گا ناہلی تھلے۔ آؤندیاں ہویاں مینوں یاد آئے گاتے اوس ویلے دی....

گاگو: اوہ چٹھی آئی اسے نیک کٹھی محمدی۔

پھتو: نیک کٹھی محمدی چٹھی۔۔۔ تینوں کوں پتہ اسے؟ آہو تینوں سب کٹش پتہ اسے۔

چوہدری: اوستے کدوں آئی اوہدی چٹھی، میرے پتر دی؟

پھتو: سویرے دے گیا سی جی منشی سکول دا۔ تے میں چکی پھرتا نال۔ کھڑو جاؤ۔۔۔

کھڑو جاؤ۔ (کھیسے پھر دلاے۔) کھوہ تے میں دھویا سی مونہہ تے چٹھی رکھی سی تے

کھڑو یا جے۔۔۔ کھڑو یا جے۔ میں ہننے لیانا بھجج کے۔

(پھیتی نال بھجج جاتا اسے)

چوہدری: گل کر بی میرے نال۔

گاگو: حکم کر وجی۔ جو دی چھو

(پھتو فرآؤندا اسے)

پھتو: چوہدری جی۔ چوہدری جی.... اوہ چٹھی سُن لو تو پہلاں میرے کو لوں تے پھیر

تیں آپ حرف اٹھا لیا جے۔ میں چک لیانا کھوہ توں۔

چوہدری: بس کر اوتے پھتو بس کر۔ جا، تے پہلاں چٹھی چک لیا۔ پھیر میرے نال گل کریں۔

پھتو: پہلاں تیں میرے کو لوں سُن لو وجی تے پھیر آپ اٹھا لیا جے۔۔۔۔ جناب

میرے بھائی صاحب فتح الدین پھتو گجٹ صاحب کو سلام لیکم ہو۔۔۔۔ بعد

سلام لیکم کے واضیا ہو کہ میں یہاں پر راضی خوشی ہوں اور آپ کی خیریت خداوند

کریم سے نیک مطلوب چاہتا ہوں۔

چوہدری: اوتے پھتو.... اوتے پھتو.... رہن دے اوتے ایس دیلے۔ میں آپے

لے آواں گا کھوہ توں . . . گل کراوے توں بھگوڑیا۔ توں کدھر لگیارہیاں؟
 گاگو: دسیاتے ہے چوہدری جی بتی میں . . .

چوہدری: شہر گیا سی۔ اوئے کیوں گیا سی اوئے توں او تھے سانوں دسے پتاں؟
 گاگو: بس جی ایویں امی۔۔۔

چوہدری: پھر اوئے پھتو ایس بے شرم نوں تے لے چل پنڈو تے
 پھتو: (اوہدی بانہہ پھر دا اے) چل بتی ہو جا بدھا۔
 گاگو: چلو جی چلو۔

{ پھتو اوہنوں ہوئے جیہہ کچھدا اے تے اوہ اگانہہ نہیں ٹردا۔ چوہدری غصے
 وچ اوہدی بانہہ پھر کے کچھدا اے تے اکھدا اے۔
 چوہدری: چل دا ایں کہ نہیں بدھا ہو کے۔

گاگو: (پیر محسوس کر کے ہائے کر دا اے) ہائے . . . ہائے۔ چلنا ایں جی چلنا ایں۔
 میری بانہہ تے چھڈ دیو۔

چوہدری: کیہ ہو یا اے تیری باہی نوں وڈیا ناجیکا؟
 گاگو: کش تہیں جی۔

چوہدری: چل فیر بدھی طرحاں۔

{ گاگو پیر پاروں دوہرا ہو جاندا اے تے زمین اُتے بہہ جاندا اے چوہدری
 جھبک کے اوہدی قمیض دا بازو چکدا اے۔

چوہدری: وفاغاں اوئے، توں پھیم دی پوٹلی بدھی اے ایتھے؟ (قمیض دے بازو
 تھلے پٹی بدھی ہوندی اے)

چوہدری: ایسہ کیہ اوئے؟

گاگو: میں شہر گیا سی چوہدری جی۔

چوہدری: میں بچپنا آں ایہہ کیہ اے؟

گاگو: میرے جیسے بھکھے بنگے اوترے نکھترے کول چوہدری جی اپنیاں پھو جاں نوں
 دین لئی کش وی نہیں سی۔ سارے اپنے اپنے تھائیں کجھنا کجھ کر سی جانے
 سن تے میں نہر کندھے اپنی تقدیر توں روناساں۔ نہر دی کوٹھی تے جدوں ریڈے
 نے ایہہ اکھیاں اپنی جاناں لئی لہو دیوتے میریاں اکھاں اگے چانن آگیا۔ میں
 اوتھوں اسی پچھلے پیریں ٹر پاتے شہر اپڑ گیا۔ ڈاکدار نے میرے نال بڑا دھرو
 کیتا اے۔ اک بوتل رتے کے مینوں اٹھا دتا۔ میرے سر پر وچ حالی ہو دی
 لہو اے۔ میں دوہاں دناں دا پنڈ والیاں توں مونہہ لکائی پھرنا آں بی گیا وی تے
 دے کے کیہ آیا۔ اکو بوتل ....

چوہدری: (دوویں ہتھ پھیلا کے) ایدھر آ اوئے۔ ایدھر آ میرا پتر اگلام مُتھرا۔ میری چھاتی نال
 لگ جا اوئے۔ توں ایس پنڈ دا سوراپتر ایس ... (پاک نال لاکے) مینوں معاف
 کر دے ... معاف کر دے پتر اوئے۔ ایس سارے اسی بھلیکھے وچ ہے
 — توں تے ایس پنڈ دا شیر پتر نکلیا۔

بشیر حسین ناظم

بشیر حسین ناظم گوجرانوالہ دے محلے نختہ والا درجہ ۲۰ اکتوبر ۱۹۳۲ء نوں پیدا ہوئے آپ دے والد داناں میاں غلام حسین سی جیہڑے چوہان راجپوت سن۔ ناظم ہورائے ہلی تعلیم شرق پور درجہ حاصل کیتی، فیر ۱۹۵۳ء وچ میٹرک دا امتحان پاس کر کے لاہور آکے تے کارپوریشن وچ ملازمت اختیار کر لئی۔

مولانا محمد لطیف نادر شاہی، مولانا بشیر احمد قریشی تے مولانا محمد الدین کلیم دی سنگت ناظم ہورائے نوں حاصل ہوئی تے اوہناں دی ہلاشیری مال آپ نے منشی فاضل بی اے تے ایل ایل بی دے امتحان پاس کیتے۔ ۱۹۶۹ء وچ ایم اے فارسی کیتا، تے ایم اے پنجابی ۱۹۷۲ء وچ کیتا۔

آپ اُچ پدھر دے نعت خواں نیں۔ گلے وچ حدوں ودھ سوزے۔ علامہ اقبالؒ دا کلام ڈُب کے پڑھ دے نیں۔ پنجابی تے اُردو وچ شعر کہندے نیں۔ نثر لکھن وچ کمال قدرت حاصل اے۔ آپ دیاں لکھتاں وچوں ”اولیائے ملتان“ حکایات گنج بخش“ ”ابدی آوازاں“ مشہور نیں۔ صوفیا کرام دے احوال تے آثار دا مطالعہ آپ دا محبوب مشغلہ اے تے اوہناں بارے لکھنا آپ دا خاص میدان اے۔ زبان آسان تے سادہ ورتدے نیں۔ جیہڑے پاروں مضمون دا اثر دوتا ہو جاندا اے۔ ”شاہ عبد اللطیفؒ بھٹائی“ اوہناں دے ایہیے مضموناں وچوں اک ونگی اے۔

شاہ عبد اللطیفؒ بھٹائی

تارھویں صدی عیسوی دے اخیر تے اٹھارھویں صدی عیسوی دے مُڈھ وچ

پنجاب دی دھرتی سیاسی طور تے بد امنی تے انتشار داشکارسی۔ لوک ذہنی سکون تے دلی اطمینان لہجہ دے سن اوس سے سید وارث شاہ تے سید بکھے شاہ ورگے وڈے شاعراں نے لوکاں نوں آپوں وچ پیار محبت نال پھرا بھرا بن کے رہن دادرس دتا تے رب دی عبادت دلی پریریا، تاں جے اوہناں نوں ذہنی سکون تے دلی اطمینان حاصل ہووے۔ اوسے دور وچ سندھ دی سرزمین اُتے اخلاق، بھائی پائے تے انسانیت دے احترام دادرس عام کرن دی ذمہ داری شاہ عبداللطیف بھٹائی انجام دے رہے سن۔ شاہ عبداللطیف بھٹائی نہ صرف سندھی زبان دے عظیم صوفی شاعر سن، سکوں اُچ پدھر دے مفکر وی سن۔

آپ ۱۶۹۰ء وچ مٹاری (متعلوی) دے نیڑے اک پنڈ ہالاحویلی وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد شاہ حبیب بڑے پرہیزگار تے دردمند انسان سن۔ اوہ بلڑی دے متعلوی بیٹاں نال تعلق رکھدے سن تے سندھ دے مشہور شاعر تے صوفی سید عبدالکریم ہوراں دی اولاد وچوں سن۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی نے مڈھلی تعلیم تے تربیت اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ اوہناں دی محنت دا امی پھل سی پتی شاہ ہوراں دے من وچ رب دے عشق دا بوٹا بڑی چھستی پنکریا تے دیکھدیاں امی دیکھدیاں اک سنگھنے رکھ دار وچ دھار گیا۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی نوں سفر دا بوہت شوق سی۔ آپ جوانی وچ اپنے گھروں نکلے تے سندھ دی اک ٹکرتوں نے کے دُجی ٹکریک سفر کر کے اک لمیرے عرصے گھروں اپنے پنڈ پر تے۔

کچھ بکھاریاں تے دس پتی اسے پتی آپ سفر کر دے ہوئے کابل تے قندھار۔ سیک دی گتے پر ادب دیاں تارینھاں وچ ایس گل دا کوئی پکا پٹا ثبوت نہیں بلدا۔ آپ نے وطن پرست کے ہالادے نیڑے کرار حالار دے ساحل دے اک ٹیلے تے

دستوں اختیار کر لئی۔

سندھی زبان وچ ٹیلے نوں بھٹ آکھدے نیں۔ آپ دی نسبت پاروں اوہ ٹیلا
بھٹ شاہ دے ناں مال مشہور ہو گیا۔ حالے آپ بھٹ شاہ دے تعمیری کماں توں ویلے
نہیں ہوئے سن کہ آپ دے والد اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی نہ صرف باکمال شاعر تے مفکر سن، سگوں آپ تے پُچھے
انسان دی سن۔ آپ دے کلام وچ تھیں تھیں انسانیت دی بھلائی، انسانیت دی
خدمت تے بڑی دا احساس آکھڑاں اے۔ آپ آکھدے سن پئی انسان اشرن مخلوقات
اے۔ ایس پاروں اس نوں دنیا دی چنگیائی لئی چنگے تے نیک عمل کرنے چاہیدے نیں۔
آپ قول دے پچھے تے عمل دے پکے سن۔ آپ جو کچھ فرماؤندے سن اوہ دے
اُتے عمل وی کر دے سن تے لوکاں نوں وی قول تے عمل دی سچائی دا درس دیندے
سن ایس لئی آپ نوں حیاتی دامنسرومی آکھیا جاندا اے۔

آپ دے کلام وچ جھپٹے عارفانہ مضمون بیان ہوتے نیں، اوہناں وچ
ایناں کو اثر اے پئی دل دیاں ڈونگھائیاں وچ لہہ جاندے نیں تے پڑھن والے دی حالت
بدل کے رکھ دیندے نیں تے اوہ آپ دے روحانی فیض دے دریا وچ گم ہو جاتے۔
شاہ عبداللطیف بھٹائی سندھی زبان دے بہت وڈے صوفی شاعر نیں۔ آپ
رب دے پتے عاشق سن۔ آپ دی ساری شاعری رب دے پتے عشق دے جذبے وچ
ڈبی ہوئی اے۔ آپ دا ہر شعر انسانی رُوح نوں بے چین کر کے اللہ تعالیٰ دی محبت ول
لے جاندا اے۔ آپ فرماؤندے نیں:

روزے تے نمازاں وی سوہنا کم اے۔

پسے رب دی عبادت اے۔

پر اوہا لطف ای کجھ ہو ر اے۔

جدوں دل دی اکھ نال رب دا دیدار کیتا جاند اے۔

آپ فرماؤندے نین پئی تخلیق توں پہلوں میں کھلیاں ہواواں تے خلاواں وچ اذلی
خُن نوں اپنی پوری چمک دمک تے جو بن وچ دیکھیا سی ہُن اوہ جلوہ ہر ویلے میریاں اکھاں
سامنے موجود رہندا اے تے میں اوس جلوے دے لُطف وچ ڈُبیا رہندا ہاں لُطف
تے سرشاری دی ایہہ کیفیت میتھوں شعر اکھواندی اے۔

آپ دا ارشاد اے پئی جس دل اندر لالچ، خود غرضی، دشمنی تے کہ ودھ ہوئے تے اوہ
دل بُت کہہ اے۔ ایہناں بُتاں نوں توڑ کے دل اندر رب دی محبت پیدا کرنی چاہیدی
اے۔ جیہدے وچوں اللہ اکبر دی آواز بلند ہوئے۔ کیوں جے رب دا ذکر دل نوں سکُون تے
معرفت و رکی نعمت عطا کردا اے۔

حمد کہ اں میں رب دی	جس دی اُچی شان
شکر کہ اں کنج اُس دا	اوہدے کئی احسان
ظاہر باطن اوسدا	بخشے تہ گیان
مُن دامنکا پھیر توں	اوہدا رکھ دھیان
پیار کرے جو اوس نوں	پادے ادہ عرفان
اوہدے درتے بیس جھکانا	ایہودین ایمان
ذکر لطیف خداوند والا	بخشے امن امان

ایہہ گل چٹے دن وانگوں روشن اے پئی شاہ عبداللطیفؒ بھٹائی ہوراں سندھی زبان
تے سندھی شاعری نوں جس ٹیمی اُتے پڑا دتا اے اوہدی کدھرے مشاں نہیں لبھدی۔
آپ نے شاعری دا فن کسے مُرشد یا استاد کوں نہیں سکھیا سی سگوں آپ نوں ایہہ خوبی اللہ تعالیٰ
وَنوں عطا ہوئی سی۔ آپ جماند رُو شاعر سن۔ آپ عام گل کتھ کرے سن تے اوہ وی شعر دا پُپ
دھار لیندی سی۔ آپ نے اپنی شاعری باسے آپوں آکھیا اے: ”کو کو! میرے کلام نوں صرف

شعر نہ سمجھوتے تفریح و اسامان نہ جانو، سگوں ایہہ اوہ آیتاں میں جیہڑیاں انسان دے
دل نوں اصل سلی یعنی اللہ دل لے جاندیاں نیں:

شاہ عبداللطیف بھٹائی داکلام اُچے درجے داکلام اے۔ آپ دے کلام وچ مشرقی
شاعری دیاں سبھ خوبیاں، فصاحت، بلاغت، سلاست تے جدت مکمل درجے تک
موجود نیں۔ آپ دے شعراں وچ سادگی، روانی تے تشنگی کٹ کٹ کے بھری ہوئی اے۔
ایہو وجہ اے کہ ایاناں چر گزر جان دے باوجود آپ دی شاعری آج وی اوہی ای ہر من پیاری تے
من کھویں اے جتنی آپ دی حیاتی وچ سی۔

آپ دے کلام دی اک بورڈی خوبی موسیقیت اے۔ آپ موسیقی دے ماہر سن۔ آپ
نے موسیقی نال بھرے قافیے، گاؤندیاں ہویاں ردیفال تچہ نوں لفظ ورت کے کلام وچ موسیقی
پیدا کیتی اے۔ بندھ وچ کوئی میلا، کوئی عرس تے کوئی تقریب ایہی نہیں ہوندی جیہدے
وچ شاہ صاحب داکلام گایا نہیں جاؤا۔ کئی موسیقاراں نے آپ داکلام گاکے موسیقی دی
دیا وچ اُچاتاں پیدا کیتاں۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی دی شاعری دا مجموعہ ”شاہ جو رسالو“ دے ناں نال مشہور اے۔ ایہہ ریڈیو
اکٹھی سٹراں یا راگنیاں وچ کیتی گئی اے تے بے ہتیاں سٹراں دے ناں بندھ دی لوک موسیقی یاں
لوک داستان دے نانواں دی مناسبت نال رکھے گئے نیں جویں سوہنی مہنیوال، مول رانو،
سوہٹھ، عمر ماروی تے ییلا چنیر وغیرہ۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی ہوراں نہ صرف آپول شاعری راہیں لوکائی دی راہنمائی کیتی اے
سگوں اپنے کئی مریداں دی انج تربیت کیتی اے پی اوہ دی بندھی زبان دے مشہور شاعر بن گئے
اوہناں وچوں تم فقیر تے فقیر عنایت اللہ چوڈھو خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔ شاہ صاحب دا
وصال ۱۷۵۲ء وچ ہویا کلہوڑا خاندان دے حاکم غلام شاہ نے آپ دا شاندار مزار تعمیر کرایا۔ آپ دی
شاعری دا مجموعہ ”شاہ جو رسالو“ دے ناں نال آپ دی وفات توں کوئی اک سو چوہاں ورے بعد ۱۸۶۶ء

وِج تہیا پے چڑھیا۔ آپ مے کلام و ترجمہ دُنیا دیاں مختلف زباناں وِج ہو چکا اے۔ آپ
 نے دُوجے صوفی شاعراں و انگریز دُنیا مے فانی تے عارضی ہون واکسی تھاواں تے ذکر فرمایا
 اے تے دسیا اے پئی انسان دی حیاتی وی بے ثبات اے تے صف رب دی ذات
 ازلی تے ابدی اے ایس لئی آپ انسان نوں دُنیا دیاں رنگینیاں توں مُوٹھہ موڑ کے موت
 تول بعد سدا دی حیاتی وِج کامیابی حاصل کرن لئی آخرت دی فکر ول پیرے نیں۔

سوں سوں کے تُوں رات نلگھائی اکیس بجے خمار
 چلن لئی تیار ہو سچناں چلن لئی تیار
 بادبان تُوں کھول کے بیٹھے دیکھتے سب یار
 دُونگھی نہیں پکا اے سبھ تُوں جانا ایس اُس پار
 ٹُٹتی کشتی وِج دریا مے مولا لائے پار

منشیاد

آپ داصل ناں محمد منشاے، پر علم تے ادب دی دنیا وچ منشیادے ناں نال شہرت حاصل کیجے۔ منشیاد بوریں ۵ ستمبر ۱۹۳۷ء نوں ضلع شیخوپورہ وچ حکیم نذیر احمد بھراں دے گھر پیدا ہوئے۔ بی۔اے تک تعلیم شیخوپورہ وچ حاصل کیتی۔ ۱۹۶۷ء وچ ایم۔اے اردو تے ۱۹۷۳ء وچ ایم۔اے پنجابی دا امتحان پنجاب یونیورسٹی توں پاس کیتا۔ روزگار دی تلاش اوہناں نوں پاکستان دے صدر مقام اسلام آباد لے گئی تے اوہ دارالحکومت دے ترقیاتی ادارے اسلام آباد (سی ڈی اے) وچ ملازم ہو گئے تے آج وی اتھے ای افسر اعلیٰ شکایات دے عہدے اُتے فائز نیں۔ بھن تیکر اوہناں دے اردو افسانیاں دے جیٹر مجموعے سامنے آئے نیں، اوہناں وچ ”بندھن میں جگنو“، ”ماس اور مٹی“، ”خلا اندر خلا“ تے وقت سمندر وخت آؤں شامل نیں۔ پنجابی وچ اوہناں دیاں کہانیاں د اک مجموعہ ”وگدا پانی“ لے۔ ایس توں اڑپنجابی د ا ماہنامہ ”لہراں“ دا منشیاد نمبر شائع ہو کے عامان تے خاصاں کولوں پسندیدگی دی سند حاصل کر چکیا اے منشیاد نے پنجابی کہانی وچ نویاں روایاں تے رجحاناں نوں متعارف کرایا اوہ جدید پنجابی کہانی دے میدان وچ اک معتبر ناں دی حیثیت نال علامتی کہانی دے علمبردار نیں اوہناں دے موضوع سازی دی ہائی رتبہ دے بڑے نیٹرے تے انسانی حیاتی دے مسئلے نال تعلق رکھدے نیں۔ فنی حوالے نال اوہ اک پختہ کہانی کار نیں تے کہانی دے فنی تقاضیاں نوں پوری طرحان بھاندے نیں اوہناں دا افسانہ ”کھوٹیاں تے آبلے“، ماہنامہ لہراں دے منشیاد نمبر وچوں یا گیا اے ایہدے وچ پلاٹ، موضوع، زبان تے بیان، منظر نگاری تے اخلاقی قدراں سمجھ کجھ موجود اے۔ ایس لئی ایہہ افسانہ منشیاد دے فن افسانہ نگاری دی سونپی دنگی لے۔

کھوپڑیاں تے آہلنے

پکی سڑک توں دلیر پورا اٹھ میل سی، دلیر پور جان لئی اک سویا ربویں میل تچر کول ٹانگیاں دا
اڈاسی جیہڑا حصہ فناں دا ای اڈاسی۔ اکاڈ کاٹا نگہ دلیر پور جان لئی اتھوں لبھ جاندا سی، بور
اڈسے والی گل اوہرے وچ کوئی نہیں سی۔ اُنچ شاموں پہلاں ایتھے کجھ بساں تے لیہن چڑھن
والیاں دی وجہ توں رونق ہو جاندا سی، پر شام دا ہنیر اکھنڈ دیاں ای ایہہ اڈا چا پھیرے دی
جاڑ والا اک حصہ بن جاندا سی۔

اوہنوں ایہہ وی دسیا گیا سی پئی اوہ شام توں پہلاں پہلاں ایتھے اُڑ جائے، نہیں تے
دلیر پور دا کوئی بندہ جیہڑا اوہنوں لین آیا ہووے گا شاموں پچھے اوہی اڈیک وچ بیٹھا نہیں ہووے گا۔
اوہنے شاموں پہلاں پہلاں اُڑن دی کوشش تے کیتی پر بس خراب ہو جان دی وجہ توں
چنگی بھل کوئل ہو گئی تے اوہو گل ہوئی جیہڑا ڈرسی۔ جدوں اوہ دلیر پور جان دلی کچی سڑک دے
کنڈھے اُجاڑا ڈسے تے اُتریا، شام دا ہنیر اگوٹھا ہو چکیا سی تے او تھے بندہ نہ بندے دی
ذات سی۔ اوہنے ایدھر اُدھر دھیان ماریا تے ہر پاسے ہنیرا تے چپ دا راج سی۔ اوہ بڑا پریشان
ہو یا۔ ہنیرے وچ لکھا ہو یا تے گھٹے مال بھریا ہو یا اٹھ میل دا پنڈھ ہُن اوہنوں پیدل کرنا پینا سی۔
خورے دلیر پور دے نمبر وار نوں اوہدا خط نہیں سی ملیا یاں خورے اوہ لوکس آئے ہون تے
اڈیک کے پرت گئے ہون۔

پیدل چلن تے سامان چکن دی اوہنوں پر واہ نہیں سی، جے راہ وچ لٹیاں جان دا
ڈر نہ ہوندا۔ اوہنوں دسیا گیا سی پئی ایس علاقے وچ چوریاں تے ڈاکے عام سن تے راسیاں
پاندھیاں نوں لٹ لینا نت روز دی گل سی۔ راسیاں بساں تے سواریاں لے لٹیاں جان دیاں
خبراں اوہ اخبار وچ وی پڑھدا رہندا سی تے اوہی سمجھ وچ کجھ نہیں سی آرمیا پئی اوہ کہیہ
کرے۔ اوہنے اُنچی کیس سڑک دے اک پاسے رکھ دتا تے میل بُرجی مال ڈھولا کے ٹرانس سڑتوں

کسے ٹرک بیاں بس دیاں تیاں دا چان آتش بازی جے چان واکوں کسے ٹرک جاندے میل تھمرے
 اک سو یاں اے تے بندے میل تھرتوں دکھ ہو کے سڑک لے کنڈھے تے کھلو جاندے تے
 ویکھدیاں ای ویکھدیاں تین آقاب پوش ڈاکو بن جاندے جیڑے کسے بس نوں لٹن ای ہتھیار بندھ
 کے کھلو تے ہوں۔ اک واری اودھاجی کیتا پی اوہ کسے وی پاسیوں آون تے کسے وی پاسے جاوے
 والی بس یاں ٹرک وچ سوار ہو جائے تے سڑک لے نیڑے کسے دسی یاں پنڈ وچ رات گزار
 کے اگلے دن دلیر پور چلا جائے۔ پر ایہہ خیال آندیاں ای ہوٹل دی میرے تے بیٹھے کتے مارا کے
 ہتھاں کرے ہوئے اوہ سائے تاوڑیاں لا کے بن لگ پئے اوہناں اوہنوں سمجھایا سی پی
 چانیاں سڑکاں چھڈ کے بنیریاں گھٹے بھریاں راہواں تے ٹرنا بڑی اوکھی گل لے اوہناں نے
 ہو روئی کئی طرحاں دے اندیشیاں دا اظہار کیتا سی۔ پر اوہ گل تے اڑیا رہیا۔ اوہ بناوٹی مشین تے جھوٹی
 زندگی دی جھولی وچوں بکل کے کھیتاں تے پیلیاں وچ سچی تے اصل زندگی دا مونہہ دیکھنا چاہندا سی
 تے اپنی ایس سدھرتوں پورا کرن ای وڈی توں وڈی قربانی لے سکد اسی۔ اوہ پنڈاں دی دستوں ،
 بہت بہت تے ثقافت نوں نیڑیوں دیکھنا، علم لے چانن تے دکھ سکھ دی اکو جی ہڈ کرنا چاہندا
 سی۔ ایسے لئی اوہنوں بالغاں دی تعلیم لے سلسلے وچ دلیر پور جان دا موقع ہتھ آیا تے اوہنے اوہناں
 دی مخالفت دی پرواہ کیتیاں بغیر باں کر دی۔ اوہ تے ایٹن خوش سی پی اودھاجی کرداسی کہ سائے شہر
 دا چانن لے کے اڈ کے پنڈ پھنچ جائے۔ اوہ پنڈاں باسے بڑیاں امیدیاں تے سدھراں رکھد اسی تے
 کہانیاں، فلماں، روایتاں تے روک تماشاں دا جالا بٹھا کے پینڈ ورتل دی سچی تے پاک صاف تصویر
 اپنیاں اکھاں نال دیکھنا چاہندا سی۔ اوہ نہیں چاہندا سی شہر لے آرام آسائش واکوئی خیال اودھ
 راہ ڈکے یاں کسے طحال دا خوف یاں وسوسہ اودھ دے دل یاں دماغ وچ سمائے۔ پر خوف کپڑیاں
 اُتے جٹی ہوئی دھوڑ نہیں ہوند کہ اوہنوں جھاڑ دتا جائے۔ خوف دا جالا ہتھ نہیں آوند پی اوہنوں
 ولہیٹ کے اک پاسے سٹ دتا جائے۔ خوف تے ڈر بندے لے اندر لگ والے تے فیر نیل
 دھار طحال پوئے مجھے نوں جکڑ لیندا لے۔

اک سویار ہوئی میل دی بُرجی کول کھلتیاں او بنے اپنے جُٹے لے چار چیرے کھلری
ہولی نلی دھار نوں اپنے ارا لے دی داتری نال ترنڈیا تے اُتھی کیس نکک کے دلیر پور جان وال
کچی سڑک تے چل پیا۔

سڑک لے دوہاں پاسے اُپے اُپے شاں شاں کرے رُکھ، بندیاں دیاں کھوڑیاں ہار
کنبدے ہوئے آہنے تے شوکدیاں جھاڑیاں سن۔ مُنجیاں دیاں پانی بھریاں سیلیاں سن ہوا وچ
گھٹے تے منجی دی خوشبو تے سیلیاں وچ پانی دی ہوا رزل ہوئی سی۔ کدی کدی ہنیرے وچ ڈبے
ہوئے پنڈاں توں کٹیاں لے لڑن، مجھاں لے ڈکراں تے کھوتیاں لے جنکن دیاں آوازاں سُنی دیاں
سن۔ اوہ راہ لے گھٹے اُتے اپنے پیراں لے ٹھپے لاند اہویا اگا نہہ ودھ رہیا سی۔ خوف لے
بُھوتنے اوہ لے پیراں تھلے آکے مدھولے جا رہے سن۔ ہنیرے نال جان بچان ہو جان پاروں
اوہ لے دیکھن دابِت مُٹھرا ہو گیا سی۔ جے ایس ویلے جن چیت اوہنوں شہر دیاں جگجگ
کر دیاں ڈنیر ساریاں تیاں لے سامنے یا کے کھلار دتا جائدا تے چانن نال شیت اوہ دیاں
اکھاں پاٹ جائدیاں۔ اوہنوں جگنو تاریاں وانگ تے تے تے تے ہتھ وچ پھریاں ہویاں مثالان
بار معلوم ہوندے۔

اچان چک۔ اوہ ٹھٹھمبر گیا۔ خوف دی اک لہر آئی تے اوہا جُٹہ بھٹیوں گئی۔ اوہنے دیکھا
پئی کالا سیاہ اک سپت جھلی کھلار کے گنڈل ماری بیٹھاسی۔ اُنج تے اوہنے کئی واری سپ دیکھے
یاں محسوس کیتے سن۔ سپاہیاں، مداریاں تے آستیاں لے سپ۔ کئی واری اوہنوں ایہہ وی
جاپیا سی پئی سدا توں کوئی نہ کوئی بکا موٹا سپ ہر ویلے اوہ لے آکے دوالے پھر وار بیا سی تے
کدی کدی اوہنوں اُنج وی جاپیا سی پئی اوہنے ہمیشہ توں اک دو مُرنی سنی دیاں دوویں دھنیاں
دوہاں ہتھاں وچ پتیاں ہویاں نیں۔ پر ایہہ سارے کھوڑیاں وچوں نکلے ہوئے سپ
تے سنیاں سن۔ آلمنیاں دی جُوہ داسپی مچی دا کوڑیاں والا سپ دیکھ کے اوہ لے نوں کنڈے
کھلو گئے۔ اوہ دل ڈاٹھا کر کے اگا نہہ لنگھ گیا۔ پر خوف اوہ لے پچھے پچھے کالا سیاہ ناگ بن کے

ٹردا آیا۔ اوہنے مڑ کے تکیا تے اوہرے پچھے بنیرے تے گھٹے توں اڈ کجھ نہیں سی فیرو دی
 اوہنوں انجے جا پراسی پی کوئی کوئی گولی شے ہئے ہئے اربیاں ننگاں لوں چمڑ جائے گی۔ ایس
 خوف نے عذاب توں بچن لئی اوہنے پرت کے اچی ساری آکھیا۔
 ”میں تیرے کولوں نہیں ڈروا“

اوہری آواز دے نال ای اوہرے ذہن وچ گنڈل مار کے بیٹھا ہویا خوف کنج لاہ کے
 بنیرے دی گھڈ وچ نک گیا تے اچے اوہ خوشی، خوف تے جت نے جذبیاں دامڑھکاوی
 نہیں سی پونجھ سکیا کہ اوہدا کھڑا پیدا، گھٹا اڈاؤندا تے نسا اک گھوڑا اوہرے کول آگیا۔
 گھوڑے سوار نے اچی ساری کھڑی آواز نال بھپیا۔
 ”کیہڑا ایں؟“

”میں دلیر پور جانا ایں۔ شہروں آیا ہاں۔“

”تیرے کول کیہ کجھ لے؟“

خوف دیاں کئی سجھریاں لہراں آئیاں تے کسی تر کھتیر جتے اوہا جتہ ونھ گئے۔ اوہنے
 دیکھیا سوار دا اڈھا چہرہ منڈاسے وچ لکھیا ہویا سی تے اوہرے ہتھ وچ بندوق سی۔ اوہنے بولن
 دی گشتش کیتی پر آواز اوہرے سنگھ وچ پھس گئی۔ اوہنے چھیتی نال گھڑی لاہی تے بوجھے پچوں
 نوٹ کڈھ کے آکھیا۔

”میرے کول ایہ کجھ لے یاں فیرا یہہ ٹرانسٹرل“

”ایچی کیس وچ کیہ لے؟“

”کپڑے تے کتاباں“ اوہنے موئی موئی آواز وچ جواب دتا۔

”کیہرے ول جانا ایں؟“

”اہل وچ میں تعلیم بالغاں لے سلسلے وچ“

”بچھا بچھا..... میں سمجھ گیا ہاں۔“ نقاب پوش نے آکھیا تے فیرا گھوڑے توں اتر

کے اوہرے دل و دھیا۔ بندوق دی نالی اوہرے دل بندھی سی۔ خوف نام اوہریاں تہں
 کنہن لگ پیاں۔ نقاب پوش نے آگے و دھ کے اچھی کیس پھڑیا تے کھن اگلا۔
 ”تئیں سوار ہو جاؤ۔ تئیں تے ساڑے مانی باپ او۔“

ارشدمیر

ارشدمیر ۶ جون ۱۹۳۲ء نوں لاہور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد میر عطا محمد ٹھیکیداری کر دے سن۔ ارشدمیر نے لاہور وچ تعلیم حاصل کیتی۔

۱۹۵۶ء وچ ایل ایل بی دا امتحان پاس کیتا۔ فیر گوجرانوالہ وچ وکالت شروع کر دتی۔ وکالت دے نال نال تصنیف تے تالیف دا شغل وی جاری رکھیا۔ آپ نے اردو تے پنجابی وچ مزاحیہ نظماں تے بنجیدہ مثنوی لکھی اے۔ خاص طور تے آپ دے انشائیے تے سفر نامے بوہت مقبول ہوئے۔ پنجابی وچ آپ دے انشائیاں دی کتاب ”چونچڑاں“ بوہت مشہور ہوئی۔ آپ دے کجھ سفر نامے مختلف رسالیاں وچ وی چھاپے چڑھے نیں۔ آپ دا اسلوب نوں کھاتے شگفتہ اے۔ اپنے آل دولے اُتے ڈونگھی نظر رکھ دے نیں۔ تحریر وچ اکھان، محاورے تے روزمرہ خوب ورتدے نیں۔ گل گل وچوں مزاح پیدا کر لیندے نیں تے ہر بندے نوں ہساؤن دافن جان دے نیں۔ آپ نے ۱۹۹۲ء نوں گوجرانوالہ وچ وفات پائی۔ لندن دے ٹیوب ٹیشن آپ دا دلچسپ سفر نامہ اے جیہڑا رسالہ ”پنجابی ادب“ وچ چھپ چکا اے۔

لندن دے ٹیوب ٹیشن

لندن دی انڈر گراؤنڈریل نوں عام لوک ”ٹیوب“ آکھدے نیں۔ ٹیوب نوں اسان ڈٹھا تے بھانویں پچھلے ورھے ای اے پر اسیں ایہدے جاناو ڈھیر پُانے ساں۔ دوجی ڈوی جنگ چھڑن توں کجھ چر پہلوں میرا اک بھنیواں ولایت پڑھن لئی گیا۔ جدوں جنگ دی نہری جھل پئی تے فیر ساڈے سارے انگاں ساکاں دی فانیوں گئی۔ اوہدوں عالی رت

نے چٹپاتی نہیں سی پھڑی تے خون دیاں رشتیاں اُتے جان وارن توں وی دریغ نہیں سی کیتا جاندا۔ ایس ہتی میرے بھٹیویں بارے ہر کوئی پریشان سی۔ اوس زمانے وچ ٹیلی فون، راٹی کیناں دے وی گھر میں نہیں ہوندا سی۔ ایس ہتی وگاتنگ تے دبا سٹ خطاں تے تاراں وی لام ڈوری ضرور لائی گئی، جیہدے جواب وچ اک مٹیا تڈیا پوسٹ کارڈ لدا کھلدا آیا تے فیر جیناں دے ساہ وچ ساہ آیا۔ میرے بھٹیویں عامر نے لکھیا سی۔

”جرمن فُل تیا بیاں وچ نہیں۔ جدوں وی لندن اُتے بمباں دامینہ دسایا جاندا اے۔ اوس سہے رنج لگدا اے جوویں جہازاں نے بوڑھ وانگر گوڑھی چھاں کر دتی اے۔ پر حالی تیکر جرمن پُورا ٹل لاکے وی انگریزاں دا کچھ وگاڑ نہیں سکیا۔ کیوں جے لندن دے وٹیک خطرے دا گھگھو و جدیاں ساراںی ٹیڑے ٹیڑے دے ٹیوب ٹیشاں تے جا پُجے نہیں۔ ایہناں ٹیشاں اُتے ہر شے بل جاندی اے تے بھانویں کوئی کتاں چر ٹکنا چاہے، محمدی بستر اوچھا کے پتھلا مار کے ٹک وی سکدا اے تے جدوں خطرہ ٹل جاتا اے فیر ایہناں گھڑیاں وچوں پال راہیں بڑے ڈسپلن نال نکل کے اپتے کماں کا جاں وچ رُجھ جاندے تیں۔

اوس ویلے تے خیر ایہہ گل سمجھ نہ آئی پر جدوں دوجی وڈی جنگ دارو لاگولا مکتا تے اوہوں ایہہ وی پڑھن سنن وچ آیا کہ انگریزاں دے جنگ جتن وچ لندن دے ٹیوب ٹیشاں دا وی چنگا بھلا ہتھ اے۔

ایہہ تے ایویں وچکار اکھوتر گل آگتی اے، کہن دا مطلب ایہہ سی ہتی جوں پچھلے ورھے رب نے لندن جان دا سر بندھ بنایا تے ٹیوب ٹیشن دیکھن دی سدھنویں سریوں مَن وچ جاگ پئی۔ میراجی ہر ویلے ٹیوب دیکھن تے اوہدے راہیں سیر پٹے لئی اڈا رہندا سی، ایس لٹی جبدوں میں پہلی داری ٹیوب دیکھی تے حیران

رہ گیا۔ واقعی اک نواں عجوبہ سی۔ میرے بھنیویں عامر نے آکھیا: ”ماتے ہوہیں تے لسدن دی انڈر گراؤنڈ ٹیوب دیکھ کے ای بوتل گئے نیں جے کر فرانس دی ربرٹ دے پھیتے والی تے امریکہ دی نویں ڈھنگ دی ٹیوب دیکھ لین تے قیر خورے منجی بستر اسی او تھے ڈاہ بہن گے۔“

جدوں مینوں ایس گل دا پتہ لگا، میں عامر نوں گوڈے مڈھ بہا کے دیا کہ جدوں میں ٹکاجیہا ہونداں تیرے داد کے پنڈ وڈالے سدھواں توں اک منڈا جانا گھر دے کم کاج لئی منگوا یا سی۔ جیہڑا روزہ دیا ہاڑے ساڈے گھر وں گڈی دیکھن لئی ٹمٹھ کر جانا سی۔ اک دن میں اوہ اپ بچھا کیتا۔ اوہ ریل دی پٹری نوں پڑ پڑو کھدا جابارہ یا سی۔ قیر جدوں گڈی آئی تے اوہ دیاں واچھاں وچوں ڈلھ ڈلھ ہاں پایا وگدا سی۔ گڈی لنگھ گئی تے اوہنوں خرچن لئی جیہڑا پیسہ ملیا ہو یا سی اوہنے اوہ لئیں توں چکیا۔ اوہ چنگا بھلا بھلا پیا بن گیا ہو یا سی۔ اوس پیسے تے جارج ششم دی تصویر ہون دی سی۔ میں جہانے دی تلاشی لئی تے اوہرے بوجھے وچ ایہو جیسے کئی ٹھہپے سن، جیہڑے اوہ مینوں بڑے مان نال وکھارہ یا سی۔ میں گھر آ کے دیتا تے اوس غریب نوں چنگی بھلی پھنٹی لگی۔

پراج میں جدوں کے ٹیوب ٹیشن تے آؤناتے جاناں ہاں، میراجی کر دالے جہانا میرے کول ہووے تے میں اوہنوں شلنگ دے کے اوہرے ٹھہپے بنوا کے اوہرے بوجھے وچ پاندا جاں تے اوہرے سلسلے ایس جرم دا اقرار کراں جے واقعی لنگھ دی گڈی نوں پہلی واری دیکھ کے میرے جذبے وچ کچھ اوہرے نال زلزلے ہلے نیں۔ تے پتر چتھوں تیک تہاڑیاں کاراں دا تعلق اسے اوہ تے ساڈے کول وی ہر ویلے ہتھ ٹھوکے لئی ہے اسی نیں۔ پاکستان وچ کاراں دی کوئی تھوڑ نہیں۔

ہر مالدار سامی، فراڈیا، بلیکیا، سمگلر ای تھوں تیک کر کے فاپو تازہ تازہ مویا ہووے یا انعامی بانڈ نکل آوے، اوہ سب توں پہلاں پرانے رسیاں وانگر ہاتھی دی تھان

بُو ہے اگے کار اسی لیا کے کھلار دا اے۔ پاکستان بنن مگروں جتاں مال اساں کار اسی
 خرید اُتے بکریاں کیتا اے، جے کر کے ڈھنگ دے کم اُتے خرچ کر دے تے ہُن
 سانوں تے خیراں سن۔

پراسیں ایہہ کار دے حوالے نال کیہہ بیکار دیاں گلاں چھوہ بیٹھے آں۔ گل کتھ
 تے ٹیوب رانی دی ہو رہی سی، جیہنوں اپنے اڈے یعنی ٹیوب ٹیشن تے چل دیاں دیکھ
 کے انگریزاں دی مہا استادی تے پیر کار گیری اُتے دلوں وجہوں ایمان لیا ونا پئے جاندا اے
 کیوں جے گڈیاں تے ساڈیاں ریل کاراں نال اسی رل دیاں ملدیاں نیں۔ ایویں دوترے ڈے
 ودھیک لادیندے نیں یا فیر ایہناں بھاگاں والیاں دے بُو ہے آٹومیٹک نیں۔ جیہڑے
 سواریاں لاہ کے اپنے آپ بند ہو جان دے نیں تے ہر ٹیشن تے کسے نوں کھچل دتیاں بغیر
 خود بخود کھل کے اندر لیاں سواریاں توں بنے ٹور کے باہر دیاں نوں جی آیاں نوں کہندے
 نیں۔ ایہناں ٹیوباں دا سارا سسٹم کمپیوٹرائزڈ اے۔ پر مجال اسے کدی بھیدو آں وانگر
 آمنے سامنے ٹکر لگی ہووے۔ البتہ کدی کدھار سنگٹل دا بھلیکھا کھا جان دجیوں پھیلی ٹیوب اگلی
 جاندی ہوئی ٹیوب نال کھیہ جاندی اے۔ پر انی غلطی توں دی اگلے نہیں بخندے تے اخباراں
 توں بے کے ٹی وی ٹیک کا کوہ لا پئے جاندا اے۔

ایہہ ٹیوباں بڑی شان نال بجلی راہیں چل دیاں جاندیاں نیں پر اصلی تے وچلی مان یوگ
 گل ایہہ نہیں اودے تے ایہہ وے کہ ایہناں نوں بمبیری وانگوں چلایا جاندا اے۔ اسیں ایتھے کے
 سرکس یا نمائش وچ کسے جوان نوں موٹر سائیکل موت دے کھوہ وچ چلاؤندیاں دیکھ لیتے
 تے عیش عیش کر اٹھتے آں۔ ایہہ منظر دیکھ کے بالال دے تے نوں کندھے کھلو جاندے نیں
 پر دھن ایہناں ولایتی صاحبان دا جگر اے، جیہناں کئی کئی موت دے کھو ہاں جتنی ڈونگھائی
 وچ جکے ایہہ ٹیوباں ٹھہریاں نیں۔ مثال دے طور تے پکاڈلی ڈائمنشن کوئی ساڈے
 کو چار سوٹ ہیٹھاں تیکر پٹیا گیا ہو یا اے۔ فیر کج تھانواں توں ویلے تے میز توں دی تھلیوں

ٹیوب نوں لے جا کے اپنی پیرکار گیری دے جھنڈے گڈ دتے ہوئے نیں۔ ایہو ہی نہیں سگوں ٹیوب ٹیشن تے دُولی آؤں جان والے مسافراں لسی بجلی نال چلن وایاں ہوہے دیاں پوہڑیاں (ایکسپریٹ) پتیاں چکر کڈھ دیاں دسیاں نیں۔ لفٹاں وی بندے تے سامان ڈھون واکم کر دیاں نیں۔ ایس توں اڈ عام پوہڑیاں یاں لم سلتے راہ (Sub Way) مسافراں نوں بنے داراہ دکھاؤندے نیں۔ کمال ایہہ دے پتی تہانوں ہر تھاں ٹھنڈی تے نروٹی ہوا دے بلکھے نال نال ٹر دے پھر دے، آؤندے جان دے دن سوتیاں لپٹاں تے حراں طرحاں دیاں خوشبوآں دا لورا ای نہیں آؤندا سگوں کئی واری کوئی زمانی اپن چیت ٹکرا کے سوری (Sorry) وی آکھ جاندی اسے۔ فیر کئی تھانواں تے ہوا دایتاں کو زور تے ٹھکّا ہوندا اسے کہ وال بھانویں کیہڑے نوٹن یا کریم نال تھاں سر ٹکائے پھبائے ہون۔ ایویں کھلے پلہ جاندے نیں۔ حیرانگی وی گل ایہہ دے پتی ایہناں ٹیشن تے پورا امد اپنیاں پھرتیاں دکھاؤندا جا پدا اسے۔ تئیں ٹکٹ لے وی لوؤ، بھل جھلیکھے چینگ نہ وی کرن، اگے ٹکٹ بیر تہانوں ڈکا پالین گے۔ ٹکٹ او تھے لگی مشین وچ پاؤ تے فیر قافٹ جان داراہ کھول دین گے۔ ٹکٹ و صولن والے وی بڑے کانٹے نیں چو کھے افریقہ نیں۔ ٹانویاں ٹانویاں رانیاں وی نظریں پنے۔ جاندیاں نیں۔ ٹکٹاں وی اگراہی کتاں خاص خیال رکھیا جانداسے ایہدا تھوڑا بوہت تے پتہ ہے ای سی، پر صحیح چانن اوس دیہاڑے ہو یا جدوں گرین وڈیشن تے اگ لگ گئی۔ دیکھ دے ای دیکھ دے چنگی بھلی بھسٹوی پنے گئی۔ لوک وگاسنگ بھجن لگ پئے تاں جے چھیتی توں چھیتی پلاننگھاں پٹ کے بنے نکلن، پر او تھے ٹکٹ کلکٹراں تے انپکٹراں اپنی آئی تے آکے ٹکٹاں دی چچھ گچھ شروع کر دتی جیہدے پاروں بڑا احتجاج ہو یا۔ حکومت سیانی اسے، اوہنے نال ای ہتھیار سٹ دتے۔ کدھرے گل دا گلا بن ای نہ بن جائے۔

اگلیاں ریکھ لاکے ٹیوب ٹیشن بنائے ہوتے نیں۔ فیر ایہناں دے پلیٹ فارم

وی دُونہ توں لے کے باراں تیک ہن۔ ونگی لئی لیو۔ پول ٹیشن جیہڑا لندن وِچ اے، اوہسے وِچن کو پلٹ فارم نیس۔ ایہہ اوہ پاسا اے جیہڑی دوجی لام وِچ بڑی تباہی تے بربادی ہوئی سی۔ حالی تیکروی ایجھے کئی عمارتاں سڑیاں بلیاں تے ٹیاں بھجیاں دکھائی دیندیاں نیں۔

ایہناں پلیٹ فارماں تے گڈیاں دے کراس وی عام ہوندے نیں۔ فیر منٹاں سیکنٹاں وِچ کنیاں امی گڈیاں آوندیاں جاندىاں نیں، پر مجال اے کہ ہرے تہاؤں گندگ ناں وی کوئی شے دکھائی دے جاوے۔ ایس لئی کہ ہر شے کھاپی کے ڈبے وِچوں بے وگاہ نہیں مارے، سگوں بڑے حساب کتاب نال رڈی وی ٹوکری (Dust Bin) وِچ ٹشن دا آہر کر دے نیں۔ تتھاں تتھاں بالاں لئی کنفیکشنری مشیناں فٹ نیں، جیہناں وِچ بال کچھ پینیاں پائے اپنی پسندیاں چیزاں کڈھ کے کھان ول جُٹ پندے نیں۔ اک ہور گل گورہ گوچری جاپی پئی بال اینے کوٹرنیڈ نیں کہ ساڈیاں کا کے کاکیاں وانگر ایویں امی روندے، اڑی کر دے یا بھنڈی نہیں پاؤندے۔ سگوں ہمدے کھید دے تے گہکے امی رہندے نیں۔

پلیٹ فارماں اُتے ون سونیاں کمپنیاں دے اشتہار وی کندھاں اُتے لکھتاں راہیں یا سائن بورڈاں تے بڑے پھباویں سٹائل وِچ نظریں پندے نیں۔ ونگی لئی اک سیر پاٹے کران والی کمپنی دا اشتہار سی۔ ایتوار (چُپٹی والا دیہاڑا) نوں گھر بیٹھے رہنا گناہ برابرے۔ ایس لئی بے نکل کے خدا دیاں قدرتیاں دا تماشا دیکھو۔

اشتہاراں دا پراگا گڈی دے اندر وی مُفتو مُفتی بل جاندا اے۔ او تھے لوکاں دا ساڈے والا حال تھوڑا اے۔ اوہ گھڑی پل وی ضائع نہیں کر دے سگوں ایہناں اشتہاراں نوں بڑی پنجھ لاکے پڑھدے نیں یاں تیر گڈی دے رُوٹ نوں جیہڑا ہر ڈبے وِچ بڑے سچھے تے سوہنے انداز وِچ عتہ بنا کے ظاہر کیتا گیا ہوندا اے، بڑے گورہ نال پڑھدے نیں۔

اک ہو رنویکلی گل اسے پتی ہر رُوٹ تے کئی کئی قسمیں دیاں ٹیوباں چلیدیاں نیں۔
ایہناں دی شناخت ڈبیاں دے رنگاں تے لیکاں توں آسانی نال ہو جاندی اے۔
ایہہ گنتی وچ حسابی فارموسے مطابق اک اک تے دو یا راں نیں بلکہ سچی مچی دیاں یاں
نیں۔ جیہناں دیاں بٹیاں بہا راں نیں۔ ایہناں لائیناں وچوں پکا ڈلی لائن نیلے رنگ
سنٹرل لائن لال رنگ، سرکلر لائن پیلا، ڈسٹرکٹ لائن سبز، وکٹوریہ فیروز رنگ دی
اے۔ ایہہ ٹیوباں تیزوی چلیدیاں نیں پر دھوڑاں نہیں پٹیدیاں۔ دھوڑاں، دھوڑاں تے
چکڑ دا دور دور تیکر ناں نشاں وی نہیں بلدا۔ پکا ڈلی میل دیاں گڈیاں انسی کلومیٹر تے
ڈسٹرکٹ وانگر دیاں گڈیاں دی کوئی آٹے سٹے چالیاں کلومیٹر فی گھنٹہ رفتار ہوندی اے۔
رفتار دی گل تے خیر کوئی اچرت نہیں، اصل مسئلہ تے اوس بھارو دالے جیہڑا پہلی
ایہدے ہونے لیندا تے بھڑکے ایسی ڈونگھائی وچ ٹیوب نوں چلیدیاں دیکھ کے
نوتل جاندا اے۔ پڑھیا لکھیا بندہ تے ڈبے وچ اُیکے ہوتے نقشے یاں ٹیوب بارے
چھپے چھپے کتابچے راہیں تھوہ بکھانے تے اپڑ جاندا اے، پتہ چھٹاں پڑھ وی
دوتہہ چوتہہ پھیریاں نال اسی چنگے بھلے کانٹے ہو جاندے نیں۔ ایہناں ٹیوباں وچ ہر
کوئی حال مست و کھالی دیندا اے حد ایہہ وے پتی اخبار یاں کتاب دی اپنی خرید کے پڑھنگے
مجال اے ساڈے وانگر کوئی کے دوجے دا اخبار یا مانگوں کتاب پڑھے۔ غیر اخبار پڑھن
والیاں دا ذوق وی دکھرا وکھرا ہوندا اے تے تیس ایویں اکو نظر نال اسی جان لیندے
اوکہ بندہ حکومتی پارٹی دا حمایتی اے یاں مخالف دھڑے نال تعلق رکھدا اے۔
انگریزاں نوں ہساؤنا تے خیر بڑا اداکھاتے کوڑا کم اے۔ اوہ تے اک دوجے نال کوئی
گل وی نہیں کر دے۔ (خورے نکلے ہونیاں ایہناں دے تہہ دے اسی نہیں کٹواتے
جانداں) یا کچھ پڑھدے ہون گے یاں فیر چپ چاپ بیٹھے رہن گے۔ ایہناں ٹیوباں
وچ کوئی فرنٹ سیٹ نہیں ہوندی تے نہ اسی سامان کھن لئی کوئی بندوبست کیتا گیا ہوندا

اے ٹکٹاں وی وی درجہ بندی نہیں کیتی گئی۔ اکے ٹل دے ای ٹکٹ ملدے نہیں ہو سکے۔
دس بجے تو شام دے چار بجے تیکر یاں چھٹی والے دیہاڑے ٹکٹاں وچ چنگی بھلی ٹھوٹ
دتی جاندی اے۔ ریڑن تے سیزنل ٹکٹاں دا وی رواج اے۔

بڈھے ٹیپ تے غدواں نوں بارہ ٹولوں بساں تے ٹیوباں دے مُفت ٹکٹ
بنواکے دتے جاندے نیں۔ ایہہ بارہ ساڈی میونسپل کمیٹی ورگا ادارہ اے۔ مغدواں،
بیماراں تے وڈیری عمر دے بندیاں لئی خاص سیٹاں ہرڈے وچ ہونہر یاں نیں تے جے
کوئی زنانی یا مار کو سواری آجاتے تے فائٹ اوسنوں سیٹ دے دتی جاندی اے۔

ٹیوب عام طور تے خراب نہیں ہوندی تے جے ایہو جیہا گٹر چل جاتے تے
منٹاں سیکٹاں وچ دوجی ٹیوب آکے اوسے ٹکٹ تے سواریاں چپک لیندی اے تاک
واری اک ٹیوب ٹیشن تے ساڈی گڈی کھو گئی۔ اساں سمجھیا پئی بھانویں گڈاں دا جتے دیا
آگیا اے، بھانویں ایہے ای کھلوتیاں ساری دیہاڑی کُل ہو جاتے۔ حالی ایہناں دلیلاں
وچ ی ساں جے دوجی ٹیوب دے آؤن دا اعلان ہو گیا تے اسیں کجھ چرگروں اپنی منز
تے جا پڑے۔

لندن دے ٹیوب ٹیشن دا مڈھ آج توں چوراسی ورھے پہلوں بجھاسی۔ ادہ
ملکہ وکٹوریہ دا دور سی۔ اوس سے ٹیوب دے تیراں ٹیشن سن۔ جیہڑے بن دودھ دے دھند
دو سو پچھتر ہو گئے نیں۔ کجھ چر پہلاں ہتھرو ہوائی آڈے دا ٹیشن دی بن گیا اے۔ جیہڑے نال
دو بجے ٹکٹاں دے مسافراں نوں وی فائدہ ہو گیا اے۔

ٹیوب دا کرایہ، برٹش ریل، بساں تے ٹیکسیاں نالوں ڈھیر گھٹ اے پر فیروی ساڈ
جیہے مسافراں دے طور بھوان لئی بونہت اے۔ تسیں جے دو چار ٹیشناں نوں ہتھ لا
آؤ تے تہاں چونہ پونڈاں دا لنگھا ہو جاند اے۔ کہندے نیں شروع شروع وچ چارپا
دو پنی دا ٹکٹ رکھیا گیا سی۔ جیہڑے نال بھانویں اک تے بھانویں سارے ٹیشناں دا

پھیراٹورا لا آؤ پرہن گھرتوں سیانیاں ہو کے کلومیٹراں دے حساب نال اُگرا ہی کر دے
 نیں۔ ایہناں ٹیوب ٹینٹاں پاروں دیکھیا جلتے تے سارا ندن امی رب توکل کھلوتا
 ہو یا اے، کیوں جے تھلیوں پورا ندن ایہدے کنٹرول تے قبضے وچ اے۔ اُتلا
 حصہ تے ایویں مدبانی دا چھڑا می رہ گیا اے پر اُنج ایہہ انڈر گراؤنڈ ٹیوب تعمیر سوچے
 دی و نجارن اے، نہیں تے انڈر گراؤنڈ سرگرمیاں ساری دنیا وچ جیہڑے چن پاڑھ
 رہیاں نیں اوہ کسے کولوں لگی چھپی گل تھوڑی اے۔

پروفیسر محمد اسلم

جنم ۲۸ نومبر ۱۹۳۲ء، نون پھلور ضلع جالندھر بھارت وچ ہويا۔ ایم۔ اے (تاریخ) تک تعلیم لاہور وچ حاصل کیتی۔ ڈھم یونیورسٹی انگلینڈ توں علوم اسلامیہ تے عربی وچ بی۔ اے آنرز کیتا۔ مانچسٹر یونیورسٹی توں ایم۔ اے فارسی کیتا۔ کیمرج یونیورسٹی توں مشرقی علوم وچ ایم لٹ دی ڈگری لئی۔ ۱۹۶۷ء وچ پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ تاریخ نال منسلک ہوئے۔ برصغیر ہند و پاکستان دی تاریخ بارے کئی کتاباں تے تحقیقی مقالے لکھ چکے نیں۔ پُرانی تحریاں توں تاریخی کھوج لان دے ماہر نیں۔ پنجابی وچ بوہت گھٹ لکھیا اے، پر جو لکھیا اے معیار سی لکھیا اے۔ زبان وچ روانی تے رس اے تھوٹے لفظاں وچ وڈی گل بڑے مؤثر طریقے نال کرن دا گڑ جان دے نیں۔

رائے احمد خاں کھرل شہید

انگریزاں نے ۱۸۴۹ء وچ پنجاب اُتے قبضہ کیتا۔ پنجاب اُتے انگریزاں دا قبضہ ہوندا اے ای مسلماناں اُتے ظلم دے پہاڑ ٹٹن لگ پئے۔ بے گناہ لوکاں نوں ذرا ذرا جتنی گل پاروں قید تے پچانسی درگیاں سزاواں ملن لگ پیاں موقع توں فائدہ اٹھا کے انگریز پادری لوکاں نوں زبردستی عیسائی بنان لگ پئے۔ انگریزاں مقامی صنعتاں نوں تباہ کر کے سارا خام مال انگلستان دے کارخانیاں وچ گھلنا شروع کر دتا۔ ایہدے نتیجے وچ ایتھوں دے لوک معاشی بد حالی دا شکار ہو کے رہ گئے۔ لوہر میرٹھ چھاؤنی وچ مقامی سپاہیاں نوں گاناں تے سُردی چربی والے کارٹوس چلان توں انکاری ہون پاروں قید کر دتا گیا۔ ایہہ قیدی سپاہی انگریز دی نابری کردیاں ہوتیاں

جیل دیاں دیوراں توڑ کے دتی جا پڑے تے بہادر شاہ ظفر نوں اپنا بادشاہ بنا کے جنگ آزادی دا اعلان کر دتا۔ میرٹھ چھاؤنی دے حالات دیکھ کے انگریز حکومت نے پنجاب وچ انبالہ، فیروز پور، لدھیانہ، سیالکوٹ، لاہور، ملتان تے گوگیرہ دیاں چھاؤنیاں وچ مقامی سپاہیاں کوں وی ہتھیار رکھوالے تے کئی بے گناہ سادھونتاں نوں شک پاروں پھلے لادتا گیا۔

اوس سے ہندوستان دا دارالحکومت کلکتہ سی، جدوں کہ دلی، آگرہ تے اودھ آزادی دی جنگ لڑن والیاں دے وڈے مرکز سن۔ ایس لئی کلکتہ دا پورے ملک نال رابطہ ٹٹ گیا۔ پنجاب تے صوبہ سرحد وچ وسن والے انگریزاں دا کلکتہ تے لندن نال رابطہ صرف کراچی دے ذریعے رہ گیا۔ انگریزاں دی کوشش سی کہ پنجاب تے سندھ وچ امن رہوے تاں جے جرنیل سڑک رستہ تے فوجاں دے آن جان لئی کھلی رہوے۔ ایہہ خدمت پیٹیاں، ناہجہ، فرید کوٹ تے کپورتھلہ دے بکھرے راجپاں نے اپنے ذمے لے لئی۔

ایہناں دناں وچ ساہی وال دی بجائے گوگیرہ ضلعے دا صدر مقام سی۔ ایس علاقے دے لوک انگریز دیاں پالیسیاں نال پہلے ای نفرت کر دے سن۔ جدوں انگریز حکومت نے گوگیرہ چھاؤنی دے مقامی سپاہیاں کوں ہتھیار واپس لئے تے ایہہ تال اوہناں دے دلاں وچ دی انگریز دے خلاف نفرت پیدا ہو گئی۔ ایہہ گرمیاں دا موسم سی۔ کراچی توں جہاز فوج تے اسلحہ وغیرہ لے کے دریاواں راہیں پنجاب دے وڈے وڈے شہراں تک جاندے سن۔ اوس ویلے کچھ جہاز ملتان دے لاگے موجود سن تے کچھ راوی دریا دے ذریعے چیمپو وطنی ول دی گھلے گئے۔ ایہناں ای دناں وچ علائقہ گوگیرہ وچ رائے احمد خاں کھل دی جی داری دے جھنڈے لہرا دے سن۔ اوہ ضلع گوگیرہ دے ایکہنڈ جھامرہ دے وٹیک سن۔ اوہناں تکی عمر وچ ای تلوار تے نیزہ چلانا سکھ لیا سی۔ ودھیانل دے گھوڑے پالنا اوہناں دا شغل سی۔ اوہناں دی

ک کھوڑی دانان "مورنی" سی: جیہڑی اپنی دکھ، ڈیل ڈول تے پُچھتی پاروں مشہور
سی۔ جدوں رائے احمد خاں کھرل اوہنوں نساندے تے وڈے توں وڈا گھوڑا سوار
اوہدا مفت ایلمہ نہیں سی کر سکدا۔ رائے احمد خاں اک بہادر محب وطن انسان سن۔
اوہناں دا دل دیس تے دیس واسیاں دی محبت نال دھنکدا سی۔ اوہ انگریز نوں
غاصب تے ظالم سمجھدے سن۔ ایس لئی مڈھ توں امی اوہناں دے دل وچ انگریزاں
دے خلاف نفرت سی۔ انگریزاں کئی وار اپنے کارندیاں دے ذریعے اوہناں نوں
اپنے نال بلان دی کوشش کیتی پر اوہ اپنے ضمیر دا سودا کرن تے راضی نہ ہوتے۔
۱۸۵۷ء وچ انگریزاں دے خلاف جنگ دا تقاریر و جدیاں امی احمد خاں کھرل
دے دل وچ انگریز دے خلاف نکلیاں چنگاریاں لاٹاں بن گئیاں۔ ایس عرصے وچ
انگریزاں نے بغیرکے وچ دے جو یہ قبیلے دے بوہت سارے لوکاں نوں گوگیرہ
جیل وچ ڈک دتا۔ زمانیاں تے بالائے اُتے ظلم کیتا۔ رائے احمد خاں کھرل نوں
خبر ملی تے اوہ ڈپٹی کمشنر کول گئے تے قیدیاں دی رہائی دا مطالبہ کیتا۔ اوس آکھیا
پتی اوہناں مالیہ ادا نہیں کیتا ایس لئی اوہناں نوں پھڑیا گیا۔ رائے احمد خاں
کھرل ہوراں دو ٹوک لفظاں وچ آکھیا پتی اوہناں دے دے کوئی مالیہ نہیں تے
نہ امی ہو کوئی سرکاری رقم اسے۔ اوہناں نوں چھڈ دیو نہیں تے حالات ہو خراب ہو
جان گئے۔ ڈپٹی کمشنر نے حالات دا اندازہ لا کے کجھ قیدیاں نوں چھڈ دتا۔ اجے وی
کجھ قیدی جیل وچ سن۔ رائے احمد خاں کھرل جان ملی اُتے دھر کے جیل دے اندر
گئے۔ قیدیاں نوں کھان پین دا سامان دتا تے مالے اوہناں نوں مشورہ دتا پتی اوہ
موقع بلدیاں امی جیل توں باہر آؤن دی کوشش کرن۔ ۲۶ جولائی ۱۸۵۷ء نوں
قیدیاں نے جیل دی کندھ توڑ کے باہر نکلن دی کوشش کیتی تے جیل دے محافظاں نے اوہناں
اُتے گولی چلا دتی۔ قیدی پہلوں امی جیہی صورت حال دا مقابلہ کرن لئی تیار سن۔

ایس لئی اوہ وی محافظاں اُتے ٹٹ پئے۔ ایس موقعے تے ۵۱ بندے مرے یاں زخمی ہوئے۔ انگریزاں ایس واقعے دا ذمہ دار احمد خاں کھرل نوں قرار دتا تے اوہناں نوں گرفتار کرن دے بہانے لوکاں اُتے ظلم توڑنے شروع کر دتے۔ راتے احمد خاں کھرل لوکاں دی ایہ حالت نہ دیکھی گئی۔ اوہ آپ امی ڈپٹی کمشنر دے سامنے پیش ہو گئے تے ایس طرح اوہناں نوں جیل گئل دتا گیا۔ لوکی اپنے محبوب لیڈر نوں چھڈان لئی کفن سرتے بندھ کے سڑکاں اُتے آ گئے۔ لوکاں داجوش دیکھ کے ڈپٹی کمشنر نے راتے ہوراں نوں رہا کر دتا۔

۱۶ ستمبر، ۱۸۵۶ء نوں راتے احمد خاں ہوراں کوگیرہ تے جھنگ دے ضلعیاں وچ آباد کھراں، وٹو، کاٹھینے، ترہانے، بہاں، بگھیلے، قلیانے، جنجوعے، نول، مک تے جوئے قبیلیاں دے سرداراں نوں کمالیہ وچ اکٹھا کیتا تے انگریزاں دی غلامی نوں آزاد ہون لئی مل جُل کے کوشش کرن دا سبھا دتا۔ سارے سرداراں راتے احمد خاں نوں اپنا سردار من کے انگریزاں دے خلاف جہاد دا اعلان کر دتا۔ انگریزاں دا اک مُجہد سرفراز ناں کھراں اتو رات کوگیرہ اپڑیا تے اوس نے سارا بھیت انگریز کپتان الفنسٹن نوں جاد سیا۔ نتیجہ ایہہ ہویا پئی اک انگریز افسر برکھے، احمد خاں ہوراں نوں گرفتار کرن لئی جھامرے اپڑیا۔ پر اوہ راویوں پار نکل گئے۔ برکھے نے جھامرے دے کئی بندے قید کر لئے۔ پنڈ نوں اک لودا تھی۔ ایہہ دے جواب وچ آزادی دے مجاہداں نے راتے احمد خاں دی قیادت وچ موضع اکبر اُتے قبضہ کر کے کوگیرہ اُتے حملہ کرن دا منصوبہ بنایا۔ پر مخبری ہون پاروں ایہہ منصوبہ توڑنے چڑھ سکیا۔ مجاہداں فتح پور جا مورچے لائے تے ۲۰ ستمبر، ۱۸۵۶ء نوں اوتھے انگریزاں دے چھکے چھڑا دتے۔ اگلے دن ۲۱ ستمبر نوں پنڈ کشکوری دے لاگے سر توڑ مقابلہ ہویا۔ احمد خاں کھرل سرتے کفن بندھ کے میدان وچ آئے۔ مجاہداں

کول تلواراں، برچھیاں، توڑے دار بندوقاں تے لاٹھیاں سن۔ پر انگریزاں کول نویں
توں نواں اسلحہ سی ایس دے باوجود اوہ گبھرا سے ہوتے سن۔ جنگ جاری سی کہ عصر
دی نماز دا ویلا ہو گیا۔ رائے احمد خاں نماز پڑھن لگے تے انگریزاں اوہناں اتے گولیاں
دامینہ برساتا۔ اک گولی سدھی سینے وچ لگی تے اوہ شہید ہو گئے۔

انگریزاں اوہناں داسرکٹ کے گوگیرہ جیل دی کندھ اتے لٹکا دتا۔ دھڑ اوہناں دے
ساتھی جھامرے نے گئے راتو رات اوہناں داک وفادار ساتھی اپنی جان ملی تے رکھ کے
جیل دی کندھ تے چڑھیا تے اوہناں داسر لاه کے جھامرے لے گیا جتھے اوہنوں دھڑ
دے نال جوڑ کے بڑے احترام نال دفن کیتا گیا۔

رائے احمد خاں دی شہادت دے بعد میر بہاول فقینا نے قیادت سنبھالی۔ اوہناں
برکلے تے اوہ دے کئی ساتھی قتل کر کے اپنے بہادر سردار دی تحریک نوں اگے ودھایا۔
”پنجاب غدر رپورٹ“ وچ انگریزاں نے ایس گل دا اعتراف کیتا اے پتی بے احمد خاں
کھل کامیاب ہو جان دے تے گوگیرہ توں مکتان توڑی پورا علاقہ انگریزاں دے ہتھوں نکل
جاندا تے کراچی نال اوہناں دا رابطہ ختم ہو جانا سی تے بے انج ہو جاندا تے فیراہ پورے
پنجاب وچوں نکل جاندے۔

برکلے دی موت تے احمد خاں کھل دی بہادری دے ڈھولے اچ دی گوگیرہ دے
علاقے وچ گائے جان دے نیں۔ رائے احمد خاں آپ تے شہید ہو گئے پر اپنے پچھے آون وایاں
نسلاں لئی بہادری تے دیں پیار دی روشن مثال چھڈ گئے۔ سچی گل تے ایہہ دے کہ آج
اسیں ایہو جیہے محبت وطن بہادراں دیاں قربانیاں دے صدقے آزادی دی زندگی گزار
رہے آں۔

عبدالمجید سالک

جنم ۱۳ دسمبر ۱۸۹۴ء بٹالہ ضلع گورداسپور (بھارت) والد دانان غلام قادر سی۔
 مڈھلی تعلیم بٹالہ تھے پٹھانکوٹ وچ حاصل کیتی۔ ۱۹۱۱ء وچ پٹھانکوٹ توں رسالہ
 ”فانوس خیال“ جاری کیتا۔ لاہور وں بھگن ولے رسالہ ”پھلواری“ تے ”تہذیب نسواں“
 دے ایڈیٹر تے سب ایڈیٹر رہے۔ ۱۹۲۷ء وچ زمیندار اخبار چھڈ کے مولانا غلام رسول مہر
 نال رل کے اخبار ”انقلاب“ کڈھیا۔ ۱۹۵۱ء وچ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نال رل کے رسالہ پنجابی
 شروع کیتا۔ غزلاں، نظماں تے مضمون لکھے، جیہڑے ”پنجابی ادب تے سالک“ دے نال
 نال کتابی صورت وچ چھپ چکے نیں۔ ”کپاہ وچ“ انشائیہ وی ایسے کتاب وچوں بیا گیا اے
 سالک صاحب دی وفات ۱۹۵۹ء وچ ہوئی۔ سالک صاحب دا شمار اوہناں لکھاریاں
 وچ ہوندا اے جیہناں دیاں کوششاں نال پنجابی اج اُپے درجے تے اپڑ گئی اے
 آپ دی تحریر وچ شگفتگی تے روانی اے۔ آپ سادہ تے دلچسپ پنجابی زبان لکھدے سن۔

کپاہ وچ

بیماری دا کوئی اُنت نہیں۔ رنگ رنگ دیاں بیماریاں بندے نال لگیاں ہوتیاں
 نیں۔ اک بڑی عجیب بیماری اے پتی آدمی رات ویلے سٹا ہویا اُٹھ کے چلن پھرن لگدا
 اے۔ ڈاکٹر حکیم سارے ایس گل نوں من دے نیں پتی اوہ سچی مچی سٹا ہویا ہوندا اے۔
 اونوں ہمت کوئی نہیں ہوندی۔ پراسیدہ بڑی اپنبنے دی گل اے پتی اوہ آدمی نہ کتے ڈگدا ڈھیندا
 اے، نہ کے شے نال ٹھوکر کھاندا اے۔ کئی داری لوکاں نے دیکھیا پتی ایس مرض دا
 بیمار کوٹھے دے بغیرے اُتے بندھا لگا باندا اے۔ مجال اے اوہ اقدم دی آہرا باہرا

پتے تے اوہ کوٹھے دے اُتے یاں اوس تھاں توں ہیٹھاں ڈھیبہ پتے جے اوہ جاگدا ہونداتے کدی اوس نیہے اُتے ایس طرحاں بے دھڑک نہ ٹرسکدا۔

ولایت وچ ایس مرض دے بیمار بوہت پیگے نیں۔ رسالیاں، اخباراں وچ ادھار دے قصے چھپ دے رہندے نیں اک آدمی نے دیا پتی کجھ دن میرے کوٹ دی حبیب وچوں روپے بل پر چوری ہوندے رہے۔ رات نوں میں کوٹ کلی نال ٹنگ کے سوں جانا ساں۔ سویلے اٹھ کے دیکھ داتے روپے کوئی نہیں سن ہوندے۔ میں بڑا حیران ساں پئی ایہہ گل کیہ اے؟ میں فلیٹ وچ اک اکلا رہندا ساں۔ نہ بیوی نہ بچہ نہ نوکر نہ چاکر، غیر رات نوں کیہڑا چور پنیا اے جیہڑا روزہ مینوں ٹٹ کے لے جاندا اے؟ میں اک دو گوانڈھیاں نال گل کیتی۔ اوہ وی بڑے حیران ہوئے۔ اخیر اک رات کیہ ہویا۔ فلیٹ دے پچھلے پاسے اک نکلی جیہی بغیچی سی۔ اوہدے وچ مینوں اک آدمی نے جگایا تے میں دیکھیا پئی اک چھری میرے ہتھ وچ اے تے میں بغیچی دی اک مگر وچ ٹویا پیا کڈھناں۔ جس آدمی نے مینوں جگایا، اوہ میرا گوانڈھیا تے دوست سی۔ اوس نوں دیکھ کے تے اپنے آپ نوں بغیچی وچ پا کے میری سمجھ وچ کجھ نہ آیا پئی ایہہ گل کیہ بنی میں بغیچی وچ کس طرحاں آگیا تے چھری نال ٹویا پین دا کیہ مطلب؟

گوانڈھیا نے میرے سامنے ٹوٹے نوں چنگی طرحاں پٹیا۔ تے اوہدے وچوں اوہ سارے روپے مل گئے جیہڑے کئی دن توڑی چوری ہوندے رہے سن۔ دوست نے اوہ سارے روپے میری جھولی وچ پاتے تے مینوں نال لے کے فلیٹ وچ آیا۔ اوس نے مینوں دسیا بنی میں ڈاکٹری وچ پڑھناں واں۔ جس ویلے تئیں مینوں ایس عجیب چوری دا حال دسیا تے مینوں شک پنہ گیا پئی تہاں نوں نیندر وچ پھرن دی بیماری اے تے تئیں اپنے چور آپ او۔ میں صرف علم حاصل کرن دی خاطر تہاڑی دیکھ بھال شروع کر دتی۔ ات میں اپنے کمرے وچ جا رہیا سی۔ تہاڑے فلیٹ وچوں

مینوں کھڑا کھیا آیا۔ میں جھٹ اٹھیا تے تہاڑے بوہے اگے جا کھلتا۔ میں دیکھیا پی
تسیں اک ہتھوچ چھری تے دو بے ہتھوچ روپے لے کے باہر نکلے۔ میں سامنے
کھڑتا ہویا سی پر تسیں مینوں دیکھیا ای نہیں۔ میں تہاڑے پچھے پچھے لگا گیا تسیں بچی
دی اک ٹکروچ اڑے تے آرام نال بیٹھ کے چھری نال اک ٹو یا ٹیا۔ روپے ابے ٹوے
وچ نہیں سن رکھے۔ میں تہانوں ہونیا تے تہاڑا ناں لے کے بلایا۔ تسیں اکھیاں کھول
دیاں تے مینوں کہن لگے۔ "ہیں، میں کتھے ساں، میں بچی وچ کیکڑا۔ تسیں اتھے کید
کر دے ادے"

دو بے دن اوہ دوست مینوں اپنے کالج دے وٹے ڈاکٹر کول لے گیا تے اوہنوں
سارا قصہ سنایا۔ ڈاکٹر نے دیا پی ایس بیماری نوں ڈاکٹری وچ (Somnambulism)
کہندے نیں، جیہدے مطلب اسے نیند۔ وچ پھرتا۔ فیر ڈکٹر نے نسخہ لکھیا۔ میں کوئی چھ
ست ہفتے توڑی دو اپنڈار بیا۔ اخیر مینوں آرام آگیا فیر ساری عمر مینوں ایہو جیہ
شکایت نہیں ہوتی۔

اخباراں وچ ایہہ قصہ پڑھ کے مینوں اپنے بچپن دی اک گل یاد آگئی۔ میں کوئی
چھ ورھیاں دا ہواں گا۔ اک دن شام نوں بے بے جی (والدہ) نے گجریلا پکایا میں بڑی
ضد کیتی پتی میں ہننے گجریلا کھاواں گا۔ بے بے جی کہن لگے:
"احمقا کسے تھاں دیا۔ گجریلا ٹھنڈا کر کے کھاتی دا لے۔ تتا گجریلا کون کھاندا ہوندا
اسے؟ میں ضد کر داتے روزدا کر لانا سول گیا۔"

ادھی رات ویلے میری اکھ کھلتی۔ مینوں کجھ چھیا۔ ہتھ مار کے دیکھیا تے میں کیاہ
دے اک ٹوکروے وچ بیٹھا ہویا سی۔ میں گھاہر کے بے بے جی نوں آواز ماری
"بے بے جی! بے جی! اوہناں میری منجی تے ہتھ ماریا تے منجی دیہلی پتی سی۔ اوہناں
پچھیا۔ دے مجید! توں کتھوں پایا بونا ایں؟ میں کیاہ! ایہہ گل تے میں تہانوں پچھناں

چاہناں پئی میں کتھوں پایا بولناں؟ بے بے جی ہس پتے تے آکھن لگے: ”آخر توں بولدا کتھوں
ایں؟“ میں آکھیا: بے بے جی! کپاہ دچوں۔ ”فیر بے جی نے آکے ٹوکرے دچوں میںوں
چکھیا تے منجی تے تھا پڑ کے سواں دتا۔

سویلے جدوں سارا ٹیر جا گیا تے بے بے جی نے اباجی نوں ایہہ قصہ سنایا۔ اوہ
ہس ہس کے دوہرے ہو گئے۔ کہن لگے ”چور نہ ہووے تے۔ رات نوں گجھریا منگدا
سی نا۔ ایہنے سوچیا ہووے گا، رات دیلا اے۔ سارے تے ہوتے نیں۔ ایس
دیلے گجھریلے تے شخون مارنا چاہی دا اے۔ ہنیرے دچ اٹھ کے جانا سی باورچی خانے تے رُ
گیا کپاہ دے ٹوکرے دچ۔ پر اخیر پھڑیا گیا:“

میں شرم نال رون ہا کا ہو گیا سی۔ اپنے دچ باباجی روادا نماز پڑھ کے میستوں واپس
آگئے۔ ادبناں دی ایہہ ساری گل سُنی۔ اوہ ہتے تے نہیں، کجھ مسکرا کے آکھیا: ”ایہہ ہا س
دی گل نہیں۔ بے مجید رات نوں نیندر دچ اٹھ کے چل دا پھر دا اے تے ایس دا علان
کردانا چاہی دا اے۔“ اوس دن مینوں اباجی ڈاکٹر عبد الرحمان کول لے گئے۔ میں ٹھیک
تے ہو گیا۔ پر گھر دچ ایس مخول نے کئی درمیاں تک میرا کچھا نہ چھڑایا ”مجید کتھے ہے۔
کپاہ دچ“ سچی مچی، ایہہ میری چھیڑا ہی بن گئی سی۔

ڈاکٹر سید اختر جعفری

ڈاکٹر سید اختر جعفری ہواں دا اصل ناں سید اختر امان لے۔ ۲۰ دسمبر ۱۹۳۴ء نوں کپور تھلہ (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ والداناں سید نلام قادری۔ آپ نے مڈھلی تعلیم اسلامیہ مڈل سکول کپور تھلہ وچ حاصل کیتی۔ پاکستان دے قیام مگروں لاہور آگئے تے پنجاب یونیورسٹی توں میٹرک دا امتحان اول درجے وچ پاس کیتا۔ فیر انٹرمیڈیٹ تے بی اے تیک تعلیم دیاں سنگھ کالج لاہور توں حاصل کیتی تے سید عابد علی عابدی شخصیت تے علمیت توں فیض حاصل کیتا۔

۱۹۵۸ء وچ یونیورسٹی اورینٹل کالج لاہور توں ایم اے (اردو) اول درجے وچ پاس کر کے گورنمنٹ کالج ڈیرہ غازی خان وچ لیکچرار ہو گئے۔ ملازمت دے دوران بی ایڈ۔ ایم اے (فارسی) ایم اے (پنجابی گولڈ میڈلسٹ) تے پی ایچ ڈی پنجابی دیاں ڈگریاں حاصل کیتیاں۔ تقریباً بیس ورھے پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ وی پڑھاندے رہے۔

فیصل آباد وچ کچھ عرصہ پرنسپل دے عہدے اُتے فائز رہے۔ اوس توں بعد گورنمنٹ کالج باغبان پورہ دے پرنسپل رہے۔

آپ نے اردو وچ تہہ، فارسی وچ دو تے پنجابی وچ دینہہ کتاباں لکھیاں نیں۔ اک عربی تے چار انگریزی کتاباں دے اردو وچ ترجمے وی کیتے نیں۔

آپ دیاں کتاباں حضور پرنور صلی اللہ علیہ وسلم، نویس زاویے، چار ایجاداں، تے بابائے پنجابی اُتے حکومت پنجاب تے ادبی اداریاں وٹوں ایوارڈ مل چکے نیں۔ آپ دی تحریر سادہ، دلچسپ تے آسان ہندی اے۔ تحقیق تے تنقید آپ دا خاص

میدان اے۔ ڈونگھی کھوجتے پڑتاں توں پناں کوئی گل نہیں لکھدے۔ ”مضمون لوک گیت“ آپ دی کتاب ”نویں زاویے“ وچوں چون اے....

لوک گیت

لوک گیت .... یعنی لوکاں دے گیت : اوہناں ون سوئے چُچاں وانگوں ہوند
نیں جیہڑے مٹی دی زرخیزی پاروں دھرتی وچوں آپ مہارے پنگر پندے نیں۔ فطرت
دی گودی وچ پل کے جوان ہوندے نیں۔ فیر اپنے ون سوئے رنگاں، دل تے دماغ
وچ لہ جان والی وا شنا ناں دھرتی نوں سہپن بختدے نیں۔

ایہہ لوک گیت کے قوم دا ایہہ انملا خزانہ ہوندے نیں جیہڑے وچ نہ صرف
اوس قوم دی رہتل بہتل تے ویسے دیاں من سوبنیاں تصویراں ہوندیاں نیں، سگوں
ایہناں وچ اوس قوم دے وڈکیاں دے صدیاں دے تجربے، مشاہدے، ہمت
دیاں گلاں، قوم دا بھا، اوہدیاں ریتاں تے رسماں، اوہدے ماضی دے جھلکارے،
دھرتی دا رنگ، فصلان، ٹھاٹھاں مار دے دریا تے گیت گائیاں ندیاں دا بیان ہوندا
اے۔ ایسے پاروں سمندراں تے دریاواں دے کنڈے وسن والیاں قوماں دے لوک
گیتاں وچ دریا دیاں کانگیاں، طوفاناں، بیڑیاں تے جھکھڑاں دا ذکر ملدا اے تے
ریتلے علاقیاں دے لوک گیتاں وچ صحراواں، جھکھڑاں، ریت بریتے ٹیڈیاں تے تختیاں
دا ذکر موجود اے۔ ہرے بھرے میداناں دے لوک گیت او تھوں دی دھرتی، فصلان
لوکاں دے بھا، آل دواسے دیاں شیاں تے پھلاں تے چُچاں دیاں خوشبوآں
نال مہکدے نیں۔

ایہہ لوک گیت کسے اک شاعر دی تخلیق نہیں ہوندے تے نہ امی کے دی شعری

کوشش دانتیجہ ہوندے نیں۔ سگوں ایہہ اوہ جذبے یاں خیال ہوندے نیں جیہڑے زمانیاں تے
گبھرواں دے موبہوں آپ مہارے بکھل کے موزوں لفظاں دا روپ دھاریندے
نیں۔ ایس لئی ایہناں وچ خیال تے زبان دی سادگی ہوندی اے۔ ایہہ لوک گیت
دلاں دیاں ڈونگھائیاں وچوں اٹھدے نیں تے دلاں دیاں ڈونگھائیاں تیکڑ کر دے نیں
پنجاب دے مشہور لوک گیتاں وچوں ڈھولا، ماہیا، تھال، لوری، ٹپہ، بولیاں، چھڈ،
جگنی، گڈا، سہمی، جھمر، ککلی تے گھوڑیاں بوہت مقبول نیں۔ پرایتھے صرف ڈھولا، ماہیا،
لوری، تھال تے بولیاں دا ذکر کیا جاندا اے۔

ڈھولا

ڈھولا بوہت پُرانا لوک گیت اے۔ جیہڑا صدیاں دے پینڈے طے کر دا اک پڑھی
توں دوجی پڑھی تائیں سینہ بہ سینہ لگا آؤندا اے۔ ڈھولے وچ خاص سوز تے گھلاوٹ
ہوندی اے، جیہڑی سُنن والیاں دے جذبات نوں مُبندی اے تے دلاں وچ جھڑناٹ
پھیر دیندی اے۔ کجھ لوکاں نے ڈھولے دا تعلق سہمی (شمس رانی) تے ڈھول بادشاہ نال
جوڑیا اے۔ کجھ لوکاں دا خیال اے پئی ڈھول پنجاب دا پُرانا ساز اے۔ پنجاب دے
وسنیک خوشی دا اظہار، ڈھول وجا کے کر دے نیں۔ ڈھول دی آواز دلاں نوں اپنے ول
کھینچ دے تے پیراں نوں بھنگڑا پاؤن تے مجبور کر دیندی اے۔ ایس ڈھول توں
امی ڈھولا، ڈھول جانی، ڈھولن، ڈھول سپاہی، ڈھولویار تے ڈھولیار دے لفظ بنے
ڈھولے دے کجھ بول اچھ نیں۔

(۱) میں ایتھے ماہی میرا سوہرے	میں ایتھے تے ڈھول قصورے (۲)
میرا پل دل پیا اورے	دل ڈاڈھا ہو یا مجبورے
دھن میرا جگرا جیوے ڈھولا	مرکے آؤنا جیوے ڈھولا

دھول ماہنوا - دھول چن وے
 روندی مینوں چھڈ کے کتھے گیتوں ہانیا || نکھاں اساں مٹیاں توں اک من وے

ماہنیا

پنجابی زبان دی شاعری وچ ماہی لفظ عاکورتیا جاندا اے۔ جیڑا ماہ یعنی چن توں نکلیا اے۔ ایس لئی ماہی دا مطلب اے چن ورگا۔ ماہی لفظ آگے جدوں الف لادتا جاندا اے تے اوہ ماہیا بن جاندا اے تے ماہیا اوہ لوک گیت اے، جیدے۔ وچ اک جذبہ، اک خیال یاں اک مضمون ڈیڑھ مصرعے وچ بیان کیتا جاندا اے۔ پہلے ادھے مصرعے وچ ساڈی وسوں دے جھلکارے ہوندے نیں نالے ایہہ قافیے دی خاص گونج پیدا کر داسے۔ پھیرا یو گونج جدوں دو بے مصرعے دے مکن اُتے سناتی دیندی اے تے موسیقی پیدا کر دی اے۔ ماہیٹے دا دو جا مصرع پورا تے مکمل ہوندا اے جیدے وچ مفہوم دی تکمیل دے نال نال جذبیاں دا ہڑھ وی موجود ہوندا اے۔ ماہیا صرف زنانیاں دا اگیت نہیں، سگوں گھرو وی ایہہ گیت گاؤندے نیں۔ ماہیے دا خاص موضوع ہجرتے وچھوڑا اے۔ ایس لئی ایہہ بے وچ حدوں ودھ درد بھریا ہوندا اے۔ ماہیے دے بولن وچ نصیحتاں تے مت دیاں گلاں وی ہونیاں نیں۔ جویں:

دو پتراناں دے۔

ساڈا دکھ سُن سُن کے، روندے پتھر پٹاڑاں دے۔

آری تے آری اے۔

اک دم یوسف دا سارا مصر پاری اے۔

کوٹھے تے کاں بولے۔

چٹھی آئی ماہیے دی وچ نمیرا وی ناں بولے۔

کوئی بنگلہ نی گول ہو سی
 اللہ دیاں اللہ جانے کیہڑے رنگ و بچ ڈھول ہو سی۔
 سونے دا کل ماہیا
 لوکل دیاں رون اکھیاں ساڈا روند اے دل ماہیا۔
 مینہ وس گیا باراں تے
 اللہ سائیں فضل کرے پر دیسی یاراں تے۔

لوری

سب توں پرانا لوک گیت لوری اے۔ ایہہ گیت اڑی پئے بال نوں چُپکے اُون
 تے سوان واسطے گایا جاندا اے۔ سب توں پہلاں بال دے کٹاں وچ لوری دے
 بول امی پندے نیں۔ اوہ بول تے نہیں سمجھ دا۔ صرف ماں دی مٹھڑی آواز سُن کے
 چُپ ہو جاندا اے ایس لئی لوری اوس لوک گیت نوں آکھیا جاندا اے جیہدے وچ
 ماں دی تمنا، اولاد نال محبت، پاکیزہ سدھراں، اُمتنگاں، مستقبل دے سُفے خوشیاں تے
 دُکھاں دا بیان، دُعاواں تے نِگھے جذبیاں دے اظہار ہوندے نیں۔ ایس پاروں لوری دے
 ساد مرادے لفظاں اوہلے سدھراں تے جذبیاں دا ہر تھ موجود ہوندا اے، جیہدیاں لہراں
 داشور ماں دی آواز دے لہا چڑھا توں ظاہر ہوندا اے۔

پنجاب دیاں لوریاں وچ دیس پنجاب دی پوری دستوں تے معاشرہ ہندا
 وسدا دکھالی دیندا اے۔ پنجاب دی بوہتی آبادی پنڈاں دی دسٹیک اے ایس لئی
 ساڈیاں لوریاں وچ داہی بیجی فصلاں، پشواں، مال ڈنگراں تے انگاں ساکاں دا
 ذکر لکھدا اے۔ جوہی؛
 الہڑ بلھڑ باوے دا

بادا نک لیا وے گا
 باوی بہر کے چھٹے گی
 ماں پونیاں وٹے گی

باوی من پکا وے گی
 باوا بیٹھا کھا وے گا
کا کا کھڑ کھڑ ہتے گا

سوئے دا پنگھوڑا تے
 سوئے دی کٹوری

تینوں بھین دیوے لوری

تینوں ماں دیوے لوری

اند توں، والی توں
 دتا می تے پالیں توں

تھال

تھال، گڑیاں دی کھیڈ لے۔ ایہہ کھیڈ گیند نال کھیڈی جاندی لے تے
 نال نال گیت گایا جاند اے۔ ایس گیت وچ عام طور تے انگاں ساکاں تے آل دے
 دے حالات دا ذکر کیا جاند اے۔ نالے گڑیاں دے اوہناں جذبیاں، سدھراں
 تے خیالاں دی ترجمانی ہوندی اے جدوں اوہ دھیاں، بھیناں تے سناناں ہوندیاں
 نیں۔ ایس گیت دے ہر بند دا آخری بول ایہہ ہوندا اے۔

آل مال، پورا ہو یا تھال۔

اک مشہور تھال اے

کھوہ وچ پانی
 ماں میری رانی
 پیو میرا راجہ
 پیٹھ گھوڑا تازہ
 چاندی دیاں پوڑھیاں
 سونے وادر وازہ
 آل مال، پورا ہو یا تمہال
 دیر آیا نہا کے
 روٹی دتی پا کے
 کھانی اسے تے کھا
 نہیں تے نوکر می نوں جا
 آل مال، پورا ہو یا تمہال

بولیاں

پنجاب دی سہ زبیں اک سدا سہاگن دھرتی اسے تے لوک گیت ایس سہاگن دیاں
 وہ رنگ رنگیاں تے ون سونیاں ٹومباں میں جیہناں دی چمک دک تے لشکارے
 صدیاں بیتن مگروں، ج دی بالیاں دے ہل ڈک لیندے نیں۔ ایہناں لوک گیتاں
 اوہلے نلکے ہوئے بچھے بندیاں دامٹھا مٹھا میک اج وی پنجاب دے گبھرو آں جے
 دلاں نوں گراما دیندا اے۔

بولیاں ایہناں لوک گیتاں وچوں اک ایہہ لوک گیت اسے جیہڑا صدیاں توں
 پنجابیاں دے دس دیاں دھڑکاناں وچ گونجدا لگا آ رہیا اے۔ ایہہ بولیاں اوہناں

ناصر بلوچ

اصل نام ناصر عباس بلوچ اسے، پر ادبی دنیا بلوچ ناصر بلوچ دے نام، نام مشہور
 نہیں۔ غلام عابد خاں اسے گم گم فورمی ۱۹۵۲ء نوں د شاعری تہ سبیل نور پور شائع و شایع
 وچ پیدا ہوئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم۔ اے اُردو تے ایم اے پنجابی کر کے ارس تدریس
 واپس اپنایا۔ اناج کل گورنمنٹ ایف سی کالج وچ اردو پڑھا رہے ہیں۔
 پنجابی اُردو دے مشہور کہانی کار، شاعر تے ڈرامہ نگار نہیں۔ پنجابی شاعری دا مجموعہ
 ”پتیاں دے سدھ“ ۱۹۷۷ء وچ تے پنجابی کہانیاں دا مجموعہ ”سیتیاں اکھاں والے“
 ۱۹۸۶ء وچ چھاپے چڑھیا۔ اُردو شاعری دا مجموعہ ”دشت رانیکاں“ دے سرناموں
 بیٹھ ۱۹۹۱ء وچ چھپ چکا اے۔

کہانی وچ ساڈے ویسے، نے ٹلیاں، معاشرتی تے ثقافتی موضوعاں یا رے
 بوہت۔ مینا لکھ دے ہیں۔ ٹیلی ویژن دے مشہور ڈرامہ نگار وی نہیں۔ ایہہ سارا رفا
 ”ان ڈٹھے روگ“ ماحول، می آلودگی، نال پیدا ہون والیاں بیماریاں، می شائدی کردا
 اے۔

ان ڈٹھے روگ

سیال دمی ڈپے، گلی وچ ادنی منجی اُتے پیا رحمتا پناں کنسی جاندا سی۔ گھر وچ
 صرف دو لیفت تے دو تلیاں سن، جیہڑیاں پھلی رات دے مینہ وچ، جھمب پین
 نال بھیج گتیاں سن، جیہناں نوں رحمت دمی گھر والی بنجھاں نے کچی کندھ اُتے سٹنے پیا
 ہویا سی۔ اک پانی پُرانی لون رحمت اُتے لئی ہوئی، گلی دے وچکاروں لکھدی

نالی وچوں بُو دے ہلتے پتے اٹھدے سن۔ ترکھاناں دامنڈا دادو مجھ داسنگل پھڑی گلی وچوں
لنگھیا۔ منجی دے کوہوں لنگھدیاں مجھ دا اکلا کھرنالی دے وچ پیا۔ گندیاں چھٹاں اڈکے رچے
دی لوئی اُتے وُگیاں تے چار چو فیڑے بد بو کھل گئی۔

فیز سختیاں نے سوچیا۔ ایہہ شہر اے، کسوال نہیں۔ پنڈ وچ بھٹاں دے دُکھ سکھ
سانجھے ہوندے سن۔ شہر وچ کسے نوں کسے دا دید لحاظ نہیں۔ رچے نوں منجی تے پیاں راج
باتیویں دیہاڑسی۔ دستی والیاں وچوں کسے آکے نہیں سی ٹھپیا۔ رچیا جیوند ایں یا گزر گیا لہں؟
بھٹاں۔ رچے نوں نیڑے تیرے دے سارے ڈاکٹراں نوں دکھا بیٹھی سی۔ رحماناں وچ ای
ہڈیاں دی مٹھین کے رہ گیا سی۔

بیٹھیاں بیٹھیاں بھٹاں نوں اپنا پنڈ والا کچا کوٹھالتے کھلا دیہڑہ چیتے آیا۔ پنڈ دی کھلی ہوا
تے روشنی دا خیال آگیا۔ تازیاں تے صاف ستھریاں بنریاں دی واشا اوہری۔ وچ تیکر اتر
گئی تے دُکھ سکھ وندن واسے عزیز رشتے دار تے گوانڈھ، یاد آگئے۔ تے رچے نے یا پہلی خوشیا
سردار محمد تے علیا وی جیہڑے نماشاں تیکر بیٹھے اک دوجے نال دُکھ سکھ بھولے رہندے سن۔
رچے دیاں دودھیاں تے دوپتر سن وڈی دھمی دیا ہی ہوئی سی۔ باقی دے ایلنے دی ہن
واہ واہ سیانے ہو گئے سن۔ رچے نے کچھ بھونیں ٹھیکے اُتے لہی ہوئی سی۔ دونوں پتر رچے نال
واہی ہیجی داکم کر دے سن۔ اک مجھ دی بکلی اُتے بچھی ہوئی سی۔ نستی تے گھیو دی تھوڑی
نہیں سی۔ رحمان تے سخت اُس لگی بنی تے دی رب داکھ شکر کر دے سن۔

پر خوشیا تے سردار محمد رچے نوں ہر ویلے پیروں کدھی رکھدے۔ جدوں رچے کول
بہندے، اکو گل کر دے رچیا اولاد آؤن والا دیلا دیکھ۔ مرکے روٹی ٹکڑ پورا ہوندا اے۔ کل
کلاں نوں اولاد دیا ہنی اے۔ ہُسنے توں کجھ ہتھ پلہ مار، پنڈ وچ کیہ پیا اے۔ شہر جا
کے مقدر ازاں؟

ایہو جیہیں کلاں سُن کے پہلاں پہلاں تے رچا ہس پیندا۔ فیر ہولی ہولی

ایہو گلاں اوہدے من نوں چنگیاں لگن لگ پٹیاں اک دن اوہنے فصل چک کے زمیندار دالیکھا پورا کیتا تے بال پچرے کے کسوال نوں لہور آگیا۔ ایتھے کچی دستی وچ خوشیے دا اک جالوں ہنداسی۔ پنجاہ روپے مہینے تے رچے نوں اک ٹھیر کوٹھڑی چھپر کر لے تے لہجہ گیا۔ اوہدے پتر مالاتے شاہو مال دے محلے لوں تے نوکر ہو گئے تے رچا رنگ روغن بنان والی اک ورکشاپ وچ کم تے لگ گیا۔ بنجیاں تے اوہدی دھی پینونلے پراندے بنا کے منیاری دی دکان تے دیج آمدیاں۔ سارے جی اپنے اپنے کم دھندے توں خوش سن۔ درہے مگروں اوہناں پنیو داویاہ وی کرتا۔ پرفیور پتہ نہیں اوہناں نوں کیدہ ہویا ہولی ہولی جوں اوہناں دے اندر وچنی اُلی جیہی لگن لگ پئی۔

بنجیاں نوں دہماں تے دیلاں نے کھیر لیا۔ پنڈ وچ بامے تے شاہو دے چہریاں اُتے کتنی رونق سی۔ شہر آکے دو دریاں مگروں ای اوہ پیلے ہلدی کیوں ہو گئے نیں۔ ایہہ گل بنجیاں دی سمجھ توں باہر سی۔ دوجے پاسے اوہ رچے نوں دیکھ دیکھ کے کڑھدی۔ رچا ابے پنجاہ ورہیاں دا ہوئے گا۔ پنڈ وچ سی تے جوان پتراں توں ودھ کے کم کرداسی۔ پر شہر آکے اوہ دو ورہیاں وچ اوتھا دی نہیں سی رہ گیا۔

رچے دا تپ نہ لتھاتے بالاتے شاہو، پیونوں وڈے ہسپتال لے گئے۔ رچے نوں مریضیاں دی قطار وچ بٹھا کے اوہ اپنے کم تے لڑ گئے۔ ڈاکٹر نے رچے دی حالت دیکھ کے اوہنوں دوجے ڈاکٹر دل کھل دتا۔ ایہہ ہسپتال دا وڈا ڈاکٹر سی۔ اوہنے رچے دے سارے ٹیسٹ کرائے، تے بنجیوں دیہاٹے آون دا آکھیا۔ بنجیوں دن بالاتے شاہو رچے دے نال ہسپتال گئے۔ ڈاکٹر نے رچے دریاں رو پڑاں دیکھ کے اوہنوں وارڈ وچ داخل کر دیا۔ بالا کہن لگا۔ ڈاکٹر صاحب فیکٹری دا کیمڑا مزدور دے جیہوں کھنگ بنجار نہیں ہوندا تیس ہر کے نوں ہسپتال تے داخل نہیں کردے۔ ڈاکٹر نے بامے تے شاہو دے پیلے چہریاں دل غور نال دیکھیا، ذیہ کھچیا، اوہ کوہنیں کہتوں آئے نیں، کتھے کتھے کم کردے نیں، بامے سارے حالات کھول کے فٹے۔ ڈاکٹر سُن کے

چوس پٹ گیا۔ فیروپا "مکانک روغن والی جس درکشاپ وچ کم کر دالے او تھوں ماحول بندے دھت
 لئی بڑا ای خطرناک اے۔ ہر قسم دے رنگ روغن وچ کچھ ایہو چیزیاں دھاتاں ورتیاں
 جاندیاں نیں جیہڑیاں بولی بولی بندے دے بچے وچ داخل ہو کے ہڈیاں دے گوڈے
 وچ بہہ جاندیاں نیں۔ ایہدے نال جوڑاں دا درد گردیاں دی خرابی، ہڈیاں دے کینسر دا
 خطرہ ہوندا اے۔" شاہو کہن لگا "ڈاکٹر صاحب جوڑاں دا درد میرے اے نوں شہر آ کے ہویا
 اے۔ پنڈ وچ تے ابا ڈھاتی من دی بوری بس کے کنڈا اتے ٹٹ لیندا اسی۔ بائے گھرا کے
 پچھیا "ڈاکٹر جی ساڈا ابا بچے تے جائے گا؟" آہو۔ بس دُعا کرو۔"

"ڈاکٹر جی پر دیس وچ رتبے تہاڈے توں دکھاڈی بانہہ پھرن والا کوئی نہیں ہے۔ ساڈے
 اے دادھیان رکھنا، ایہہ آکھ کے بے نشہ ہو دی بانہہ پھری تے کم تے رُ گیا۔
 کول میٹھے ڈاکٹر دے اسٹنٹ بشیر نے رحے دی رپورٹ پڑھ کے کیا: "ڈاکٹر صاحب
 تیں اوہناں نوں دیا کیوں نہیں ہے رحما؟ نہ دی ایزرلی نزل اُتے دے؟" ڈاکٹر بڑی
 حسرت نال کہن لگا: "بشیر! دس دا فائدہ؟" ڈاکٹر نوں کچھ چر لئی چپ لگ گئی۔ فیروپا
 "بشیر! مینوں ڈاڈھی چنگی طرحاں پتہ اے۔ پنڈاں وچوں وگ وگ لوکیں وڈے شہراں وِلائی
 کول باندے نیں۔ میں آپ اک چھوٹے جیسے پنڈ وچوں شہر آیاں۔ مینوں ایہہ وی پتہ
 اے ایہے آکے لوکاں نوں کیہڑے کیہڑے اُن ڈٹھے روگ لک جاندے نیں۔ پنڈاں وچ
 خوراک بے شک بوتی چنگی نہ لیجے، پانی روشنی ہواتے خالص بھج جاندے نیں۔ ہُن وڈے
 شہراں وچ تازہ ہواتے صاف ماحول دا ملنا بڑا ای دکھا ہو گیا اے" بشیر نے پریشان ہو
 کے پچھیا "ڈاکٹر صاحب ایہہ کیہ کہہ رہے و؟" ایں تازہ، اے ساہ نہیں لیندے؟" ڈاکٹر
 کہن لگا "شہراں دی آبادی وچ نکلے وڈے ایہو بے سیکڑے کارخانے لگے ہوئے
 نیں جہناں وچوں زہریاں گسیاں تے دھواں نکل کے ہوا وچ رلدا رہندا اے۔ رنگ
 روغن دے کارخانیاں وچ کم کرنے والے نہیں جاندے سیکڑے، وہ ہر ساہ نال سیکڑے، کریم

تے کیڈم چھپیاں زہریاں دھاتاں دے ہکے ہکے کنے ہزار ڈرے اپنے جتنے بچ بند
کردنے رہندے نیں ۛ

بشیر کہن لگا : ماحول دی آلودگی دامنڈ تے یورپ دا سداے ساڈے کول تے
اپنے کارخانے امی بوہت گھٹ نیں۔ ڈاکٹر نے جواب : "امویا قی آلودگی سرف کارخانیاں
بہموں امی نہیں ہوندی۔ ایہہ ہور وی بوہت ساریاں چیزیں پاروں ہوندی اسے شہراں
دیاں گنگنیاں آبادیاں۔ صفائی تے ہیورج دا ٹھیک بندوبست نہ ہونا، فیر شہراں
دی آنکھیں دا دھڑاٹا فک توں پیدا ہون والا پیڑل تے ڈیزل دا دھواں تے شور۔ ایہہ س
نال وی بوہت ساریاں بیماریاں لگ سکدیاں نیں۔ مضافی آلودگی تے شور نے شہراں
وچ عام بندیاں دیاں آسمان نوں اندھوں اندھ گھسن لاپچدیا اسے ۛ

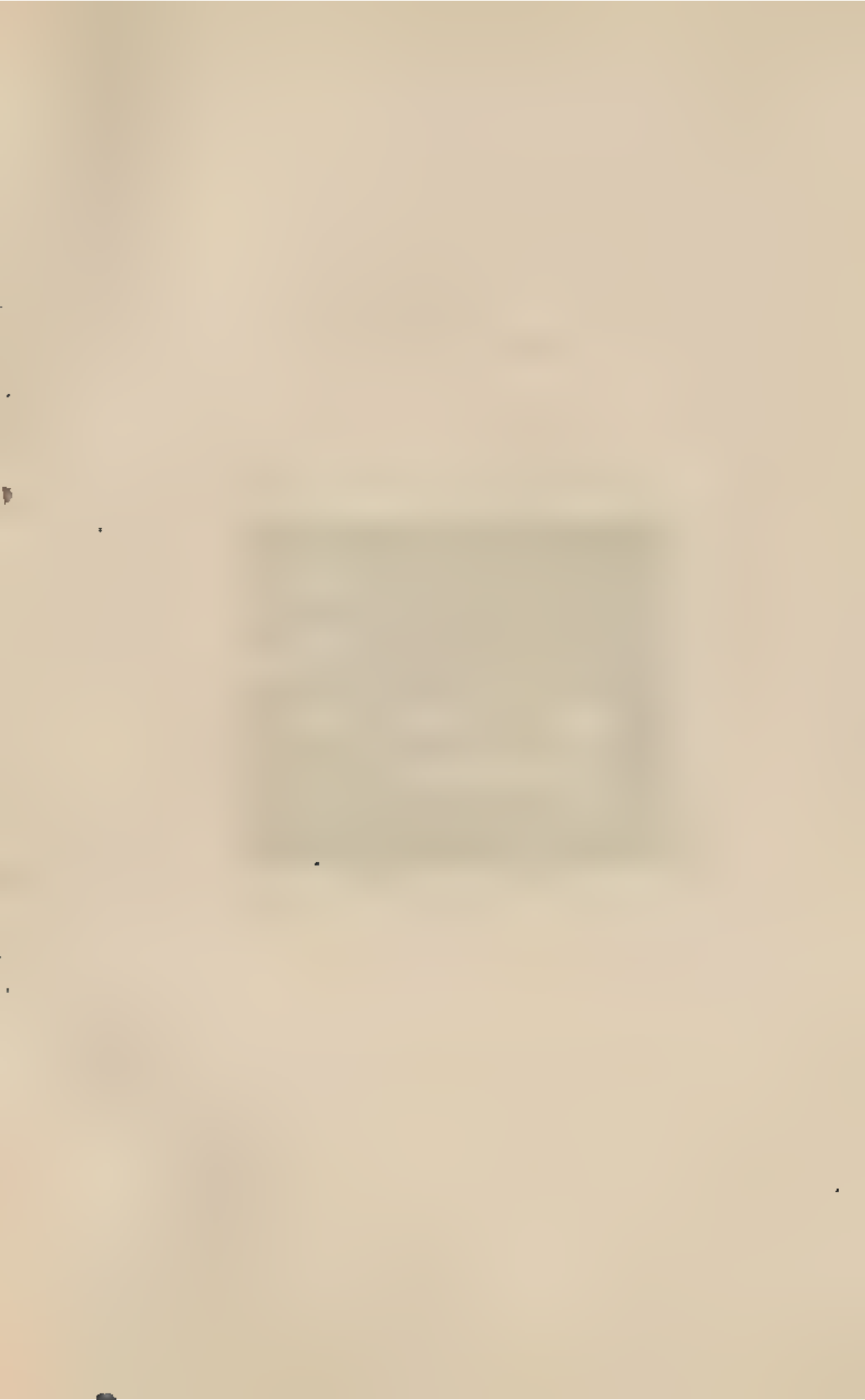
ات نوں داکہ واڈو وچ راونڈ تے آیا۔ اک ہرجس نوں چیک کردیاں اوہی نظر
دور وارڈ دے بونے کول پی۔ اُٹ بڑھی جیسی زانی جالے نما استے پٹھیاں دُعالمی ہتھ چکے تے
سن۔ اوہیاں اکھاں وچ اتھرتے پرے لے نوری۔ ڈاکٹر نے اونوں نورمال تکباتے اُدھنوں
لکا بہویں اوہی موتی مال فیہ توں زدہ ہو گئی اسے رماں دے بستر تے رحما لمبا پیاسی ڈاکٹر
کو پٹ لایا، ایہہ ضرور۔ جسے دے کمر وانی فکے گی۔ اسے سمے ڈاکٹر دیاں نظراں اگے ہالے
تے شاہو دیاں مونجیاں شکلاں پچرن تک پٹیاں۔ ملے دنی واج اوہے کتیں پی۔ ڈاکٹر جی
پرالیں وچ بے تھادے توں دھو ساڈی بانہہ پچرن دا کہنی نہیں جے، ساڈے
اپنے دادھان رکھاتا ۛ

تو جسے کھڈا کڈا واڈو داری کولن، جھلکا۔ دیاں اکھاں باہر لبتاں نیں
اس منہ دے بہرے وارڈ دے اکھیرا کھڈے۔ سدا بہوولی سارے شہر نوں ہے
کھادے وچ گتسی جا رہیا اسے۔

میاں محمد بخش

پنجابی دے عظیم صوفی شاعر میاں محمد بخشؒ ۱۸۳۰ء نوں علاقہ کھڑی دے اک پنڈ چک
ٹھاکرہ وچ میاں شمس الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ میاں شمس الدین حضرت پیر شاہ غازی قلند
دے گدی نشین سن۔

میاں محمد بخشؒ نے مڈھلی تعلیم اپنے والد کو لوں حاصل کیتی۔ غیر سہوال شریف دے
مکتب وچ حافظ محمد علی تے حافظ ناصر دے شاگرد ہو گئے۔ اوہناں کو لوں فارسی، عربی
دے ادب دے ناں مال تفسیر فقہ، حدیث دی تعلیم حاصل کیتی۔ میاں شمس الدین دی وفات
مگہ دوں ادبناں دے وڈے پیر میاں بہاول بخش گدی نشین ہوئے تے حضرت میاں محمد بخش
کشمیر دی سیر نوں نکل گئے۔ ایس سفر دوران آپ نے بزرگاں دے مزاراں اُتے حاضری
دتی تے کئی عالماں کو لوں فیض حاصل کیا۔ جدوں میاں بہاول بخش دا انتقال ہویا تے آپ سجادہ
نشین ہوئے۔ آپ نے ساری حیاتی ویاہ نہیں کیتا۔ آپ ہر ویلے رب دی یاد وچ ڈبے
رہندے سن۔ آپ نے جنوری ۱۹۰۷ء نوں کھڑی شریف وچ وفات پائی۔ آپ نے کل
ستاراں کتاباں لکھیاں جیہناں وچوں سیف الملوک، قصہ سخی خواص خاں، قصہ ہمنصور
شیریں فراد، مرزا صاحبان تے سوہنی مہینوال مشہور نیں۔ پر آپ دے قصہ سیف الملوک
نوں شہرت عام تے بقائے دوام حاصل ہوئی۔ آپ نے ایس قصہ وچ تصوف دے
سنائی بیان کیتے نیں، ناں اختتامی درس دیا اے۔ آپ نے ایس مثنوی وچ عشق داسفہ
بنا کے پیش کیتا، اے نامے زمانے دے دکھ درد اپنے ذاتی دکھ درد بنا کے بیان کیتے نیں۔
ایں توں اڈا پرہیز کوشش تے عمل دی اچھی تے سُچی مثال اے۔ ایہہ حمد اوہناں دی کتاب
تحفہ رسولیہ وچوں لئی گئی اے۔

ح

اَوَّلُ حَمْدِ خُداوندِ تائیں جو خلقت داسائیں
نابودوں جس بُود بنایا ہر اک صورت تائیں

صنعت اُسدی تھیں بھہ ہویا کیا کیڑے کیا با تھی
آپو آپ کرے کم سائے کوئی ہتھیار نہ ساتھی

دو حرفاں تھیں پیدا کیتے لوحِ قلم جگ سائے
اُن فیکون محمد بخشا واہ قدرت نے کائے

پ کرید خواہش کر کے اربع غنم گر کوئی !
ترے قسماں پیدا آتش اوس تھیں رنگ رنگ ہوئی

ہک نیماد ہوئے اوس وچوں نہ اوہ پلے جھکد
ہور نبات حیات : پھلے پھلے جھکد

حیوانات کیتے پھر تریجے صاحب جسمان جاناں
قسم ہزار اٹھاراں کیتی دُنیا تے حیواناں

صورت جُدا جُدا ہر اک دی علم اوئے درج آئی
رنگ رنگ بنے کھانے دیندا ہر ہر جانی

اے کریمائے رحیمائے ستار غفارا
میں بُرے دا بھلیاں پہچھے ہر جا کر چھپکارا

حفیظ تائب

پروفیسر حفیظ تائب ضلع گوجرانوالہ دے اک پنڈ احمد نگر وچ ۱۴ فروری ۱۹۳۱ء نوں پیدا ہوئے۔ آپ دے والد حاجی چراغ دین مدرس سن۔ بال پن دے سبب الحفیظ نے ٹڈھلی تعلیم اپنے والد دے مدرسے وچوں حاصل کیتی میٹرک دا امتحان احمد نگر دے ہائی سکول وچوں پاس کیتا۔ فیروزیندار کالج گجرات توں ایف ایس سی پاس کر کے واپڈا وچ ملازم ہو گئے۔ ملازمت دے دوران آپ نے تعلیم واسلہ دی جباری رکھیا پنجابی فاضل توں بعد بی اے تے ایم اے پنجابی دے امتحانات پاس کیتے۔ واپڈا توں ریٹائرمنٹ لے کے پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ استاد مقرر ہو گئے، ۱۹۷۷ء وچ حج کیتا تے روضہ رسول اُتے حاضری دتی۔ پنجاب یونیورسٹی توں ۱۹۹۱ء وچ ریٹائر ہوئے پرائیس شعبے نال حالے وی سمبندھ قائم اے۔

حفیظ تائب اردو تے پنجابی دے عظیم نعت گوئیں۔ اوہناں دیاں پنجابی نعتاں دا اک مجموعہ یک متراں دی دے عنوان نال ۱۹۷۸ء وچ شائع ہویا۔ اردو نعتاں دے دو مجموعے "صلو علیہ وآلہ" تے "سلمو علیہما" دے ناواں نال چھپ چکے نیں۔ رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم دی نعت گوئی حفیظ تائب دی بچپان اے۔ آپ نے اپنے ذاتی دکھ درد تے سماجی کرب نوں رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم دی ذات مبارک دے دیسے نال پیش کر کے پنجابی نعت وچ اک دکھڑے تے نوکڑے روپ نوں نمایاں کیتا۔ پہلی واری پنجابی نعت وچ گھر دے تے حاجی مٹلے نبی پاک دے واسطے نال کرن دے جتن کیتے نیں آپ پنجابی دے مشہور نقاد دی نیں۔ آپ دے تنقیدی مضموناں دا مجموعہ پُر چھان ۸، ۱۹۷۷ء وچ چھاپے چڑھیا۔ ایس توں اڈا آپ نے پیر فضل گجراتی دیاں نعتاں دا مجموعہ "قطبی تارا" مرتب کر کے شائع کیتا۔

نعت

سوہنسا میں سوہنا ہادی	جہاں انسان دا ہادی
نورِ لیا دن والا مُسل	رحمت و مژدن والا ہادی
اوہیاں خبراں دیندا آیا	آیہیہڑا جیہڑا ہادی
تواں نظامِ انساں توں دے کے	عالمِ نواں دکھایا ہادی
بخش گیا منشورِ اسانوں	حج و خطبہ دیندا ہادی
رب نے نعمت پوری کیتی	قدراں توں چمکایا ہادی
اوہے تھو ویلے دیاں اگال	فاصلیاں دالارا ہادی
حشر دے روز شفاعت کسی	سچے رب دا سچا ہادی

تائبِ مکدی گلِ نمکاسیے
کوئی نہیں اوہدے ورگا ہادی

بابا فرید گنج شکر

بابا فرید الدین مسعود گنج شکر ملتان دے موضع کوٹھیوال وچ جمال الدین سلیمان
دے گھر ۱۱۸۸ عوں پیداموئے۔ آپ دے دادا قاضی شعیب بومہت وڈے عالم سن تے
آپ دی والدہ قمر سم بی بی نیک تے پرہیزگار خاتون سی۔
بابا بی نے مذہبی تعلیم اپنی والدہ کو لوں حاصل کیتی تے بچپن وچ ای زاہد تے عابد
مشہور ہو گئے۔

آپ نے مولانا منہاج الدین ترمذی کو لوں قرآن، تفسیر، فقہ، حدیث تے منطق دی
تعلیم پائی۔ اک دیباڑے تفسیر نافع پڑھو رہے سن پنی حضرت بختیار کاکی نال ملاقات ہو
گئی۔ آپ نے اوہناں دے ہتھ اُتے رحمت کر لئی تے اوہناں توں رومانی فیض حاصل کیا۔
بابا جی نے بغداد، بخارا، سیستان، خراسان، قندھار تے غزنی واسطراختیا کیا۔
بعد وچ دلی چلے گئے تے اپنے مرشد دی خدمت وچ رُجھ گئے۔ غیر مرشد دے حکم نال
ہانسی جا کے دین، اسلام دی تبلیغ کر دے رہے۔ مرشد دے وصال مگروں دلی آئے
تے کچھ چسپرا ایتھے قیام کرن دے بعد اجودھن (موجودہ پاکستان) آ گئے تے ایتھے بہت
سارے لوکاں نوں مسلمان کیا۔ بابا جی نے پاکستان وچ ای ۱۲۰۰ نوں انتقال فرمایا۔
آپ دے مزار اُتے ہر سال ۵ محرم نوں عرس ہوندا اے تے میدا لکدا اے۔

بابا جی پنجابی زبان دے موڈھی شاعر نیں۔ آپ اُچ پدھر دے عالم عظیم صوفی تے
مُبلغ سن۔ آپ نے ہکے ہکے بول لکھے، جیہناں نوں شلوک وی آکھیا باندا اے۔ ایہناں
دے کچھ بول قرآن پاک دیاں آیتاں دیاں عملی تفسیراں تے حدیثاں دے ترجمے نیں۔
آپ دی شادی وچ دنیا دی بے ثباتی، ہجرتے فراق دی کیفیت، قرآن دی سچی تعلیم

تے اخلاقی قدراں دی پہچان دے اُچے نمونے موجود نہیں۔ سوز، گداز تے سادگی آپ
دی شاعری دیاں خرمیاں نہیں۔

شلوک

اُٹھ فسید اوضو ساج صبح نماز گزار
جوسہ سائیں نہ نفیس سوہر کسپ اُتار

فرید اکالے مینڈے کپڑے، کالامینڈاویں
گناہیں بھریا میں پھراں لوک کہیں درویش

رُکھی سُکی کھاء کے ٹھنڈا پانی پی
فرید اوکھ پرائی چوہ پڑی نہ تر سائیں جی

فرید خاک نہ بندیتے، خاکو جیڈ نہ کوہ
جیوندیاں پیراں تلے، مویاں اُپر ہوہ

فرید بے توں عقل لطیف، کالے لکھ نہ لیکھ
اپنے گریوان میں، سر نہیواں کر دیکھ

فرید اکوٹھے منڈپ ماٹریاں ایت نہ لایے چت
مٹی پئی اتولویں کوئی نہ ہو سی رمت

شاہ حسین

شاہ حسینؒ ۱۵۳۹ء نوں نکالی دروازہ لاہور وچ شیخ عثمان دے :
گھر پیدا ہوئے۔ آپ دے دادا کلجس رائے ہندوؤں مسلمان ہوئے سن۔ آپ والد شیخ
عثمان کھڈی داکم کر دے سن۔

شاہ حسینؒ نے ڈھلی تعلیم گھر وچ اسی حاصل کیتی۔ فیر مولوی ابوبکر دے مکتب
وچ داخل ہو کے بارہاں ورھیاں دی عمر وچ قرآن پاک حفظ کیا۔ دنیا دی علوم حاصل
کر ن مگروں حضرت بہلول دریائی گولوں روحانی فیض حاصل کیا۔ آپ ساری رات
راوی کنڈھے کلام پاک دی تلاوت کر دے، سویرے داتا صاحب دے مزار تے
حاضری دیندے تے زہد تے عبادت وچ مصروف رہندے۔

اک دیہاڑے تفسیر مدارک پڑھیاں ہوئیاں آپ اُتے سرستی تے بے خودی طاری
ہو گئی۔ سرستی دا ایہہ عرصہ پنچھی^{۱۵} ورھے رہیا۔ ایس دوران آپ دی ملاقات مادھولال نال
ہوئی۔ جیہڑا آپ دیاں کرامتاں ویکھ کے مرید ہو گیا تے اسلام قبول کر لیا۔ شاہ حسینؒ
نے ۱۵۹۹ء نوں انتقال فرمایا تے اوہناں مگروں مادھولال گدی نشین ہويا۔

شاہ حسینؒ نے پنجابی وچ صرف کافیاں لکھیاں۔

آپ دیاں کافیاں وچ تصوف دے بوہت سارے مستلیاں دا ذکر اے۔
آپ موسیقی دے ماہر سن، ایس پاروں آپ دیاں کافیاں وچ موسیقی کٹ کٹ کے
بھری ہوئی اے آپ نے چرخے نوں علامت بنا کے چرخے دے سارے انگاں دے حوالے
نال بندے نوں نیک عملاں دی تلقین کیتی اے۔ آپ دیاں کافیاں وچ علامتاں دا
تخلیصورت استعمال اے ایس توں اڈسوزتے گداز، ہجرتے فراق تے مت پہاں کلال آپ

کافیاں

(۱)

رَبّا میرے حال دا محرم تُوں
اندر تُوں یس باہر تُوں یس، رُوم رُوم وِچ تُوں
تُوں یس تانا، تُوں یس باتا، سبھ کجھ میسر اتوں
کہے حُیّن فقیر نساں، یس ناہیں سبھ تُوں

(۲)

تی تینوں رب نہ بھلے، دُعا فقیراں دی ایہا
رب نہ بھلی ہو رہ سبھ کجھ بھلی رب نہ بھلن جیہا
سو تاروپا، سبھ پھل ویسی عشق نہ لگد ایہا
ہورتاں نال ہندی کھڈ پندی، شوہ نال کھونگھٹ کیہا
چارے نین گڈا وڈ ہوئے، وِچ وِچو لکھیا
عشق چو بارے پاتھو جاتی ہن تینوں عنم کیہا
آسے دی سونہہ بابل دی سونہہ گل چنگیر دی ایہا
جس جو بن دا تُوں مان کر بند دی سوجل بل تھیں کیہا
کہے حُیّن فقیر سائیں دا، مرناں تاں مانا کیہا

حضرت سلطان باہو

سلطان العارفین حضرت سلطان باہو ۱۶۲۱ء نوں شور کوٹ دے نیڑے اک پنڈ
 قہرگاں وچ اک درویش بازید محمد دے گھر پیدا ہوئے۔ سلطان باہو دی
 والدہ داناں بی بی راستی سی، جس نے سلطان باہو دی تعلیم تے توجیت سوہنے ڈھنگ
 نال ایس طرحان کیتی سی اوہناں نوں تعلیم حاصل کرن لئی کئی مکتب وچ داخل ہون دی
 لوڑ نہ رہی۔ صرف روحانی فیض حاصل کرن واسطے پہلے حبیب اللہ قادری دے مرید
 ہوئے، قیر دلی جا کے پیر عبدالرحمن دہلوی دی صحبت وچ رہ کے روحانی منزلاں طے
 کیتیاں۔

اوہناں نے واہبی بھی داپیشہ اپنایا۔ آپ فارسی تے عربی دے وی اُچے
 عالم سن پنجابی وچ آپ دے صرف ابیات بلندے نیں جیہڑے سی حرفی دی ہیئت
 وچ لکھے گئے نیں۔ ایہو ابیات آپ دی شہرت تے مقبولیت واسبب نیں۔
 آپ نے دین اسلام دی تبلیغ نوں حیاتی دامشن بنایا تے ہزاراں غیر مسلمان
 نوں مسلمان کیتا۔ آپ نے ۱۶۹۷ء نوں وفات پائی تحصیل شکرکوٹ وچ آپ دا مزار روحانیت
 دامن کراے۔

”ابیات سلطان باہو“ پہلی واری ۱۸۹۱ء وچ شائع ہوئے۔ ایہدے وچ ہر
 بند دے چار چار مصرعے نیں۔ ہر بند حروف ابجد دے تریہ حرفاں وچوں کسے نہ کسے حرف
 نال شروع ہوندا اے، ایس لئی ایہناں نوں سی حرفی اکھیا جاند اے۔ آپ دے کلام وچ
 سوز، سرستی، معرفت تے موسیقی موجود اے۔ آپ نے پنجابی شاعری وچ مُرشد دے تصور نوں
 سوہنے انداز وچ پیش کیتا۔ انسان نال محبت تے خدا نال عشق آپ دے کلام دا امتیازی

نشان لے۔ ایس توں اڈ آپ دا کلام بلند سمی، دنیا توں نفرت تے صوفیا نہ مسائل نال
بھریا ہویا اے۔ آپ دیاں فارسی کتاباں دی تعداد ہم ادے لگ بھگ دستی باندی لے۔

ابیتا

الف :- اللہ چنبے دی بوٹی میرے من وچ مُرشد لائی ہو

نفی اثبات دا پانی ملیں ہر رگے ہر حسابی ہو

اندر بوٹی مُشک مچایا حباں پھلن پر آئی ہو

چیوے مُرشد کامل باہو جیں ایہہ بوٹی لائی ہو

جودم غافل سودم کافر سانوں مُرشد ایہہ پڑھایا ہو

سُنیا سخن گتیاں کھل اکھیں، اساں چست مولاول لایا ہو

یکتی جان حوالے رب دے، اساں ایسا عشق کمایا ہو

مرن تھیں اگے مر گئے باہوتاں مطلب نوں پایا ہو

دل دریا سمندروں ڈونگھے کون دلاں دیاں جانے ہو

دپے بیڑے دپے جھیرے دپے ونجھ مہسانے ہو

چوداں طبق دے اندر تنبو وانگوں تانے ہو

جودل دامحرم ہووے باہو سوتی رب پہ کچھانے ہو

نال کنگی سنگ نہ کریئے، گل نوں لاج نہ لایئے ہو

تئے تر بوز مول نہ ہوندے، توڑے توڑکے لے جایئے ہو

کاتواں دے نیچے منس نہ تھیندے توڑے موتی چوگ چکایئے ہو

کوڑے کھوہ نہ مٹھے ہوندے باہو، توڑے سے مناں کٹ پایئے ہو

شاہ مراد

شاہ مراد دی حیاتی دے حالات تے واقعات اُتے ویلے دی کہہ کھلری ہوئی اے۔
 مولابخش کُشتہ ہوراں تے اپنے ”پنجابی شاعراں دا تذکرہ“ وچ ایہناں نوں بارہویں
 صدی ہجری دا اک صوفی طبع بزرگ آکھیا اے۔ آپ خانپور تحصیل و ضلع چکوال وچ
 پیدا ہوئے، آپ دے والد کرم علی شاہ صدیقی خاندان نال تعلق رکھدے سن۔
 حضرت میاں محمد بخشؒ دے بقول مولوی محی الدین محدث ساکن گوڑہ اُتم سنگھ (جہلم)
 آپ دی اولاد وچ چل سن۔

آپ دا کلام پہلی داری ۱۹۰۸ء وچ شائع ہویا۔ آپ فارسی، اردو تے
 پنجابی دے شاعر سن۔

آپ دا کلام بزم ثقافت چکوال نے ”گلزار شاہ مراد“ دے ناں نال شائع کیتا اے،
 جیہدے وچ اٹھ غزلاں تے اک مثنوی شامل اے۔ آپ دے کلام دارنگ ڈھنگ
 پنجابی دی شعری روایت یعنی صوفیانہ سوچ نال بھربا ہو پیا اے، جس وچ سوز تے مستی،
 جوش تے دلولہ موجود اے۔ ایس توں دکھا بیات شاہ مراد، چرخہ تے نور نامہ دی آپ دے
 کلام دے مجموعے نیں، جیہناں وچ تصوف تے معرفت دے مضمون بیان ہوئے
 نیں۔

ابیات / دوہڑے

کدیں نہ کیتو عاقل بندے دل اپنے نوں سائیں دل
بے خبرا تینوں خبر نہ کائی آج کل پرسوں ویسیں چل
عمر پتاسہ دُنیا پانی گھڑی دِج دیندی ساری گل
پل پل دے دِج جَب صاحب نوں کیا کر سیں نہیں آں خون اہل

آرام دتوئی احمد پل پل بل بل تھسیواں	<u>الف</u>
حیات کیتوئی دل نوں آب حیا نی پیواں!	<u>ح</u>
مہار تداڑے بہتو دِج پچھے لائے تریواں!	<u>م</u>
دیدار دکھائے پیارے تاں شاہ مراد سیدواں	<u>د</u>

بالن میتوں برہوں کیتا تے دلیر خبر نہ کائی	<u>ب</u>
جل بل ہوئی ساہو ڈھیری تے واڈ سبھاڈائی	
من انگار چہرا غ جیوں روشن دیکھے سبھ لوکائی	
شاہ مراد جل دیوا ہوویں تاں دیوے یار دکھائی	

علی حیدر ملتانی

علی حیدر ملتانی تارہویں تے اٹھارہویں صدی عیسوی دے اُچے تے سچے صوفی شاعر
 نیں۔ آپ پہلی شعبان ۱۲۹۰ھ دے مطابق ۱۶۹۰ء نوں موضع چوتسہ ضلع ٹوبہ ٹیک
 سنگھ وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد دانان شیخ محمد امین سی۔ آپ نے اُڈھلی تعلیم اپنے
 والد کوں حاصل کیتی تے بعد وچ اپنے عہد دے مروجہ علوم اُتے عبور حاصل کیتا۔
 آپ دے مُرشد دانان خواجہ فخر الدین دہلوی سی۔ آپ اک عرصے تیکر ملتان شہر وچ رہن۔
 سہے۔ اے دولے دے علاقے وچ آپ دے علم، فضل، زہد و عبادت تے ولایت
 دیاں دھماں پند گیتاں سُن تے بوہت سارے لوک آپ کوں ظاہری تے باطنی فیض
 حاصل کرن آؤندے سن۔ آپ ۱۱۹۶ھ دے مطابق ۱۷۷۷ء نوں فوت ہوئے تے چونتر
 وچ آپ دامنزار بنایا گیا۔

آپ مُغلاں دے اخیرے دور دے شاعر نیں۔ وارث شاہ تے بُلھے شاہ ایس حوالے
 نال آپ دے ہم عصر بن دے نیں۔ پنجاب وچ ایہہ عہد ظلم و تشدد سیاسی بے چینی، سماجی
 اُکھڑ پکھڑ، معاشی بد حالی تے قتل و غارت دا دور سی۔ ایس عہد دے دُکھ درد نوں آپ
 نے محسوس کیتا تے لوکاں اندر اپنی شاعری راہیں امن، بھائی پارے، پیار محبت تے انسان
 دوستی دے چراغ روشن کیتے۔ آپ دی شاعری دسویں صدی اے کہ علی حیدر اک درویش صفت
 تے ربّی معرفت وچ ڈُبے ہوئے اُپے انسان تے سچے صوفی شاعر سن۔ آپ دا کلام پہلی
 واری ۱۸۸۹ء وچ شائع ہویا۔ جس وچ سی حرفیاں تے قصہ ہیر شامل اے۔ علی حیدر نے
 مجاز تے حقیقت نوں اک سانجھ وچ پرو دتا اے۔

ابیتا رسی حرفی

الف :- ایتھے اوتھے آساں آس تینڈی آتے آسے تینڈے زور دا ای
 مہیں بھو حوالے تینڈے تینڈے نیس اسان خوف نہ کھنڈے چور دا ای
 توں ای جان سوال جواب بھوسا نوں بول نہ اکھڑی گور دا ای
 علی حیدر نوں ہک تینڈی لے تینڈے باجھہ سائل ہو دا ای

ض :- ضرورت اسانوں کیہی سکھاں بین الاون نوں
 مسطر لگی دل وچ میسنوں پریم دی حرف لکھاون نوں
 رگ رگ تار طنبورے والی ناخن نال و جاون نوں
 راگ دی مالا گل وچ حیدر روپ بجن دگاون نوں

ش :- شوق جنھاں تن یار دا ای سوئی جان دے راہ صیبے نوں
 جنھاں وچ تاں درد نہ اک رتی کیہ جانن قدر طیبے نوں
 جنھاں عشق دی لذت نہ چکھی سوئی روندے وقت نصیبے نوں
 اوتھے میں جیہیاں کسی لکھ دے حیدر کوں پچھدا نام غریبے نوں

بہشت شاہ

بابا بھٹے شاہ وا اصل ناں سید عبد اللہ شاہ سی۔ پربوکاں وچ بھٹے شاہ دے
ناں نال مشہور ہوئے۔ آپ پنڈ اُچ گیلانیاں وچ ۱۶۸۰ء نوں سخی شاہ محمدریش دے
گھر پیدا ہوئے۔ جیہڑے امام مسجد سن۔ اوہ روزگار دے سلسلے وچ ملک وال آتے
تے فیر پنڈ پانڈو کے بھٹیاں وچ آباد ہو گئے۔

بھٹے شاہ نے قرآن پاک اپنے والد کولوں پڑھیا۔ فیر قصور دے عالم مولوی غلام مرتضے
دے مدرسے وچ داخل ہو گئے۔ اوہناں کولوں تفسیر، حدیث، فقہ، منطق تے فلسفہ پڑھیا۔
روحانی تربیت واسطے اوہناں نے لاہور آ کے شاہ عنایت قادری دے ہتھ اُتے بیعت کر
لی۔ بھٹے شاہ نوں اپنے مُرشد نال انساں دی محبت تے عقیدت سی جس دا اظہار بھٹے شاہ
دے کلام وچ مل دا لے۔

بھٹے شاہ نے حیاتی دالاک وڈا حصہ قصور وچ لنگھایا تے کچھ عرصہ لاہور دی رہے۔
بابا بھٹے شاہ ہر ویلے رتی یاد وچ ڈبے رہندے سن۔ آپ ۵۵ سالہ وچ اپنے نابالغ حقیقی نال
جاملے تے قصور وچ امی دفن ہوئے۔

سید بھٹے شاہ عظیم آفاقی صوفی شاعر نیں۔ اوہناں نے اپنے چاراں دا اظہار کافی وچ
کیتا تے کافی دی صنف نوں ایسی اُتے اُڑا دتا۔ کافی توں وکھادہناں نے بارہاں ماہ، اٹھواریں
ستوائے، سی حرفی تے دوہڑے دی تخلیق کیتے نیں پر اوہناں دیاں کافیاں نوں عالمگیر
شہرت حاصل ہوئی جیہناں وچ وحدت الوجود دا نظریہ بیان کیتا گیا اے۔ اوہناں کول جذبے
دی شدت بڑی ترکھی تے لہجے دی ندھڑکی اے۔ ایہدے نال نال اک فطری جوش تے جذبہ
دی نظر آؤندا اے۔ اوہ ظاہر داری تے منافقت توں سخت نفرت کردے پیر اللہ تے اوہدے

آخری رسواں صانا۔ یار کر دے سن۔

ادبناں دی ربان ہسی، برس بھری تے موسیقی وچ ڈبی ہوئی اے۔

کافی

اٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں
ایہہ سون تیرے درکار نہیں
کہتے ہے سلطان سکندر
موت نہ چھڈ دی پیر پیغمبر
سجے چھڈ چھڈ گئے اڈمیر
کوئی ایتھے پائیدار نہیں
جو کجھ کر سیں سو کجھ پائیں
نہیں تے اوڑک پچھتوں تاسیں
نخی کونج ونگوں کر لاسیں
کھنباں باجھ اڈار نہیں
بلیا! شوہ بن کوئی ناہیں
ایتھے او تھے دوتیں سرائیں
سنبھل سنبھل قدم نکائیں
پھیر آون دوجی وار نہیں

○

اٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں
ایہہ سون تیرے درکار نہیں

○

سید وارث شاہ

دیس پنجاب والا یہ عظیم شاعر ضلع شیخوپورہ دے اک پنڈ جنڈیالہ شیرخان وچ ۱۷۲۲ء دے قریب پیدا ہویا۔ آپ دے والد داناں سید گل شیر شاہ سی۔ وارث شاہ نے پہلا اپنے پنڈ دی میت دے امام کو لوں تعلیم حاصل کیتی فیہ قصور جا کے اوس ویلے دے علم مخدوم حافظ غلام مرتضیٰ قصوری کو لوں درس نظامی دی تعلیم حاصل کیتی ایس دوران آپ نے قرآن، حدیث، تفسیر، فقہ، طب، نجوم تے ہور مذہبی علوم حاصل کیتے۔

روحانی تربیت واسطے سید وارث شاہ پاکستان چلے گئے تے بابا فرید گنج شکر ہواں دی درگاہ دے سجادہ نشین دے مرید ہو گئے۔ فیہ مشددی اجازت نال ملکہ مانس پنڈ وچ چلے گئے تے میت دے امام بن گئے۔ امامت دے نال نال شعر آکمن دا شغل وی جاری رکھیا تے "ہیر رانجھا" درگاہ شاہکار تخلیق کیتا۔

جدوں ایہ علاقہ رکھاں دے حملیاں پاروں بد امنی دا شکار ہو گیا تے آپ اپنے آبائی پنڈ جنڈیالہ شیرخان پرت آئے تے ایٹھے ۱۷۹۸ء وچ وفات پائی۔ آپ دا مزار جنڈیالہ شیرخان وچ اسے جتھے ہر سال ساؤن دے مہینے عرس منایا جاتا اے۔ سید وارث شاہ نے اپنے لافانی شاہکار قصہ ہیر رانجھا توں اڈ معراج نامہ، اشتر نامہ، چوڑھٹی نامہ، دوہڑے، باراں ماہ لکھے تے قصیدہ بُدھ شریف دا تر بہ بیتا۔

وارث شاہ نے قصہ ہیر رانجھا ۱۱۸۰ھ مطابق ۱۷۶۶ء وچ تخلیق کیتا۔ ایس زمانے قسے وچ اوہناں جیوندے باگدے ہندے دسدے، دکھاں درداں وچ ڈبے ہوئے پنجاب دی سیاسی، سماجی، معاشی، مذہبی تے تعلیمی صورت حال دے پورے نقش نگار دے نیں۔ شاعری دے اعتبار نال قصہ ہیر رانجھا سب توں اچا تے سچا اے۔ وارث شاہ

وے علم تے فضل دے چراغ میرے ورقے ورقے اُتے روشن نیں تے ایہدا شمار دُنیا
دے بہترین ادب وِچ ہوندا اے۔

منت وزاری کردن برادران

اکھرا بھیا بھاکہ نی تیرے، دیس اپنا چھڈ سدھارناہیں
ویرا امبڑی جایا جاناہیں، سانوں نال قراق دے مارناہیں

ایہہ باندیاں تے اسیں ویر تیرے کوئی ہووڑ چارو چارناہیں
بخش ایہہ گناہ توں بھابیاں نوں کون جیسا جو گناہ لگناہیں

بھائیاں باجھو نہ مجلساں سوہندیاں نی، تے بھائیاں باجھو بہارناہیں
بھائی مرن تے پوندیاں بھجج بانہاں بہناں بھائیاں پرے پروارناہیں

لکھراوٹ ہے کول وسندیاں دی بھائیاں گئیاں جیڈی کوئی ہارناہیں
بھائی دھاؤں دے بھائی سارے نیں بھائیاں باجھو بانہاں سلی یا زہیں

ہاشم شاہ

ہاشم شاہ ۱۱۶۶ھ مطابق ۱۷۵۲ء نوں تھیں میل اجناں ضلع ام تسر دے اک پنڈ بگدیو کلاں وچ حاجی محمد شریف دے گھر پیدا ہوئے۔ روایت اے پی آپ دے والد نے کئی حج کیے سن۔ ہاشم شاہ نے تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ پنڈاں ورھیاں دی عمر وچ متبسم ہو گئے۔ اوس ویلے تیکراوہ کئی زباناں تے علوم سکھ چکے سن۔ آپ تے طب تے علم نجوم وچ وی مہارت حاصل کیتی۔ رمل تے نجوم امر اللہ بٹالوی کولوں سکھیا تے طب دی تعلیم اپنے والد تے چاچے کولوں حاصل کیتی۔

روحانی تعلیم واسطے آپ نے پرنسپل جمال نوں مرشد بنایا۔ آپ معرفت دے اپنے درجے اتے فائز سن۔ درویشی تے فقیری سبھا وچ کٹ کٹ کے بھری ہوئی سی۔ آپ دی شہرت بہار اجمہ رنجیت سنگھ دے دربار تک اپڑی۔ اوس نے آپ دی بڑی آدرجاء کیتی تے سیالکوٹ دے علاقے تھرپال وچ اک جاگیر دتی۔ ہاشم شاہ ہوریں بگدیو توں ہجرت کر کے تھرپال آگئے تے ایٹھے ای ۱۸۲۱ء نوں انتقال فرمایا۔ ہاشم شاہ نے اک بھرویوں علمی، ادبی، عملی تے صوفیانہ حیاتی گزاری اے۔ آپ نے پنجابی، فارسی، عربی تے ہندی وچ شاندار تخلیقی ورثہ چھڈیا اے۔ پنجابی زبان وچ سستی پٹوں، ہیرا رانجھا، سوہنی مہینوال، شیریں فرہاد، قصہ محمود شاہ غزنوی، دوہڑے، ڈیوڑھے، لیلیٰ مجنوں تے سی حرفی لکھی اے۔

آپ نوں شہرت قصہ سستی پنوں پاروں حاصل ہوئی۔ ایس قصے وچ فطری سوز درد تے پیڑ دا بھرواں بیان اے۔ ایس توں آڈ مرقع نگاری، منظر نگاری، کردار نگاری تے جذبات نگاری دے اعلیٰ نمونے موجود نیں۔ ایس قصے وچ زبان تے بیان ہنسکری

بصیرت تے فتنی عظمت موجود اے، نامے پنجاب واسیاں دے دلاں دیاں دھڑکناں
نہیں۔

دوہڑے

رکتھے تہا سکندر دارا اتے جام گیا کت جم دا
تھڑکن دیو جیہناں دی تیغوں اتے دھول پیانیت کم دا
ڈھونڈیاں خاک تہناں نہیں لہدی ایہ جگت بُرا گھر غم دا
ہاشم جان غنیمت دم نوں بھلا کیہ بھیر واسا دم دا
اکے تھاؤں نہ دگیاں ندیاں نہیں اکے طور لوکاں!
اے دل پکڑ دلیری دل دی کر سوچ وچ نہ کافی
زل مل بہن ہمیش نہ بند اتے کیوں نت رہگ بُدائی
ہاشم فتح آسان تہناں نوں جیہناں ہمت یار بُدھائی
اک بہہ کول خوشامد کر دے پر غرضی ہون کیہنے!
اک بے پرواہ نہ پاس کھڑوون پر ہون یار نگینے
کونجاں وانگ ہزار کوہاں تے اوہناں شوق وکھو کھینے
ہاشم سا جن کول ہمیشہ بھانویں وچھڑے ہون مہینے
بے بنیاد کریں بنیاداں توں کھول عستل دی طاقی
جس دن خرچ لبیں گا سارے ایہ خرچ رہگ نہ باقی
سو نمایاں کریں کھڑ فوجاں اتے ذرا نہ رہیں عاقی
ہاشم سمجھ بہو در پیارے توں خاکی پس بن خاکی

خواجہ غلام فرید

خواجہ غلام فرید فاروقی خانوادے نال تعلق رکھدے سن آپ دے وڈو دیکے حجاز مقدس توں ہجرت کر کے پہلاں سندھ تے فیر ملتان وچ آباد ہوئے۔ بعد وچ ڈیرہ غازی خیل دے اک پتہ مٹھن کوٹ وچ آن وے۔ کجھ چرایہہ خاندان بہاولپور دے اک پنڈ چاڑاں وچ وی رہیا۔

خواجہ غلام فرید ۱۸۴۵ء نوں خواجہ خدابخش دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ داتاریخی ناں خوشید عالم سی۔ آپ نے اٹھاراں ورہیاں دی عمر وچ قرآن پاک حفظ کیتا۔ فیر بہاولپور دے نواب صادق محمد دی درخواست اُتے آپ احمد پور شرقیہ دے محل وچ چلے گئے تے او تھے مولانا قائم الدین تے ملک غلام محمد کو لوں دینی تے دُنیادی علوم حاصل کیتے۔ آپ تاسیخ جغرافیہ، تقویم، طب تے فلسفہ دے دی ماہر سن تے کئی زبانیں اُتے عبور رکھدے سن۔ آپ نے اپنے وڈے بھرا خواجہ فخر الدین فخر جہاں کو لوں روحانی تعلیم تے تربیت پائی تے وڈے بھرا دی وفات مگروں گدی نشین ہوئے۔ آپ عبادت گزار، خلوت پسند تے قدرتی نظائیاں دے ولادہ سن آپ نے ۱۲۷۵ھ نوں حج دی سعادت حاصل کیتی اخیر ۲۴ جولائی ۱۹۰۱ء نوں ایس فانی دنیا توں کوچ کر گئے۔ آپ دامرا مٹھن کوٹ وچ اے، جتھے ہر سال عرس ہوندا اے۔

خواجہ صاحب اُچ پڑھڑے صوفی شاعر سن۔ آپ نے اپنے خیالاں، سدھراں تے جذباتاں دا اظہار کافی دی صنف وچ کیتا اے۔ آپ نے کافی نوں ٹیسی اُتے اپڑ دتا اے۔ آپ دیاں کافیاں وچ مسئلہ وحدت الوجود، روہی دے منظر، حیاقی و فلسفہ، مُرشد و المتصوُّف فطرت پسندی، عبادت تے ریاضت تے ربوبیت دے سوہنے مضمون موجود نیں۔ آپ

نے خوبصورت سے مٹھری زبان ورتی اسے جیہدے وچ موسیقی دا عنصر اگھڑواں اسے۔

کافی

ہر صورت عین عیان آیا	بن دلبر شکل جہان آیا !
کہتے تھے نوح کتھاں طوفان آیا	کہتے آدم تے کتھے شیث نبی
کہتے یوسف وچ کنعان آیا	کہتے ابراہیم خلیل نبی
کہتے موسیٰ بن عمران آیا	کہتے زکریا کتھے یکے اے
کہتے اسد اللہ فریشان آیا	بوکرہ عشر عثمان کتھاں
کہتے مرشد فخر جہان آیا	کہتے حسن حسین شہید بنے
محبوب سجھے مقبولان دا	کہتے احمد شاہ رسولان دا
سلطاناں سر سلطان آیا	استاد نفوس عقولان دا

خاموش مشرید اسرار کنوں
چپ بے ہودہ گفتار کنوں
پر غافل نہ تھی یار کنوں
ایہو لاریبی فرمان آیا

مولوی غلام رسول عالمپوری

مولوی غلام رسول ۱۸۴۹ء وچ پنڈ عالم پور تحصیل دسوہہ ضلع ہوشیار پور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والداناں میاں مراد بخش سی، جیہڑے قوم دے گجر سن۔ مولوی غلام رسول نے مڈھلی تعلیم مولوی حامد کولوں حاصل کیتی۔ فیر پنڈ غازیاباں دے مولوی محمد عثمان کولوں اردو، فارسی تے عربی پڑھی۔

جدوں سلوک دیاں منزلاں طے کرن دا خیال آیا تے درگاہ حضرت نظام الدین اولیاء دلی دے سجادہ نشین دے مرید ہو گئے تے اوہناں کولوں روحانی فیض حاصل کیتا۔ کجھ عرصہ پنڈ میر پور وچ مدرس وی رہے۔ فیر ملازمت چھڈ کے مسیت دی امامت تے حکمت اختیار کر لئی ۱۸۷۳ء وچ احسن تقصص ورگاشا ہکار تخلیق کیتا۔ ایس توں اڈ داستان امیر حمزہ، سستی پنوں تے درد بھریاں چٹھیاں لکھیاں۔ آپ دے کلام وچ ہجرتے ذائق دے بھانجھڑ مچدے نیں، درداں تے پیڑاں دے لبو نکلدے نیں۔ ہاداں تے کراباں دے دھونیں دھندے نیں۔ آپ نوں عربی تے فارسی زبانناں اُتے عبور حاصل سی۔ ایس لئی آپ پنجابی قصیاں وچ پتھے موزوں سمجھدے سن عربی تے فارسی دے لفظ استعمال کر دے سن۔ ایہ وجہ اسے پئی آپ دے کلام وچ عربی تے فارسی لفظاں دی درتوں بوہت زیادہ اے۔

آپ دے کلام وچ فصاحت، بلاغت، اُچ خیالی تے روانی سبھے کجھ موجود اے۔ اپنے ۱۸۹۲ء وچ وفات پائی تے اپنے پنڈ عالمپور وچ ای دفن ہوئے۔ آپ دے کلام وچ منظر نگاری، جذبات نگاری تے کردار نگاری توں اڈ بجزئیات نگاری دے سچے نمونے ملدے نیں۔ آپ قادر الکلام شاعر سن۔ زبان تے بیان اُتے عبور رکھدے سن۔

حضرت یوسف علیہ السلام اپنی ماں دی قبر تے

قبر یوسف دی مادر سدی راہ وچ ظاہر ہوئی

اچھلایا دل رویا یوسف دا ویکھ میرا دکھ مائی

ویکھدیوں جے درد میرے نوں جھل نہ سکدی غم نوں

دل پتھر پھٹ پڑے ہوئے میرے دیکھ الم نوں

دکھ میرے دے لے پنڈے دُور دُراڈیاں واناں

دل پر غم تن دکھیں بھریا جگر بلیسنیاں لاٹاں

اے مادر فرزند تیرا میں جو نازاں وچ پلایا

پر دیساں دے پنڈھ دُور اٹے ظلموں بدھا چلایا

میں وچ گود تیری شکھ پاتے دکھ پئے اج بھالے

دید پدر تھیں طالع ٹٹے وچھڑ گئے پیارے

پر دیساں وچ بنھ لے چلے مینوں لوک پرانے

ہو پر دیسی میں تڑ چلایا درد جب گزروں کھاتے

اے مادر میں تیرا جاندا میریاں شند مہاراں

ناقمہ دھرے قدم دل دکھیں بھری غماں دیاں بھایاں

ویکھ میرا دکھ چھیکڑ داری میں مڑ ملنا ناہیں

فاک و تدم تھیں گئی نصیبوں زار رویاں آہیں

انہاں مکانات تے مڑ میری پھیر نہ ہونی پھیری

نہیں نہیں مڑ دوسے میرے فاک و تدم تیری

ثریت پاک تیری دی دیدن میتھیں پتی پریرے
کیہ جاناں میں ہوسن میرے کس دھرتی وچ ڈیسے

واہ دردا میں چھوڑ سدھاناں توڑ اجزا صبر دے

ایہہ گل بول شتر تھیں جھڑیا قدماں وچ قبر دے

دیکھ مائی میں سنگل گل وچ ہتھ پیاں ہتھکڑیاں

بٹھ شایا پکڑ شتر تے گھت پیراں وچ ہڑیاں

نال فریب پدر تھیں مینوں جنگل دیر لیا تے

دیر کلمے دکھ پچائے قہر غضب سر چائے

ماریا مینوں دیریاں وانگوں تے وتیاں ایدائیاں

کھج جنگل وچ کنڈیاں اندر پکڑ چیراں لائیاں

کرنگا وچ کھو ہے ٹٹیا اتوں سنگ چلا تے

کرواناں پر دیسیاں تائیں ہوندے نل سدھائے

دیکھ مصیبت جو میں گزری میں چلیا کنعاناں

اج وداع ہن خبر نہ آگے یکمہ سر پیے جہانوں

استاد عشق لہر

استاد عشق لہر داناں پنجابی شاعراں دی اویں معتبر تے مان جوگ پیڑھی دے شاعراں وچ
سرکڈھواں ناں اے، جیہناں عظیم اسلامی مملکت پاکستان حاصل کرن دی جدوجہد دے
دوران اپنیاں ساریاں تخلیقی قوتاں ایس اُچے مقصد واسطے وقف کر چھڈیاں سن۔ آپ لاہور
وچ میاں خواجہ دے گھر ۱۸۶۹ء نوں پیدا ہوئے۔ اصل ناں چراغ دین سی آپ چوہڑہ مفتی
باقر لاہور وچ رہندے سن۔

۱۸۵۷ء دی آزادی دی جنگ مگروں تحریک خلافت، غازی علم الدین شہید،
مسجد شہید گنج تے جلیاں والہ باغ دے سانچے دے حوالے نال پنجابی مسلماناں وچ اک نویں
لہر پیدا ہوئی۔ غیر جدوں قائد اعظم دی راہنمائی وچ علامہ اقبال دے سُفنے دی تعبیر پاکستان
دے رُپ وچ اک حقیقت بن کے سامنے آؤن لگ پئی تے لاہور دے تاریخی اقبال پارک وچ شاہد نوں پاکستان
دے قیام دی قرارداد منظور ہو گئی۔ اوس سہ توں پنجابی شاعراں، اویباں تے دانشوراں دیاں سوچاں تے فکراں
دے رُخ پاکستان نوں قائم کرن ول مڑ گئے۔ اوہناں شاعراں وچ استاد عشق لہر داناں سب توں اُچالے۔
ڈاکٹر شہباز ملک دے مطابق ملک لال دین قیصر، کریم امرتسری، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر،
محمد دین میر، ظہیر نیاز بیگی، داتم اقبال، داتم، محمد بخش مسلم، امام دین مجاہد، صحرائی گورداسپوری،
طالب جالندھری، ملک عطا، اختر لاہوری، حافظ امرتسری، جوگی جہلمی، حکیم ناصر، چراغ دین
جونیکے، میراں بخش واقف، فیروز دین شرف، عبد الغفور اطہر، اطہر نظامی، مولیٰ امرتسری،
نقشب ہاشمی تے اسماعیل متوالا دے ناں ایس سلسلے وچ ذکر دے قابل نیں۔ استاد عشق لہر
ہوراں لے بھانویں ظاہری علوم حاصل نہیں کیتے پر اللہ تعالیٰ نے اوہناں نوں روشن دماغ
دتا سی۔ آپ میاں فضل دین دے شاگرد سن۔ کجھ چہرے کیوجہ شاپ وچ ملازمت کیتی۔

فیروز گارو دے سلسلے وچ بصرہ تے افریقہ چلے گئے۔ ۱۹۳۹ء وچ ریٹائر ہوتے تے ۲۶ نومبر ۱۹۴۸ء نوں وفات پاتی۔

آپ برصغیر دے مسلماناں واسطے آزادی دی تڑپ دل وچ رکھ دے سن۔ زبان صاف ستھری تے شہری پنجابی شعراں وچ درندے سن۔ ادھناں دیاں کتاباں برطانوی اقبال، گل تے عاشق، دامن حضرت یوسف، پنجابی نظم، غیرت دا جھگڑا، نعمتہ پاکستان عشق دی لہر، لوہیتاں مشہور نہیں۔

کلام عشق لہر

مولا کریم کرہند دے حال اُتے مسلمان ایہدا مسلمان ہووے
دلوں کدھ کدورتاں ساریاں توں اک دوسر توں قربان ہووے
سارے فیصلے ہوں قرآن اُتے اگے وانگ اسلام دی شان ہووے
عشق لہر کہہ نبی دا واسطہ اچی ایس ملک اندر پاکستان ہووے

دل دریا سی دولتاں روڑ حدے رہے ایہہ نہ سوچیا کجھ بچالیے
پانی وانگ جیہناں ساڈا مال پیستا ہُن اوہ کہن غلام بنا لیے
سُئی چنگ حریفان نے وچ لکھاں بھانبر بھیڑ کیا کیوں بچالیے
چڑھیا بھر نفاق دا مارٹھاٹھاں لاوے ڈھانہ بنھ بنا لیے
بیڑی قوم دی گھن گھیر اندر چپو ونج مہانیوں لالیے
غیراں نال نہ نبھدی اسے بھانی والی حصہ اپنا ونڈ ونڈا لیے
ڈھے بیراں دا دکڑیا کجھ ناپس چُن چُن جے جھولی وچ پالیے
عشق لہر سب مشکلاں حل ہوون پاکستان جے کدے بنا لیے

احمد علی سائیں

احمد علی سائیں ۱۸۵۹ء نوں پشاور وچ پیدا ہوئے آپ دا اصل ناں احمد علی سی تے ماں بولی پشتو سی۔ اوہناں واجبی تعلیم حاصل کیتی۔ طبیعت وچ لا اُبالی پن سی ۱۹۱۸ء وچ راولپنڈی آگئے۔ فیر ساری حیاتی ایسے شہر وچ گزار دی۔ شاعری وچ اُستادِ مضمودے شاگرد ہو گئے۔ طبع موزوں سی ایسی لمی بوہت چھیتی شعر اکھن لک پئے۔

پوٹو بار وچ خاص طور تے سارے پنجاب وچ عام طور تے اوہ بیت بازی تے چور بگیاں پاروں بوہت مشہور نیں۔ سائیں ہریرا انجیری عمر۔ پشاور ٹرگئے تے اوہ تھے ای ۱۹۲۷ء نوں وفات پائی۔

احمد علی سائیں ہوریں اک فطری تے پیدائشی شاعر سن۔ اوہناں نے پہلاں فارسی تے پشتو وچ شاعری کیتی، پر راولپنڈی آکے پنجابی زبان دارس تے مٹھاس اوہناں دی تخلیقی قوت اُتے کھل گیا۔ اوہ اپنا کلام زبانی یاد رکھدے سن تے شائع کراڈن دے خلاف سن۔ پہلی داری اوہناں دا کلام ۱۹۲۱ء وچ سائیں دی بخت دے ناں نال شائع ہویا۔ بعد وچ ”کیات سائیں احمد علی مرحوم“ دے عنوان نال اک کتاب ۱۹۴۹ء نوں گجراتوں چھپی۔ اوہناں دی اک ہور کتاب ”تھنہ کمال“ دی چھپ چکی اے۔

سائیں ہوراں دے شاگرداں وچوں پیر فضل گجراتی، جوگی جہلمی، مرزا عبد الکرم تے غلام نبی کمال دے ناں مشہور نیں۔

آپ دے کلام وچ سادگی، رس، سوز، رندی تے مستی پوری طرحاں مچھپ ہوئی اے۔ ایس توں دکھ تصوف تے اخلاقی مضمون وی سائیں دی شاعری دے خاص موضوعات نیں۔ کلام وچ پختگی تشبیہاں تے استعارے تے رزمہ محاورے دی بندش کمال دی اے

سی حرفی / اہریتا

الف۔ اڑی خودی تکبر نہ کر بندے، دس تُوں تے تیرا ممکن کہتے
 اوہ دارا سکندر نمرود مٹ گئے دس اوہناں دا نام شان کہتے
 جس دے تخت نوں پریاں اڈاندیاں سن وڈی شان والا سلیمان کہتے
 سایاں موت نے مارناہ کیتا مالک حکمت اناہ لقمان کہتے

ل۔ لٹک کیا کچھ عشق دے بول دی اے ایہہ ہال دا جانے منصوبہ جانے
 بن بینائی کچھ نظر نہیں آسکدا حال زرگس دا چشم رنجور جانے
 کیسی تپش بے سخن دے جلویاں دی اس نوں بجائے کلیم یا طوبہ جانے
 سائیاں پار دے کندھے دی یاس حسرت گھریا شوہ وچ بیڑی دا پور جانے

د۔ دکھ جتھے او تھے سکھ ہوندا، جتھے سکھ او تھے دکھ ہزار نالے
 جتھے غم او تھے شادمانیاں بھی، جتھے شادی او تھے غم اغیار نالے
 جتھے دل ہوندا سارا جسم او تھے، جتھے عشق او تھے شور شار نالے
 سائیاں ایہہ بھی رسم قدیم دی اے جتھے گل ہونے او تھے خار نالے

پیر فضل گجراتی

اصل ناں فضل حسین سی گجرات دے دسٹیک سن۔ ایس لئی علم تے ادب دی دنیا وچ
فضل گجراتی دے ناں ناں مشہور ہوئے۔ ۱۸۹۷ء نوں پیر مقبول شاہ دے گھر پیدا
ہوئے جیہڑے صوفی بزرگ شاہ دولہ دریائی دے سجادہ نشین سن۔

پیر فضل نے مڈھلی تعلیم جس وچ قرآن پاک توں وکھ عربی تے فارسی دیاں کتاباں سن
اپنے والد کولوں پڑھیاں۔ بعد وچ میٹرک ۱۹۱۷ء وچ پاس کیتا تے اسلامیہ کالج لاہور وچ
داخل ہو گئے۔ فیر گھر وکی مجبوریاں پاروں تعلیم ادھوری چھڈ کے میونسپل کمیٹی گجرات وچ
ملازم ہو گئے۔ ایستھول ای پرنٹنڈنٹ دے عہدے توں ریٹائر ہوئے تے ۲۲ اگست
۱۹۷۲ء نوں انتقال فرمایا۔

پیر فضل گجراتی نوں بال پن توں امی مذہبی، علمی تے ادبی ماحول میسر سی۔ مرزا
نثار حسین مبصر نے اردو تے احمد علی سائیں ہوراں نے پنجابی وچ شعر لکھنے سکھائے۔
تھوڑے عرصے وچ امی پیر فضل گجراتی پنجابی غزل دی فکری تے فنی اعتبار ناں شناخت
بن گئے۔ آپ دے کلام وچ بے پناہ روانی، سخیل دی اچی اڈاری تے سوچ دی
ڈونگائی موجود اے۔ نوکلے استعارے سوہنیاں تشبیہاں تے معنی خیز رمزاں آپ دی غزل
دیاں ٹومیاں نیں۔

آپ نے غزل توں وکھ عقیدت تے محبت بھریاں نعتاں وی لکھیاں نیں۔
جیہناں وچ روایتی مضمون بیان کرن دی تھاں نویاں سوچاں تے نویں مہاژ موجود
نیں۔ آپ دیاں نعتاں دا مجموعہ ”قطبی تارا“ دے ناں ناں چھاپے چڑھ چکیا اے۔ آپ
دیاں غزلاں دے دو مجموعے ”ڈونگھے پنڈے“ تے ”ٹکوراں“ چھپ کے لوکائی توں

مقبولیت دہی سند حاصل کر چکے ہیں۔

پیر فضل گجراتی پنجابی دی شعری ریت وچ اک عظیم غزل گو دے حوالے نال
سدا جیونڈے رہن گے۔

غزل

کیہ ہویا سینہ ونھ گیا یا جگر اساڈا چیر گیا
ایہہ خوشی اسانوں تھوڑی اے نہیں خالی تیر گیا
گل میری بہت کیتی اے اک نویں لباساں والے نے
ایہہ لیراں لتھا کدھرے دا کیہ چمیر واکوں لیر گیا
جد و بچھن میرے سوہنے نوں سوہنے شرمندہ ہون پئے
گنتی وجدی پھوک چراغاں نوں اوہ جدھر مہریر گیا
اکھاں وچ ڈوسے متی دے خوشیاں وچ لوہے آؤن پئے
اک جھٹ کھلوتا کول جدھے اوہ بدل اوہی تقدیر گیا
بس اوہ دنیا تے دین دیاں قسداں توں ہوا زاد گئے
پا اپنی زلفت مسل دی اوہ جہناں نوں زنجیر گیا

دل سونا مٹی نال گیا جد سوتے نوں ہتھ پایا میں
 ادہ ہتھ وچجے کے مٹی نوں مٹی نوں کہ اکیر گیا
 کے کول پہا کے فضل کہی میر دل دیاں گلاں سنیاں نہ
 میں مایا ہو یاد دے رہوں وچج گھت دیر گیا

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر گوجرانوالہ شہر دے اک کشمیری خاندان وچ ۵ جون ۱۹۰۰ء نوں پیدا ہوئے آپ دے والد حکیم لال دین سن، جیہڑے گوجرانوالہ دے مشہور حکیم سن۔
 فقیر محمد فقیر نے مولوی رمضان کولوں قرآن پاک پڑھیا۔ فیروز قاضی نذیر حسین کولوں عربی فارسی تے منطق دی تعلیم حاصل کیتی۔ طب آپ داجدی پشتی پیشہ سی۔ ۱۹۱۵ء وچ بیرک کالج لاہور دی بیارٹری وچ ملازم ہو گئے۔ کچھ عرصہ مگر ”سر والد پئے“ حکمت شروع کر دتی تے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر تہہ ہور ہوئے۔

حکمت چھڈ کے لاہور آ گئے تے ٹھیکیداری شروع کر دتی پاکستان دن تحریک وچ حصہ لیا تے پنجابی زبان تے ادب دی خدمت نوں اپنا مشن بنا لیا۔ سبھ توں پہلاں اک رسالہ ”پنجابی“ دے ناں نال جاری کتا۔ فریادیں پنجابی ادبی اکیڈمی، ”سورتال جڑ گئے“ تے دن رات اکیڈمی دی ترقی خاطر کم کر دے رہے۔ آپ نے نہ صرف پنجابی وچ مضمون، شاعری تے کتاباں لکھیاں گوں دوجے عالماں تے فاضلاں کوں وی پنجابی وچ لکھوایا۔ آپ نے بھرویں علمی تے ادبی حیاتی گزاری۔ اخیر ۴۷، ۱۹۷۰ء نوں وفات پائی۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں نکلے عمرے ای شعر کہتے شروع کر دتے سن۔ شاعری وچ منشی ابراہیم عادل آپ دے استاد سن۔ آپ نے شاعری دی ہر صنف وچ طبع آزمائی کیتی۔ آپ نے غزل، نظم، نعت، مثنوی، دوہڑے تے رباعیاں لکھیاں۔ پر آپ دیاں رباعیاں بہت مشہور ہوئیاں۔ ایس پاروں آپ نوں پنجابی دامن خیم آکھیا جانا اے۔

آپ اچے تے سچے نقاد، محقق تے مرتب وی سن۔ آپ نے بہت ساریاں کتاباں مرتب کر کے شائع کیتیاں تے ایس طرحاں آپ دیاں کوششاں پاروں کلاسیکی ادب ضائع

ہوں توں بچ گیا۔ آپ دیاں لکھتاں وچوں ”مواتے“ نیلے تارے۔ ”رباعیات فقیر“ چنگیاٹے
 ”صدائے فقیر“ پاٹے گلہیں: ”بیخ ہادی“ تے مہکے پھل ”مشہو نہیں۔“

غازی تے شہید

اللہ دے قلعے فولادی نہیں دل جگرے پاک جواماں دے
 ایہہ مان نماں لکھاں دادر دی دکھیاں انساناں دے
 راکھے رب آپ بنائے نہیں ایہہ دوویں مالاں جاناں دے
 وارث نہیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید آسماناں دے

گل حقی توں سردارن دی ایہناں دی ریت قدیمی اے
 ضرب ایہناں دی فرعونان لئی موسیٰ دی ضرب کلیسی اے
 ایہہ جاناں وار نہاندے نہیں کیتے ہوئے قول زباناں دے
 وارث نہیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید آسماناں دے

بھوتے ہوئے خونی ظالم دا ایہہ نام نشان مٹاندے نہیں
 ایہہ راکھے نہیں مظلوماں دے ظالماں دیاں اکھیاں لاسندے نہیں
 بن بہندے سنگر ساتھی نہیں ایہہ جھوٹے شان گماناں دے
 وارث نہیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید آسماناں دے

ایہہ چڑھ کے چڑھ دے طوفاناں دے وانگر چڑھ دے جانے نہیں
 لڑ پین جے نال پہاڑاں دے مُڑ لڑ دے لڑ دے جاندے نہیں
 جانیاز دھنی تلواراں دے ایہہ مرد جبری میہ اتاناں دے
 وارث نہیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید اسماناں دے

حکیم شیر محمد ناصر

حکیم ناصر ہوراں دا اصل ناں شیر محمد سی۔ ناصر تخلص کر دے سن۔ پیشہ حکمت سی ۱۹۰۸ء نوں حکیم الدین سندھو دے گھر لاہور شہر وچ پیدا ہوئے۔ بارہاں سالانہ دی عمر وچ قرآن مجید حفظ کیتا تے نال نال اپنے والد کوں حکمت دی سکھدے رہے۔ بعد وچ طبیہ کالج لاہور توں حکیم عازق دی سند حاصل کیتی۔ مزنگ لاہور وچ اپنا مطب کھولیا تے آخری ساہتیک انسانیت دی خدمت کر دے رہے۔ حکمت دے نال نال شعر و شاعری دا مشغلہ جاری رکھیا۔ استاد فیروز ہوراں کوں اصلاح لئی تے بڑی چھیتی حکیم ناصر لاہور دیاں علمی ادبی محفلاں تے مشاعریاں دی چند جان بن گئے۔

۴ جنوری ۱۹۷۲ء نوں دل دا دورہ جان لیوا ثابت ہویا تے خالق حقیقی نال جا ملے۔ حکیم شیر محمد ناصر پنجابی شعری ریت وچ نویں خیالاں، نویاں سوچاں تے نویں مہاڑاں دے نمائندہ شاعر نیں۔ آپ دے کلام وچ نویاں ادبی، سیاسی، سماجی تے معاشی تحریکاں دے نقش دی پردے میں تے پنجابی دی کلاسیکی شعری روایت دے پرچھاٹریں دی ایس طرحاں حکیم ناصر ہوراں نوں قدیم تے جدید شاعری دے سنگم دا شاعر اکھیا جاسکدا اے۔ آپ دی شاعری کلاسیکیت تے جدیدیت وچ کار مضبوط پُل دا کم دیندی اے۔

۱۹۶۱ء وچ آپ دیاں غزلاں تے نظماں دا مجموعہ ”سحر اسُورج“ چھاپے چڑھیا۔ ایہ توں دکھ اپنی بولی تے اپنا اصلا ”دو جہا مجموعہ“ اے۔ تحریک پاکستان دے حوالے نال حکیم ناصر نے آزادی دی جوت جگاؤن تے مسلم تشخص نوں ابھارن لئی بوہت ساریاں نظماں لکھیاں ایہں طرحاں پاکستان بناؤن وچ آپ نے قلمی حصہ پایا۔ ایہ توں اڈ پنجابی زبان تے ادب دی خدمت آپ دا مشن سی۔

اپنی سہان

گوں مسلم میں دنیا سے وچ توں اللہ دا جانی بن
 نبیؐ تو عہد دا بانی تیرا، توں وی توحید دا بانی بن
 دین تیرے کوئی پس نہ جگتے توں وی تے لاثانی بن
 بندہ رب دا نبیؐ دی اُمت تے عامل قرآنی بن
 جد تیری دُنیا دی آگو توں وی امام زمانی بن

نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی مکرانی بن
 سب کچھ ہوندیاں سب توں پہلاں توں اک پاکستانی بن

دُنیا مادے تے پی مادی تیرے ہتھ روحانی جیناں
 چن دے اندر جا کے وی تے لوکاں ہونا یس تیرا جیناں
 تینوں کٹھا کرنا پیناں اسے، لوکی جو پتے ڈوٹھن چیناں
 رسکاں وچ سکندر مرسی آب حیات خضر ہے پیناں
 ہتھیں دی کچھ کر دے شیرانہ توں شیر نہ بانی بن

نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی مکرانی بن
 سب کچھ ہوندیاں سب توں پہلاں توں اک پاکستانی بن

چن سورج توں پہلاں ہالی کر لے توں دھرتی دی سیوا
 دنیا دی ایہہ ریت ای پئی سیوا دا بلدا تے میوا
 قوماں دی مندری دا ہیرا توہیں اک انملا تھیوا
 تک خاں اپنے وڈیاں وے کھہے سی اوہناں دا شیوا
 اپنا آپ سہان کے ناصر توں جو ہیں اوہ جانی بن

نہ پنجابی نہ سرحدی نہ سندھی مکرانی بن
 سب کچھ ہونڈیاں سب توں پہلاں توں اک پاکستانی بن

دائم اقبال دائم

دائم اقبال دائم ۱۹۰۹ء نوں ضلع گجرات دے شہر منڈی بہاء الدین دے نیڑے موضع واسو وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد دانا غلام محمد سی۔ دائم نے پرائمری اپنے پنڈ وچ تے دسویں جماعت تیک تعلیم منڈی بہاء الدین دے اسلامیہ ہائی سکول وچ حاصل کیتی۔ پگھر وکی مجبوریاں پاروں میٹرک دا امتحان نہ دے سکے تے اپنے ول دناں رل کے اپنا آیا بانی پیشہ کھوہ کڈھن دائم شروع کر دتا۔ شاعری وچ آپ دا کوئی استاد نہیں پر روحانی طور تے مولانا روم تے علامہ اقبال توں بوہت متاثر سن۔ آپ نے علامہ اقبال نال ملاقات دا شرف وی حاصل کیتا۔

دائم اقبال دائم اک عوامی شاعر سن۔ آپ دے من وچ آزادی دی تڑپ موجود سی۔ ایس لئی تحریک پاکستان وچ عملی تے قلمی حصہ لیا۔ اخیر ۱۳ اکتوبر ۱۹۸۳ء نوں وفات پائی۔ دائم اقبال دائم نے مذہبی، اخلاقی، سماجی، سیاسی تے روحانی موضوعاں اُتے دے لگ بھگ کتاباں لکھیاں جیہناں وچوں کسبل پوٹس، شاہنامہ کربلا، ابراہیم اڈھم، پاک شمشیر آئینہ معرفت، سکندر تے قلندر، دل دریا دیاں موجاں، سوہنی سرکار، قصص الحسنین، ہلی مجنوں، ہیریاں، شکوہ پاکستانی و جواب آسمانی وکر دے قابل نیں۔

دائم اقبال دائم اک درویش تے سیلانی شاعر سن۔ آپ دے کلام وچ عشق حقیقی تے مجازی اک دوجے نال رے ملے وکھالی دیندے نیں۔ آپ نے شاعری راہیں لوکاں اندر اخلاقی تے مذہبی قدراں نوں کھلاریا۔ ایس توں اڈ لوکاں دے دکھ درد تے مسائل نوں شاعری دا موضوع بنایا۔ آپ نے استحکام پاکستان دے حوالے نال وی نظماں تخلیق کیتیاں۔ آپ نے نظم توں آڈن شروع وی لکھیا۔

توقیر حسین رضی

زندہ باد تے ابد الابد روشن لازوال توقیر حسینؑ دی اے
ترجمانِ لسان القرآن جس دا شان آیہ تطہیر حسینؑ دی اے

غوثِ قطب قلندر اسیر جس وچ ادھ زلف زنجیر حسینؑ دی اے
علمِ عشق حیا صفا محبت صبر فقر جا گیر حسینؑ دی اے

ہر ذرہ کائنات دے وچ سینے بھری ہوئی تاثیر حسینؑ دی اے
بنین، چرخ، ابر، باراں، قمر، انجم روز و شب تفسیر حسینؑ دی اے

خون برسد اوچ تاریخی آدم سُرخ پوش تحریک حسینؑ دی اے
عشق وستی دی دیکھ تدبیر سازی دستگیر امیر حسینؑ دی اے

جانے مہر نبوت توقیر جس دی ادھ توقیر توقیر حسینؑ دی اے
بوسہ گاہ بشیر السنذیر داعم ادھ تصویر تصویر حسینؑ دی اے

شریف کنجاہی

شریف کنجاہی دا اصل ناں محمد شریف اے ۱۳ اکتوبر ۱۹۱۵ء نوں گجرات دے مشہور قصبے کنجاہ وچ مولانا غلام محی الدین دے گھر پیدا ہوتے۔ آپ نے مڈھلی تعلیم اپنے والد کوں حاصل کیتی۔ فیر کنجاہ دے اسی ساتن دھرم ہائی سکول توں میٹرک دا امتحان پاس کیا۔ گورنمنٹ کالج گجرات توں انٹر میڈیٹ وی سند حاصل کیتی تے کنجاہ دے اسلامیہ ہائی سکول وچ درس مقرر ہو گئے۔ ملازمت دے نال نال پڑھائی دا سلسلہ جاری رکھیا۔ پہلاں بی اے کیا، فیر ۱۹۴۱ء وچ بی ٹی دا امتحان پاس کیا۔ ملازمت دے دوران مختلف شہراں وچ بیڈ ماسٹر رہے نال نال ایم اے فارسی تے ایم اے اردو دے امتحان پاس کیتے تے فارسی دے لیکچرار ہو گئے۔ گورنمنٹ کالج اٹک، راولپنڈی، گوجران، جہلم، ملتان تے لالہ موسیٰ وچ پڑھاندہ رہے ۱۹۷۴ء وچ ریٹائر ہو کے پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ پینچ ورھے پڑھاندہ رہے۔ فیر اسلام آباد چلے گئے تے مقتدرہ قومی زبان دے علمی تے ادبی جریدے دے مدیر مقرر ہو گئے۔ آج کل گجرات وچ علمی، ادبی تنقیدی تے تحقیقی کم وچ رُجھے ہوئے نیں۔

شریف کنجاہی اک عہد ساز شخصیت تے اپنی ذات وچ انجمن نیں۔ آپ پنجابی دی جید نظم دے موڈھی شاعر نیں ”جگراتے“ آپ دیاں پنجابی نظماں دا پہلا مجموعہ اے ”دوجا مجموعہ“ ”اوڈک ہوندی لو“ اے۔ آپ نے تنقیدی مضموناں دا مجموعہ ”جھاتیاں“ دے ناں نال چھاپیا۔ ایس توں اوڈ خطبات اقبال، جاوید نامہ، علم الاقتصادی پاکت دے خطبے تے پنجسورہ دا ترجمہ پنجابی وچ کیا۔ آپ نے پنجاب یونیورسٹی لٹی پنجابی نعت وی تیار کیتی۔ آپ دے کلام وچ پنڈل، نیاں ریتاں، سماں، انگ، ساک، عالمی جنگ دی تباہی، پنجاب دی مٹی دی خوشبو، وچھوٹے دا دکھ، مت دیاں گلاں تے ڈونگے بندیاں دی مکمل ترجمانی موجود اے۔

اورک ہندی لو

رانج دلا نہ چھتھیاں پو
 رانج نہ رات غماں دی مگدی
 رانج نہ ہندی لو
 رانج ہوا داں درج نہ گھڈی فجر اں دی خوشبو۔
 نھیرے دے درج چمکن تارے
 نورے کھوجی میرے تیرے دانگوں سارے
 اپنے آپ نوں ڈوب کے اوہناں
 دُبتے ہوتے سورج تارے
 جان اپنی تے ہیل کے پُجے جو منزل تے بُجے
 چہرہ اپنی رت دے قطرے راہ درج دیوے گو
 رانج دلا نہ چھتھیاں پو
 اورک ہندی لو

غزل

میرے تن تے داغ نہ دھتے ایویں میں شراناں کیوں
دن سوتے کپڑے پا کے اپنا آپ لکناؤں کیوں

اپنے ہتھیں کشتی توڑی، بچتو تے مرضی نال
ہُن جد دُین ویلا آیا دس خاں میں بچھتاؤں کیوں

میں عاشق سورج دا، چن دا، کرناں دا، رُشنائی دا
پھر دا میرے اگے بچھے میرا ای پرچھتاؤں کیوں

میرا ای کوٹھا کچّا نہیں اے سبھ گھرایتھے کچے نہیں
کالے بدل چڑھدے دیکھ کے میں ایناں گھبراؤں کیوں

شیراں دانگ میں ہک دج نیزہ کھا کے مرنا سکھیا اے
بزدل بن کے کنڈ وکھا کے اپنی جان بچاؤں کیوں

وچھڑے سبناں دا غم عارف میں کیوں بھُل سکدا ہاں
جس نے مینوں کُندن کیتا میں اوہ اگ بچھاؤں کیوں

احمد راہی

احمد راہی ہجری ۱۲ نومبر ۱۹۲۳ء نوں امرتسر وچ پیدا ہوئے۔ ایہناں دے والد صاحب داناں خواجہ عبدالعزیز سی تے اوہ شالاں دا کاروبار کر دے سن۔ احمد راہی داناں پہلاں غلام احمد رکھیا گیا بعد وچ خورشید احمد رکھ دیا گیا، پر علم تے ادب دے میدان وچ اوہ احمد راہی دے ناں نال مشہور ہوئے۔ ۱۹۴۲ء وچ میٹرک دا امتحان پاس کیتا۔ ایم۔ اے۔ او کالج امرتسر وچ بارہویں کلاس وچ سُن کر آزادی دیاں تحریکاں وچ حصہ لین پاروں کالج وچوں کڈھ دتے گئے۔ شالاں دے کاروبار دے سلسلے وچ کلکتہ چلے گئے۔ قیام پاکستان دے ویلے امرتسر توں لاہور آ گئے۔ کچھ عرصہ ”سوریا“ دے مدیر رہے۔ ۱۹۵۴ء وچ فلمی دُنیا وِچ کیتاتے ہُن تیکر فلماں دیاں کہانیاں تے گیت لکھ رہے نیں۔

احمد راہی دے سکے مائے صادق امرتسری اک چنگے شاعر سن۔ اوہناں دی صحبت وچ رہ کے راہی صاحب وی شعر آکھن لگ پئے تے میٹرک دے دوران اردو شاعری دے حوالے نال پچھانے جان لگ پئے۔ قیام پاکستان دے نیٹے تیرے پنجابی شاعری دی شروع کردتی اوہ پنجابی دی جدید نظم دے بانیاں وچ شمار کیتے جاندے نیں۔ اوہناں دیاں پنجابی نظماں دا مجموعہ ”ترنجن“ کئی داری پاکستان تے بھارت وچ شائع ہو چکیا اے۔ ایس مجموعے وچ نظماں کچھ گیت تے بولیاں وغیرہ شامل نیں ”ترنجن“ دے دو حصے نیں پر ایہناں وچ اک ”تعالیٰ وحدت موجوداے۔ پہلا حصہ اک داخلی اُٹھان اے جس وچ اٹھ تے ٹوک جذبے نیں پر اخلاقی ذمہ داری دا احساس دی موجوداے۔ دوجے حصے وچ ہجر وچھوڑے دے گیت نیں۔ ایس وچھوڑے وچ اوس کڑی دے دین وی شامل نیں جیہڑی ماپیاں دے گھروں دُور سوہرے گھر تے جاندی اے تے ۱۹۴۷ء دے فساداں دے دوران ماپیاں توں چھڑن

والیاں دھیاں دے نوے دی شامل نیں۔ احمد راہی دیاں نظماں تے گیتاں وچ دھوئے
 دے درد دا بڑا ڈونگھاتے سوز پھریا اظہار بعد اے۔ احمد راہی نے اپنیاں نظماں وچ
 پنجابی لوک گیتاں دے انداز نوں سامنے رکھیا اے۔ زبان شہری پنجابی ورتی اے تے
 ادبناں دا اپنا اک سلیس سدھاتے اثر کرن والا بیان دا ڈھنگ اے۔

نواں نواں بُور

اُجے نواں نواں اُبیاں نوں بُور

اُجے ہونٹاں وچ اُن چھوٹیاں کلیاں دے رُس
 اُجے باہواں وچ سَجریاں شاخاں دی ہلور
 اُجے اُن کھڑے پھلداں جہی ہاسیاں دی دکھ
 اُجے ٹوراں وچ چڑھدیاں پینگاں والا زور
 اُجے ماہینے، پٹے، ڈھولیاں دے نئے نئے رنگ
 اُجے دِلاں وچ سدھراں دا سُتاسُتا شور
 اُجے ترنخاں وچ ککلیاں گتیاں دے چار
 اُجے پیکیاں وچ پیکلاں پُون سکھتے نہیں مور
 اُجے ساہواں وچ سہیلیاں دے ساہواں می ہواڑ
 اُجے سہیلیاں امی چن تے سہیلیاں چپکور
 اُجے کندھیاں دے نال نال کھڑیاں نے بیڑیاں
 اُجے دُور بیڑیاں توں چھٹاں دُور
 اُجے نواں نواں اُبیاں نوں بُور

باقی صدیقی

باقی صدیقی دا اصل ناں سائیں محمد افضل اے۔ آپ ٹیکسلا دے اک پنڈ بہام وچ ۱۹۰۹ء نوں پیدا ہوئے۔ بنی عمرے یتیم ہو گئے تے دسویں جماعت پاس کرن مگروں اک پرائمری سکول وچ مدرس ہو گئے۔ فیر بمبئی جا کے فلمی کہانیاں تے گیت لکھ دے رہے۔ کجھ چروفج دے محکمہ ایم ای ایس وچ کلرکی کیتی۔ جدوں راولپنڈی پر تے اک ہفت روزہ رسالہ ”راہ و منزل“ دے ادارتی عملے وچ شامل ہو گئے۔ کجھ ورہیاں مگروں ریڈیو پاکستان راولپنڈی نال منسلک ہو گئے۔ ریڈیو لٹی گیت، فیچر تے ڈرامے لکھے۔ بیمار ہوئے تے اپنے پنڈ بہام چلے گئے، جتھے ۸ جنوری ۱۹۷۲ء نوں وفات پائی۔

باقی صدیقی نے شروع وچ اردو غزلاں لکھیاں۔ فیر پنجابی وچ نظماں تے غزلاں تخلیق کیتیاں۔ بنی بھر وچ غزل تے نظم لکھن وچ ادہناں دا کوئی جواب نہیں، حالانکہ بنی بھر وچ شعر کہنا بڑا اُکھا کم اے۔ باقی صدیقی نے بڑی آسانی نال سادہ زبان وچ غزلاں تے نظماں لکھیاں نیں۔ حیاتی دے لہا چڑھاتے حیاتی گزارن دے دوران پیش آؤن والے دکھاں درداں نے ادہناں دیاں ادبی تخلیقاں اُتے ڈونگھا اثر پایا اے۔

پنجابی وچ ادہناں دی شاعری دے دو مجموعے ”زمی پیار“ تے ”کچے گھرے“ شائع ہو چکے نیں۔ ”کچے گھرے“ نکیاں نکیاں نظماں دا اک خوبصورت مجموعہ اے جس وچ باقی صدیقی نے روایت تے جدیدیت نوں اک رک کر دتا اے۔ پلوٹھوہاری لہجے نے ادہناں دے فکری اسلوب تے فنی بصیرت نوں چار چن لا دتے نیں۔ ادہناں دیاں نظماں وچ پلوٹھوہاری علاقے دے لوک گیت، ایتھے دے دسینکاں دے سماجی تے معاشی روگ، ہجرت فراق دی کیفیت تے اپنے عہد دا شعور پوری طرحاں موجود اے۔

ہک بُوٹا

ہک بُوٹا گھل مگھلا
سُرنے پلنے راہیاں کی
پتراں نی پکھتی جھوٹے

کتنے چیرے، کتنے صافے
ہارے جیٹھے نی دھپاں وچ
دُنیا نی نظراں توں اوہلے
اِس بُوٹے نی چھاویں بہہ کے
دلاں نی بولی بولے

آن مسافر جان مسافر
ایہہ پتراں نی دتھاں وچوں
ہر راہی آں بٹ بٹ تکتے
کوئی اِس ناراز نہ سمجھے
کوئی نہ دل پھروے

ایہہ بُوٹا پینکاں تا جھوٹا
کوئی اِس نے پتر دھارے
کوئی اِس نیاں ٹاہنیاں کپتے

فردی ایہہ انڈلا سنگی
 ساریاں تے رت ڈوہے
 ہک بوٹا گھل مکھلا
 سڑتے پلنے راہیاں کی
 پتراں نی پکھتی جھوے ۔

مینر نیازی

مینر نیازی ۹ اپریل ۱۹۲۸ء کو ہوشیار پور دے اک پنڈ خان پور وچ فتح محمد خاں دے گھر پیدا ہوئے پرائمری تیک تعلیم اپنے پنڈ وچ حاصل کیتی، میٹرک دا امتحان ہوشیار پور دے ہائی سکول توں پاس کیتا۔ فیر فی اسے تیک تعلیم جالندھر، سرینگر، بہاول پور تے لاہور دے کالجوں وچ حاصل کیتی۔ پاکستان دے قیام مگروں ہجرت کر کے ساہیوال آگئے تے ایتھوں دے علمی ادبی حلقیاں دی جان تے کچھان بن گئے۔

لاہور آکے اک اشاعتی ادارہ قائم کیتے اعلیٰ قسم دیاں کتاباں شائع کیتیاں۔ آزاد منش تے سیلانی طبیعت دے مانک مینر نیازی نے ساری حیاتی تخلیقی دی دنیا آباد رکھی تے ایہہ دنیا آج دی قائم دائم اے۔

مینر نیازی دی شخصیت وچ خاص طرح دی کھچ اے۔ اوہ ساری کائنات نوں خوبصورت دیکھن دے چاہیوان نیں۔ ادہناں نے اوہی توں ودھ دنیا گھم پھر کے دیکھی اے، پر پاکستان نال انساں دا پیار اے۔

ہن تیکر مینر نیازی دی پنجابی شاعری دے تن مجموعے شائع ہو چکے نیں ”سفر دی رات“ ”چار چپ چیزاں“ تے ”رستہ دسن والے تارے“ بعد وچ ایہہ تن مجموعے تے کچھ ہور کلام جمع کر کے کلیات دی شکل وچ ”کل کلام“ دے عنوان نال شائع کیتا گیا۔ مینر نیازی بنیادی طور تے نکی نظم دا شاعر اے۔ ادہناں نے غزلاں دی لکھیاں نیں پر ادہناں دی شہرت نظم نگاری پاروں اے۔

مینر نیازی نکی توں نکی نظم لکھن تے اوہسے موضوع نوں مکمل طور تے بیان کرن وچ اپنا ثنائی نہیں رکھدا۔ ادہناں دیاں بعض نظماں اک اک مصرعے دیاں نظماں نیں تے ادہناں دے عنوان

بڑے معنی خیز تے نظمِ واحدہ نہیں۔ منیر نیازی نے حیاتی دے دکھاں درواں تے سماجی برائے
 نوں بھوت چن تے چڑیل دی علامت بنا کے پیش کیتا اے۔

تن نظماں

الدولوں گُن دی حفاظت

یوہت اُداس جدوں میں ہوواں ٹکھ دا سندیہ آندا
 مشکلاں وچ جدوں تھک جاواں کجھ غیب توں ہو جاندا
 جدھروں مینوں خبر نہیں ہوندی اودھروں حوصلہ آندا
 منیریاں پچھماں سامنے پھٹدی پورباں وُلّوں لالی!
 آس نہیں میری مٹھن دیندا ایس جہسان دا والی
 میریاں مدداں کردی رہندی اک محسّو ق خیالی

میں تے ایہہ شہر

جھل گئے مینوں طور طریقے کوں میں ایتھے رہنا
 کوں میں ایتھے دن کٹنا اے کوں میں اٹھنا بہنا
 کس دیلے کیہ کم کرنا اے کد میں جاگنا سوتا
 کس موقعے میں خوش لگنا اے کد میں خوش نہیں ہونا

اصل کولوں خوف۔

ایدھر اودھر دس دے پھر دے
اصل دے کولوں نڈے
جس نوں گل اسی دسنی ہوندی
اوسے نوں نہیں دس دے

انور مسعود

انور مسعود ۸ نومبر ۱۹۳۵ء نوں گجرات وچ پیدا ہوئے۔ والد داناں محمد عظیم اے۔ آپ نے پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے فارسی دا امتحان پاس کیتا تے لیکچرار مقرر ہو گئے۔ مختلف کالجوں وچ پڑھاندے رہے۔ گورنمنٹ کالج راولپنڈی وچ فارسی دے استاد رہے۔

انور مسعود ایس دُکھاں درداں دی ماری دنیا واسطے ہا سے تخلیق کردا اے تے لوکائی نوں غماں توں نجات دیواندا اے۔ اوس دے شعر پڑھن دا انداز ایڈا دلکش تے اثر انگیز اے کہ اوس دا کلام لوکاں دے ذہناں اُتے نقش ہو جاندا اے تے دلاں وچ اتر جاندا اے اوس نے پنجابی توں اڈ فارسی تے اردو وچ وی شعر لکھے نیں۔ پنجابی زبان وچ اوہدا کو مجموعہ ”میلہ اکھیاں دا“ دے سرائیوں نال چھپ چکیا اے جس نے لوکائی توں مقبولیت دی سند حاصل کیتی اے۔

اک تے اوہدا کلام گلاب دیاں پنکھڑیاں ہار کھڑیا ہوندا اے تے سونے اُتے سہاگے اوبدال نوں موہ لین والا پڑھن دا انداز اے۔

اوہدی پنجابی شاعری وچ جتھے مزاح اے او تھے نال اسی طنز دے دُونگھے تے ترکھے نشر دی موجود نیں، جیہڑے ذہن اندر کھُپ جاندا اے نیں۔ اکھیاں جاندا اے کہ طنز وی اک طرح دا ذہنی تشدد اے، پر انور مسعود دے طنز وچ تشدد وی تھاں اصلاح دا کچھ نمایاں اے۔ اوہدے محول پچھے کوئی نہ کوئی اخلاقی سبق ضرور موجود ہوندا اے۔ نظماں توں اڈ انور مسعود نے کچھ پنجابی قطعات تے رباعیاں دی لکھیاں نیں، جیہڑیاں حالے چھاپے نہیں چڑھیاں۔

جمعہ بازار

سبزی مریج سالے سالے جمعہ بازارے دیکھے
 کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بازارے دیکھے
 سارے بند بازار تے کھلا ایہہ بازار بازار
 مسجد دا ہمایہ میللا چوکھی رونق والا
 ہنم ہما کے آیا ایتھے سارا آل دوالا
 آبا، چاچا، تایا، پھپھ، امی باجی خالہ
 لوک ولیتی دیسی سارے جمعہ بازارے دیکھے
 کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بازارے دیکھے

رنگ برنگی کاراں والیاں لگیاں ہویاں پالاں!
 ہر کوئی ایتھے میرے وانگوں ڈبا وچ خیالاں!
 کھڑی چیز خریدیاں ایتھوں کھڑا سودا ٹالاں!
 اوتھے چوکھا بھیڑ بھیڑ کا جھڑی تھادیں دالاں
 مٹی دھوڑ، غبار، غبارے جمعہ بازارے دیکھے
 کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بازارے دیکھے

کھڑی شے نہیں دیکھی ایتھے دیکھنے نہیں ہوانے
 ایس بازارے دکرے دیکھے آساں مکتی دے داتے
 دن سوتے دیکھے ایتھے کبل لیفت سر ہانے

کاراں دے وچ ڈکے ہوتے ڈٹھے بال ایا نے
ہندے روندے تے کر لاندے بال وچارے دیکھے
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ ہزارے دیکھے

لٹے داسا مان خریدن لوکی ڈردے ڈردے
ہنڈے ورتے کوٹ، سوٹر چکدے دیہندے دھرنے
فیشن نویں نہادون دے پتے سستے چارے کرے
گھرا پردہ رکھن نوں پتے لین پُرانے پردے
ادور کوٹ، جیرا باں شالاں سو دے سارے دیکھے
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ ہزارے دیکھے

نویں زالی جاپی جس نے جو آواز لگائی !
کہے ملوکاں والا بھائی کشمش وکنے آئی
مونگ پھلی نوں آکھے کوئی پتے دی بھر جاتی
گنے دیکھن والا کو کے لٹی گئی مٹھیا ئی
برقی دی آواز سنی تے شکر پارے دیکھے
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ ہزارے دیکھے

کوئی جو س اتاراں والا نوش پیا فرماندا اے !
کوئی مرغی ذبح کرا کے تھیلے وچ پیا پاند اے !
کوئی گا بک ہزاراں داتالین خریدی جاندا اے

خالی کھیسے والا کوئی اکھیاں نوں ترسانداے
 مہا ترڑ سا تھی کئی دچارے جمعہ بازارے دیکھے!
 کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بازارے دیکھے

شامیں ستے دیکھن لگ پئے سودے دیکھن والے
 ایہو موقع دیکھ رہے سن کئی خریدن والے
 ایدوں بعد ملنگاں وانگوں بیٹھے بیٹھن والے
 سودے والی خالی پیٹی بال کے سیکن والے
 رات ہنیرا، بھانپڑ، تارے جمعہ بازارے دیکھے
 کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بازارے دیکھے

فرہنگ

۲

آپ مہارے	اپنے آپ	اربع عناصر	چار عناصر راگ ہوا پانی مٹی
آزار	تکلیف	اڑی	ضد
آگو	راہنا	اُسارے	تعمیر کیتے
آل دوالا	ارو گردو	اسد اللہ	اللہ داشیر
آمنہ صدقنا	میں سچ کر مٹیا	اسرار	بھیت
آواگت	اچن چیت	اعتراف	قبول کرنا
آیتے	ماں	اکیر	موثر دوا
ابدالاباد	قیامت تیک مہن والا	اکھوتری گل	فالتو گل رجمدہ معترضہ
اُپڑ	پہنچ	انگیاں ساکاں	رشتے داراں
اتو لوں	بے حساب پھیل اُتے	اُگ سگ	دُصول کرنا
اُٹے سٹے	اندازے	الانی	خالی
اُجل	موت	الم	دُکھ
اُچرج	انوکھی	امیر پری	ماں
اُچھچ	خاص	امک	ہوئے جیہے
اُنج پدھر	اعلیٰ اسطح	انگ	حصہ
اُد مبر	ٹھکانہ	انڈر گراؤنڈ	زمین تھلے
اُدیک	انتظار	انتشار	کھلنا پھلنا

اک پاسے / باہر	بنے	قیمتی	آٹلا
بدنامی	بھنڈی	حد	آنت
ہستی / موجود	بود	جہنمیں / توں متجہ نہ لایا ہو	آن چھوٹیاں
بدحواس	بوتل	تارے	آنجم
ڈوب دیاں	بوڑساں	فکراں	اندیشے
بہتری / بھلائی	بہبود	جیدا اگے پچھے کوئی	اوترا نکھترا
بے قرار	بیاب	نہ ہوئے / بے اولاد	
ہجوم / مصیبت	بھیڑ	آخر کار	اڈرک
پ		گھڑے دی دھول وال	ایال
وجہ / سببوں	پاروں	ب	
ونڈ / تقسیم	پارٹیشن	واپس	باپس
راہیاں	پاندھیاں	قیمت / نصیب	بجاء
قطاراں	پالاں	دخود	بت
اڑے	پہنچے	حیرانی	بٹ بٹ
خانہاں	پر وار	گرم ہونا	بھنخناں
ترغیب دتی	پریرے	جُدائی	پرہوں
کھلایا	پسریا	حیرانی نال تکتا	بڑ بڑ
چھالاں	پلا تگھاں	بندہ	بشر
پھٹ پیا	پنگریا	خوشخبری دینے والا	بشیر
لباس / لیٹرے	پوشاک	ضائع ہونا	بکریاں ہونا
مشرقی	پورباں	شاداشے	بتلے
درو	پیڑ		

پیرھی
پینڈا
پینی

نسل
سفر

انگلستان دانتھاسکے

ت

تانگو

آس

تجلی

چانن

تربت

قبر

تریواں

رڈی جاواں

تطہیر

پاکیزگی

تورے

بھانویں

توقیر

رعزت

تیسوں

تلواروں

تینڈرے

تیرے

ٹ

ٹاہریاں

قیلے

ٹوہ

بھال

ٹھٹھ

سہم

ج

جاپی

لگی

جپ

ذکر

جَت

ملا تم وال

جَم

جمشید بادشاہ

جماد

جمادات / پتھر وغیرہ

جماندرو

پیدائشی

جھمب

واچھڑ

جوین

حُسن

جَرنا

برداشت کرنا

چ

چت

دل

چھتیاں

کابلیاں

چھلی

پھن

چھل دیسی

دھوکہ دے گا

چنگ

چنگاری / چوہاتی

چوداں طبق

ست زمیناں ست آسمان

چیتے

یاد

چیناں

دلنے

چیلے

مرید

چھیکڑواری

اغیرواری

ح

حکمت

دانائی

خ

خاک

بہٹی

سنگی	ساختی	د	دُر ڈی
سوانیاں	ترانیاں	دُور دی	دُرکار
سُنجی	کلم کلمی / ویرانی	چاہیدا / ضرورت	دُھنی
سوہندیاں	چنگیاں لگدیاں	ماہر	دیس واسی
سویلے	سویسے	وطنی	دیدت
سیزنل	موسلی	دیکھنا / زیارت کرنا	
سُوتے	وڈے کھال	ر	رائی گیناں
ش		امیراں شوقیناں	راشن
شُتر	اُونٹ	کھان پین داساماں	رُشتائی
شادمانیاں	خوشیاں	چائن	رُکھ
شوگراں	اُچیاں آوازاں	درخت	س
ض			ساج
ضرب	سُٹ / چوٹ	ساز	سائل
ط		سوالی	سپاہیے
طالب	چاہیوان	سپ پالن والے	سُخن
طالع	قسمت	کلام	سَدھارتا
طاقی	کھڑکی / باری	روانہ ہونا	سُک
طیب	حکیم	چاہت	سے
ع		ویلے	سندی
عظیم	وڈا	دی / والی	سندیسہ
عیان	ظاہر	نہنبا / پیغام	

غ

غاصب

نابا تز قبضہ کرن والا

ف

فرٹ

محاذ

فعل

عمل

فیکون

ہو گیا / کائنات بن گئی

ق

قابلیت

لیاقت

قدیمی

پُرانا

قول

گُل

ک

کا کورولا

شور

کتھا میں

خطائیاں

کرتب

عمل

کھیں

مکلف

کدورتاں

نفرتاں

کُنگی

بھیڑا دوست

کُن

ہو جا

کُنڈن

سونا

کُنوں

کولوں

کھنڈنا

کھلنا

کُنڈ

کمر

کوء

کوئی

کُہانا

ذبح کرانا

کویل

دیر

گ

گجٹ

گڑٹ

گجائیاں

پنڈ والے

گھڑاڑے

خرائے

گھلم گھلا

کلا / تنہا

گوہ گوچری

غور سے قابل

گور

قبر

گہکدے

ہس دے

گوڑے

اندازہ

ل

لاٹانی

بے مثال

لام

جنگ

لازوال

ہمیشہ رہن والا

لسان القرآن

قرآنی زبان

لو

چامن - روشنی

لیہا

اُن داکٹر

مانا	م	تفاق	نا اتفاق / پھٹ
مُتیاراں	غور	نفی	نہ / اپنی ذات والکار
محرم	جون کڑیاں	نکر	کونہ / کنار / کھونجا
منجبر	واقف	نقارہ	وڈا ڈھول
ماٹیاں	جاسوسی کرن والا	نماج	نماز
مُرسِل	دو منزلے مکان	نماشاں	شام ویلے
مِسطر	گھلباگیا / سُول	نمانے	وچارے
	پیچانہ / لکیراں والا کاغذ	نماناں	عاجز / غریب و چارا
مُطرہ	موکلا / وسیع	نمو حجان	شرمندہ / ممکن
منبر	واغظ دی اچی کُرسی	تندیے	یڑا کہیے
مُہار	منکیل	نیسی دہار	اکاس بیل
مُہاتے	ملاح	نیم	اڈھا
مہا	وڈی	و	
ملو کڑہ	زمر نازک	واضیا	واضح
مہر منیر	روشن چن	واشنا	خوشبو
		وچارہ وٹاندرا	خیالاں دا تبادلہ
		ورھے	نسال
نابری	بغاوت	وسوسہ	دہم / گمان
ناقہ	اڈھنی	وسول	ربانیش / آبادی
نبات	نباتات / گھاہ وغیرہ	وسیب (ویسے)	مُعاشرہ سماج
نخستان	صحرا وچ رکھاں دا جھنڈ	ونیسکاں (ونیک)	باشندیاں

دُن سونے	رنگ رنگ دے	ہٹھ وال	ضدی
ونڈ	تقسیم	ہرج مرج	تقصان
دیہندی	ٹرپندی	ہم ہما کے	خوشی نال اکٹھے ہو کے
ویس	لباس	ہنڈے ورتے	استعمال کیتے ہوئے
	۵	ہول	خوف
نا ناکار	رولہ چرخ پکار	ہیل کے	برداشت کر کے

ماخذات

- ۱- اکھیا بابا فریدؒ نے: مرتبہ محمد آصف خان
- ۲- ایات سلطان بابو: سلطان الطاف علی
- ۳- احسن القصص: مولوی غلام رسول عالمپوریؒ
- ۴- اکلا پیے و اماسفر: عارف المتین
- ۵- پنجابی ادب: مدیر محمد آصف خان
- ۶- پنجابی ادب سے ساکب: مرتبہ ڈاکٹر عبد السلام خورشید
- ۷- تحفہ رسولیہ: میاں محمد بخشؒ
- ۸- ترنجن: احمد راہی
- ۹- ٹاہلی تھلے: اشفاق احمد
- ۱۰- چار چپ چیزاں: منیر نیازی
- ۱۱- دیوان فریدؒ مرتبہ نور احمد فریدی
- ۱۲- ڈونگھے پنڈے: پیر فضل گجراتی
- ۱۳- رتہ دشن والے تارے: منیر نیازی
- ۱۴- تاراں دن: ڈاکٹر فقیر محمد فقیر
- ۱۵- سحر السورج: حکیم ناصر
- ۱۶- شاہنامہ کریلا: داتم اقبال داتم
- ۱۷- کچے گھڑے: باقی صدیقی
- ۱۸- ککاسے شہم شاہ: مرتبہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر
- ۱۹- کلام شاہ حسین: مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد
- ۲۰- کلام عشق لہر: استاد عشق لہر
- ۲۱- کلام علی شاہ: مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد
- ۲۲- کلام شاہ مراد: شاہ مراد
- ۲۳- کلیات علی حیدر: مرتبہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر
- ۲۴- کہند اسائیں: مرتبہ افضل پرویز
- ۲۵- لہراں منشا یا ونمبر: مدیر ڈاکٹر اختر حسین اختر
- ۲۶- محمد علی اللہ علیہ وسلم: مولوی محمد سعید
- ۲۷- میل اکھیاں دا: انور مسعود
- ۲۸- نویس زاویے: ڈاکٹر سید اختر جعفری
- ۲۹- ہٹھ: ڈاکٹر محمد باقر
- ۳۰- ہیر وارث شاہ: مرتبہ عبد العزیز ایڈوکیٹ

پنجابی وچ لفظ سازی دے طریقے

پنجابی وچ لفظ سازی دے کئی طریقے نہیں جیہناں نال اک لفظ توں اگے کئی لفظ بناتے جاسکدے نیں۔ ایہکے طالب علماں دی راہنمائی لئی کجھ طریقے درج کیتے جاندے نیں۔

نئی بنان دے طریقے

۱۔ کہے لفظ وچ نفی دے معنے پیدا کرن لئی اوس دے شروع وچ "الف" داوا دھا کر دنا جاند اے مثال دے طور تے

مٹ۔ امٹ موڑ۔ اموڑ جوڑ۔ اجوڑ

مر امر لونا الونا

۲۔ لفظ وچ نفی دے معنے پیدا کرن لئی اوس دے شروع وچ "ک" داوا دھا۔ مثال دے طور تے :

راہ : کُراہ چچ کُچ

پُت کِمت ڈُھب کڈھب

ویلا کویلا

ذات کذات

۳۔ کجھ لفظاں دے شروع وچ "الف، ن" لگادتا جائے۔ مثال دے طور تے :

پڑھ اُن پڑھ

جان اُنجان

تھک اُن تھک

جھک اُنجھک

۴۔ ”بے“ دا شروع وچ واو ادا کر نال کجھ لفظاں دے معنے ”نفی“ بن جانداں نیں۔ جو ایہہ لفظ :

سواد	بے سواد	ہوش	بے ہوش
سمجھ	بے سمجھ	فیض	بے فیض

۵۔ ”ن“ دا واو ادا کر دین نال وی نفی بن جاندا اے۔ مثال دے طور تے :

ڈر	نڈر
کھو	نکھو
مرد	نمرد
دیدہ	ندیدہ

۶۔ صرف ”ب“ دا واو ادا کر دین نال وی بعض لفظ نفی دے معنے دین لگ پیندے نیں جو ایہہ لفظ :

شرم	بشرم
ہوش	بیہوش

۷۔ کجھ لفظاں دے شروع وچ فارسی دے طریقے مطابق سابقے لاکے وی نفی دے معنی پیدا کیتے جاسکدے نیں۔ جو ایہہ لفظ :

حاضر	غیر حاضر
زور	کم زور
سمجھ	نا سمجھ
بخنتی	کم بخنتی

مخفف بتان دے طریقے

پنجابی وچ بعض ویلے نکتے نکتے ایہے لفظ وی بولے جانداں نیں جیہڑے زیادہ

لفظاں دامفہوم ادا کر دے نیں۔ مثال دے طور تے :

۱۔ مکھے میں آکھیا دامخفت اے۔

۲۔ آکھے اوس آکھیا دامخفت اے۔

۳۔ پن پئیری یا پئیری - پنج سیری دامخفت اے

۴۔ پن پانی دامخفت اے۔ ایہدے توں اگے لفظ پن بجلی، پن چکّی تے پنکھٹ بنائے جاسکدے نیں۔

۵۔ وچ دا "و" اڈا دین نال خالی "چ" رہ جاندی اے پر معنے پورے نکلدے نیں جو یں

گھر چ، بزار چ، سکول چ، کالج چ، دفتر چ

۶۔ شیشے دامخفت شیش - مثلاً شیش محل

۷۔ کلا دامخفت کل - کل جگ، کل موٹھاں، کل جیہا

امتحانی پرچوں کی تدوین کیلئے سفارشات

الف : گیارھویں جماعت

نثر - ۴۰ نمبر (سیاق و سباق کے ساتھ مفہوم / تشریح - ۳۰ نمبر

خلاصہ / مرکزی خیال ۱۰ نمبر

نظم - ۳۰ نمبر (اشعار کی تشریح مع شاعر کا نام)

لوک اصناف - ۱۵ نمبر (اکھان : لوک شاعری کی اصناف)

شعر کی زندگی و فن ۱۵ نمبر

کل نمبر ۱۰۰

مطالعے لئی کتاباں

مرتبہ سلطان الطاف علی	۱	ابیات سلطان باہور	۱
مولوی غلام رسول عالمپوری	۲	احسن القصص	۲
عارف عبد المتین	۳	اکلاپے داماسفر	۳
مرتبہ محمد آصف خان	۴	آگھیا بابا فرید نے	۴
مرتبہ حفیظ ماتب	۵	پنجابی نعت	۵
مرتبہ مقصود ناصر چوہدری	۶	پنجاب دے لوک گیت	۶
عبد الغفور قریشی	۷	پنجابی ادب دی کہانی	۷
مرتبہ ڈاکٹر شہباز ملک	۸	پکی روٹی	۸
احمد راہی	۹	ترنجن	۹
میراں بخش منہاس	۱۰	جٹ دی کرتوت (ناول)	۱۰
(مرتبہ محمد آصف خان)	۱۱	جنگ ہند پنجاب	۱۱
شریف گنجابی	۱۲	جگر اتے	۱۲
پیر فضل گجراتی	۱۳	ڈونگھے مینڈے	۱۳
نواز	۱۴	ڈونگھیاں شاماں	۱۴
ڈاکٹر اسلم رانا	۱۵	رنگ سنگ	۱۵
عبد الکرم شم	۱۶	سچی سرکار	۱۶
ہاشم شاہ	۱۷	ستی	۱۷
میاں محمد بخش	۱۸	سیف الملوک	۱۸

منیر نیازی	۱۹	سقدی رات
فضل شاہ نواں کوٹی	۲۰	سوہتی مہینوال
مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد	۲۱	کلام بلکھے شاہؒ
مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد	۲۲	کلام شاہ حسینؒ
نجابت	۲۳	تادر شاہ دی وار
ڈاکٹر سید اختر جعفری	۲۴	نویں زاویے
حافظ بن خوردار	۲۵	مرزا صاحبان
ڈاکٹر رشید انور	۲۶	منزلاں
ڈاکٹر فقیہ محمد فقیہ	۲۷	مہکدے پھل
ڈاکٹر سید اختر جعفری	۲۸	ویرے
مرتبہ عبدالعزیز ایڈوکیٹ / مرتبہ شریف صابر	۲۹	ہیر وارث شاہؒ
ڈاکٹر محمد باقر	۳۰	ہٹھ (ناول)
ڈاکٹر اسلم رانا	۳۱	عرف حقیقت
ڈاکٹر اسلم رانا	۳۲	رمز روایت
ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد	۳۳	ادب سمندر
ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد	۳۴	آکھے نوشتہ قادریؒ

اس کتاب کا کوئی حصہ نقل یا ترجمہ نہیں کیا جاسکتا اور نہ ہی اسے ٹیپسٹ پیپر، گائیڈ
بکس خلاصہ جات، نوٹس یا امدادی کتب کی تیاری میں استعمال کیا جاسکتا ہے

فرمان قائد اعظم

”میں چاہتا ہوں کہ آپ بنگالی، پنجابی،
سندھی، بلوچی اور پٹھان وغیرہ کی
اصطلاحوں میں بات نہ کریں۔“

(۲۱ مارچ ۱۹۳۸ء، ڈھاکہ کا جلسہ عام)

تمباکو نوشی صحت کے لیے مضر ہے

13515

سیریل نمبر

ایڈیشن	طباعت	تاریخ اشاعت	تعداد اشاعت	قیمت
اول	دہم	اپریل 2000ء	15,000	14.45